

Tapio Havu

VIHOLLINEN KESKUUDESSAMME

Maiden saksalaisista käyty lehdistökeskustelu Britanniassa, Suomessa ja Venäjällä ensimmäisen maailmansodan alusta loppukesästä 1914 Lusitanian uppoamiseen toukokuussa 1915

Pro gradu -tutkielma

Historian ja etnologian laitos

Jyväskylän yliopisto

Kevät 2018

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian- ja etnologian laitos
Tekijä – Author Tapio Havu	
Työn nimi – Title VIHOLLINEN KESKUUDESSAMME Maiden saksalaisista käyty lehdistökeskustelu Britanniassa, Suomessa ja Venäjällä ensimmäisen maailmansodan alusta loppukesästä 1914 Lusitanian uppoamiseen toukokuussa 1915	
Oppiaine – Subject Yleinen historia	Työn laji – Level Pro gradu
Aika – Month and year Maaliskuu 2018	Sivumäärä – Number of pages 119
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Saksasta tuli vihollisvalta Britannialle, Venäjälle ja Suomelle Venäjän osana ensimmäisen maailmansodan sytyttyä. Tutkielmassa analysoin Britannian, Venäjän ja Suomen lehdistön suhtautumista maansa saksalaisvähemmistöön ensimmäisen maailmansodan alkuvaiheesta heinäkuun lopulta 1914 toukokuun alkuun 1915. Tarkastelen, millaisia teemoja nousi esille ja millaista keskustelua käytiin näiden maiden lehdistössä maan saksalaiskysymyksen osalta sekä miten nämä erosivat eri maiden lehdistöjen välillä.</p> <p>Alkuperäisaineistona käytän Britannian osalta liberaalin <i>The Manchester Guardianin</i>, oikeistonationalistisen <i>Daily Mailin</i> ja konservatiivisen <i>The Daily Telegraphin</i> pääkirjoituksia. Alkuperäisaineistona suomalaisen lehdistön ja venäläisen lehdistön osalta käytän tutkielmassa <i>Uuden Suomettaren</i>, <i>Työmiehen</i> ja <i>Maakansan</i> Venäjän lehdistöstä lainattua materiaalia, lehtiä omaa materiaalia ja muista suomalaisista lehdistä lainattua materiaalia.</p> <p>Britanniassa tutkielman ajankohtana maan saksalaiskysymys linkittyi pitkälti oikeistonationalistisen lehdistön lietsomaan vakoilu-uhkaan, jonka muodosti heidän mielestään Britannian saksalainen vähemmistö. Nämä lehdet vaativat koko tutkielman ajankohdan kiristämään maansa saksalaisiin kohdistunutta muukalaispolitiikkaa hallitukseltaan. <i>The Manchester Guardian</i> puolestaan pyrki hillitsemään oikeistonationalistisen lehdistön vakoiluhysteriaa ja vaati asiallista kohtelua maansa saksalaisia kohtaan maansa liberaalihallitukselta.</p> <p>Venäjällä nationalistinen lehdistö vaati saksalaisen vaikutusvallan kitkemistä Venäjän valtakunnasta eritoten saksalaisten taloudellisen vallan osalta. Venäjän liberaalinen lehdistö ei puolustanut maassa olevia Saksan kansalaisia samalla tavalla kuin <i>The Manchester Guardian</i> Britanniassa. Venäjän nationalistinen lehdistö vaati ulottamaan maansa saksalaisiin kohdistuneet rajoitukset myös maansa etnisesti saksalaista alkuperää oleviin Venäjän kansalaisiin ja näitä rajoituksia toteutti osittain Venäjän valtiovalta jo tutkielman ajankohtana. Britannian oikeistonationalistinen lehdistö ei samassa mittakaavassa vaatinut saksalaisiin kohdistuneiden toimenpiteiden ulottamista maansa etnisesti saksalaista alkuperää oleviin kansalaisiin kuin Venäjällä. Molemmissa maissa saksalaisiin kohdistunut muukalaispolitiikka kiristyi Lusitanian uppoamisen jälkeen kesällä 1915.</p>	
Asiasanat – Keywords ensimmäinen maailmansota, lehdistöhistoria, vähemmistö, saksalaiset, Iso-Britannia, Suomi, Venäjä	
Säilytyspaikka – Depository Historian- ja etnologian laitos	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuksen lähtökohdat	3
1.2 Alkuperäislähteet ja tutkimusmenetelmät	8
2 TAUSTAA	11
2.1 Lehdistö	11
2.1.1 Britannian lehdistö	11
2.1.2 Suomen ja Venäjän lehdistö	14
2.2 Saksalaisvähemmistö ja suhtautuminen heihin	19
2.2.1 Saksalaisvähemmistö Britanniassa	19
2.2.2. Saksalaisvähemmistö Suomessa ja Venäjällä	23
3 SAKSALAISET KESKUUDESSAMME – SUHTAUTUMINEN SAKSALAIISIIN	29
3.1 Britannian, Suomen ja Venäjän suhtautuminen maansa saksalaisiin	29
3.1.1 Saksalaiskysymykseen reagointi sodan alussa	29
3.1.2 Suhtautuminen saksalaisiin kiristyy	34
3.1.3 Saksalaisuuden kitkeminen	45
3.2 Maiden kansalaisten suhtautuminen maansa saksalaisiin	51
4 MITÄ MAAMME SAKSALAISILLE? – TOIMENPITEET SAKSALAISIA KOHTAAN	57
4.1 Saksalaisten vapaaehtoiset poistumiset, karkotukset ja sisäiset karkotukset	57
4.2 Sotaväki-ikäisten internoinnit	72
4.3 Saksalaiset ja maiden talous	79
4.3.1 Saksalaisten taloudellisen toiminnan rajoittaminen ja omaisuuden takavarikoinnit	79
4.3.2 Rajoitukset saksalaisten maaomistuksissa	90
4.4.1 Saksalaisten erottamiset	96
4.4.2 Saksalaisen kulttuurivaikutuksen rajoittaminen	99
PÄÄTÄNTÖ	105
LÄHDELUETTELO	114

1 JOHDANTO

Pro gradu -tutkielmassa tarkastelen lehdistön suhtautumista maiden saksalaisiin kolmen hyvin erilaisen maan osalta ensimmäisen maailmansodan alkuvaiheessa. Iso-Britannia oli vanha vakiintunut parlamentaarinen kuningaskunta, suurvalta ja imperiumi, joka hallitsi neljäsosaa maailman pinta-alasta ja väestöstä. Iso-Britannia oli teollistunut ja suuri taloudellinen vaikuttaja maailmankaupassa myös Suomen osalta. Suomi oli väkiluvultaan pieni maatalousvaltainen suurruhtinaskunta Venäjän keisarikunnan osana, jolla oli ollut noin vuosisadan autonomia, mutta jota Venäjän toimesta vuosisadan vaihteesta lähtien oli kavennettu. Venäjän keisarikunta oli autoritääriin keisarin johtama imperiumi, vaikkakin vuonna 1905 edustuksellisuutta oli lisätty valtakunnanduuman osalta. Valtakunnanduuma oli sodan aikana konservatiivisemmistöinen ja keisari kutsui sen vain kaksi kertaa koolle pro gradu -tutkielman ajankohtana. Venäjä oli maatalousvaltainen valtio, mutta maa pyrki teollistumaan erityisesti 1800-luvun lopulta lähtien osittain ulkomaalaisen pääoman ja tietotaidon avulla, jossa merkittävänä tekijänä olivat saksalaiset. Venäjä ja Britannia ilman imperiumia erosivat siten, että Venäjä muodostui etnisesti ja uskonnollisesti useista eri kansallisuuksista, kun taas Britannia oli yhtenäisempi.

Iso-Britannia, Venäjä ja Suomi, Venäjän valtakunnan osana, kuuluivat ympärysvaltioihin, joiden yhteinen vihollinen oli sodan aikana keskusvalta Saksa. Sodan alussa Venäjä ja Britannia poikkesivat toisistaan siinä, että Venäjällä saksalaisten määrä väestöstä oli suurempi kuin Britanniassa. Venäjällä oli enemmän vakituisesti maassa asuvia Saksan kansalaisia, etnisesti saksalaista alkuperää olevia maan kansalaisia sekä saksalaisia kausityöntekijöitä ja turisteja kuin Britanniassa. Ennen ensimmäistä maailmansotaa nationalistisen oikeiston piirissä Iso-Britanniassa ja Venäjällä koettiin vähemmistöistä juutalaiset suurimmaksi uhkaksi. Lisäksi Venäjän nationalisteilla toinen uhkakuva oli puolalaiset. Ensimmäisen maailmansodan alussa pääuhkakuva muodostui molemmissa maissa asuvat saksalaiset.¹ Melko uutena asiana ensimmäisessä maailmansodassa oli omalla maalla tapahtuva vihollisvaltojen sotaväki-ikäisten internointi, jota suoritettiin Britanniassa ja Venäjällä. Tähän oli syynä yleinen asevelvollisuus, joka oli voimassa monissa maissa kuten Britannian ja Venäjän päävihollisvaltioissa Saksassa. Molemmissa maissa koettiin myös vakoilupelkoa muidenkin kuin asevelvollisuusikäisten kohdalla. Molemmissa maissa Saksan kansalaiset rekisteröitiin ja

¹ Venäjällä epäiltiin myös sodan aikana juutalaisten lojaalisuutta Venäjää kohtaan erityisesti armeijan piirissä rintaman läheisyydessä länsirajalla. Lohr 2003, 14.

pyrittiin karkottamaan ns. kielletyiltä alueilta². Venäjä poikkesi Britanniasta, koska karkotukset koskivat osittain myös Venäjän kansalaisuuden omaavia etnisesti saksalaisia. Molemmissa maissa rajoitettiin Saksan kansalaisten taloudellista toimintaa, mutta Venäjälle tämä oli tärkeämpää, koska Venäjällä saksalaisilla oli taloudellisia omistuksia, yrityksiä ja työvoimaa enemmän kuin Britanniassa. Venäjä poikkesi Britanniasta siinä, että se ulotti taloudellisen toiminnan rajoitukset ja omaisuuden takavarikoinnit koskemaan osaa saksalaista sukujuurta olevia Venäjän kansalaisia.³ Venäjän osana Suomessa saksalaisiin kohdistuneet toimenpiteet ulotettiin myös Suomeen yleisvaltakunnallisen lainsäädännön kautta. Suomi joutui ensimmäiseen maailmansotaan Venäjän valtakunnan osana eikä pientä saksalaisvähemmistöä koettu uhkana Suomessa. Saksalaisuudella oli tärkeä osa suomalaisessa talous-, tiede- ja kulttuurimaailmassa, mutta yhteydet Saksaan katkesivat sodan alettua.⁴ Ensimmäisen maailmansodan alkuvaiheessa Suomessa oli pelko Saksan mairinnoususta Suomeen sekä Helsingissä ilmestyvien *Uuden Suomettaren* ja *Työmiehen* päälevikkialueella Helsingin ympäristössä samoin kuin *Maakansan* päälevikkialueella Viipurin ympäristössä.⁵

Pro gradu -tutkielmassa perehdyn, miten brittiläiset sanomalehdet: *Daily Mail*, *The Daily Telegraph* ja *The Manchester Guardian*, pääkirjoituksissaan kirjoittivat Britannian saksalaisista. Suomen lehdistön *Uudessa Suomettaren*, *Työmiehen* ja *Maakansan* osalta lähten hypoteesista, että saksalaisvähemmistöä ei koettu Suomessa uhkaksi samalla tavalla kuin Britanniassa tai Venäjällä. Tämän johdosta epäilen, että Suomen lehdet eivät juurikaan käsitelleet pääkirjoituksissaan saksalaiskysymystä, joten Venäjän valtakunnan ja Suomen sen osana rekonstruktio suhtautumisesta saksalaisiin on tutkielmassa luotava sen pohjalta, mitkä asiat Suomen lehdistö nosti venäläisten lehtien kirjoittelusta omiin lehtiinsä, uutisoinnista aiheesta Suomessa ja laajemmin Venäjän valtakunnassa sekä mahdolliset artikkelit, joissa käsiteltiin asiaa pääaiheena tai sivuttiin sitä. Tutkielman tarkoitus on analysoida, millaisen kuvan lukijoilleen välitti Britannian ja Suomen lehdistö aiheesta saksalaiset keskuudessamme.

Ensimmäiseen maailmasotaan mennessä oli syntynyt Britanniassa ja Suomessa uusi lukijakunta lukutaidon laajenemisen takia ja erityisesti Britanniassa suuremmille massoille suunnattujen

² Alueet, jotka olivat sotilaallisesti tärkeitä. Britanniassa Euroopan puoleinen rannikko ja Venäjällä länsi- ja eteläraja. Panayi 1991, 51; Lohr 2012, 126.

³ Lohr 2003, 1-4, 24.

⁴ Poikkeus oli pieni aktivistiryhmä Suomessa sekä Ruotsiin muuttaneita suomalaisia emigrantteja, jotka ottivat loppuvuodesta 1914 yhteyttä Saksaan sotilaskoulutuksen merkeissä. Tästä ryhmästä muodostui ns. jääkäriiliike. Paasivirta 1984, 28-29.

⁵ Paasivirta 1984, 20; Lackman 2012, 24-25.

sanomalehtien halpenemisen johdosta.⁶ Myös Suomen emämaassa Venäjällä sotaa edeltävänä aikana oli muodostunut suuremmille ihmisjoukoille suunnattu lehdistö.⁷ Fergusonin sanoin ensimmäinen maailmansota oli ”sanojen sota”, sillä tämä sota oli ensimmäinen mediasota, vaikka sodista sanomalehdissä oli kerrottu aikaisemminkin, muttei tässä mittakaavassa.⁸

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat

Pro gradu -tutkielma käsittelee brittilehtien *Daily Mailin*, *The Daily Telegraphin* ja *The Manchester Guardianin* pääkirjoituksissa esiintyviä näkemyksiä sekä suomalaisten lehtien *Maakansan*, *Työmiehen* ja *Uuden Suomettaren* artikkeleissa esiintyviä näkemyksiä maidensa saksalaisista syyskesästä 1914 kevääseen 1915 ensimmäisen maailmansodan aikana. Suomen osalta käsittelem myös uutisointia ja artikkeleita, koska oletan että suomalaisten sanomalehtienpääkirjoituksissa saksalaisvähemmistökysymystä ei juurikaan käsitelty. Suomen osalta tarkastelen myös sitä, miten Venäjällä käyty keskustelu saksalaisvähemmistökysymyksessä näkyi Suomen lehdistössä.

Yleensä historian tutkimuksessa on vertailtu ns. laatulehtien suhtautumista johonkin ilmiöön. Pro gradu -tutkielmassa brittilehdistön osalta on laatulehden, *The Manchester Guardianin* lisäksi *The Daily Telegraph*, joka sijoittui Britannian lehdistökentässä laatulehdistön ja populaarilehdistön väliin sekä populaarilehdistön tai uuden journalismin (New Journalism) edustaja *Daily Mail*. *Daily Mail* oli päivittäin ilmestyvä aamulehti, joka oli suunnattu suoraan massamarkkinoille.⁹ Tätä vaikutusta ei voi aliarvioida poikkeusolosuhteissa kuten tutkielman ajankohtana ensimmäisen maailmansodan aikana. Myös nykyaikana ns. keltaisen lehdistön tai voisiko sanoa, ”keltaisen median”, vaikutusta ei voida aliarvioida osoituksena Donald Trumpin valinta vuonna 2017 Yhdysvaltain presidentiksi ja vähemmistöihin sekä maahanmuuttoon kriittisesti suhtautuvien poliittisten puolueiden tai liikkeiden kannatuksen lisääntyminen useissa Euroopan valtioissa Suomi näihin mukaan lukien. Myös Iso-Britannian brexit-ratkaisun takia ”muukalaiset Britanniassa” -keskustelu on ajankohtainen, koska ei ole vielä selvää, miten Britanniassa asuvien EU-kansalaisten käy. Suomen lehdistökentässä ei ollut

⁶ Taylor 2003, 174.

⁷ Venäjällä kiihtyvä teollistuminen 1880-luvulla laajensi keskiluokkaista lukijakuntaa ja tekniset uudistukset kuten lennätin mahdollisti nopeamman uutisoinnin laajassa maassa kuten Venäjällä sekä rautateiden rakentaminen puolestaan mahdollisti lehtien laajemman ja tehokkaamman jakelun Venäjällä. Venäjällekin muodostui massoille suunnatun lehdistö, joka otti mallia sensaatiohakuisuudesta sekä amerikkalaisesta keltaisesta lehdistöstä kuin *Daily Mailin* perustajan Alfred Harmsworthin New Journalism -suuntauksesta. McReynolds käytti tästä ”Thick” Journals -nimitystä Venäjällä. McReynolds 1991, 47, 114-122, 126.

⁸ Ferguson 2003 (1998), 258.

⁹ Bingham & Conboy 2015, 2.

varsinaista keltaista lehdistöä vielä tutkittavana ajankohtana. Tutkielmassa suomalaiset lehdet edustivat puoluelehdistöä, sillä *Maakansa* oli puoluekannaltaan Maalaisliiton lehti, *Työmies* oli Sosiaalidemokraattien lehti ja *Uusi Suometar* oli Suomalaisen Puolueen lehti. Venäjä oli multikansallinen valtio tutkimuksen ajankohtana, samoin kuin nykyhetkessä ja sama yhteensovittamisen ongelma molempina aikakausina Venäjän valtiossa oli silloin ja on edelleen venäläisnationalismin ja maan muiden kansallisuuksien välillä. Lisäksi Venäjällä kuten muuallakin Euroopassa on turvapaikanhakijat, joille Venäjä on nihkeästi myöntänyt pakolaisstatusta verrattuna muuhun Eurooppaan.

Ensimmäiset tutkimukset, joissa käsiteltiin muukalaisia, viholliskansalaisia tai saksalaisvähemmistöä yksistään ensimmäisen maailmansodan aikana Britanniassa, tehtiin vasta 1980-luvulla. J. C. Birdin opinnäytetyö *Control of Enemy Alien Civilians in Great Britain 1914-1918* vuodelta 1981 käsittelee valtionhallinnon erityisesti viholliskansalaisiin kohdistuneita toimenpiteitä. Panayin *The Enemy in Our Midst: Germans in Britain during the First World War* vuodelta 1991 on ensimmäinen teos, joka käsittelee englantilaisten suhtautumista maansa saksalaiseen vähemmistöön ensimmäisen maailmansodan aikana. Venäjän suhtautumista vihollisvähemmistöihin, kuten saksalaisvähemmistöön sodan aikana, käsittelee Lohr teoksessaan *Nationalizing the Russian Empire: The Campaign against Enemy Aliens during World War I* vuodelta 2003.

The Manchester Guardianista on julkaissut teoksen Ayerst, jossa käydään läpi lehden historiaa. Lehdistöä koskevista yleisteoksista on tärkeä *Daily Mailin* osalta sodan ajan kirjoittelun linjaa kuvaava Binghamin ja Conboyn teos *Tabloid Century: The Popular Press in Britain, 1896 to the Present* vuodelta 2015. Lehdistön yleisteoksista Britannian osalta on tärkein, joka käsittelee kaikkia tutkielman lehtiä, Kossin *The Rise and Fall of the Political Press in Britain Volume Two: The Twentieth Century* vuodelta 1984, joka käsittelee murrosta, kun populaarilehdistö nousi uhkaamaan ns. laatulehdistöä. Suomen lehdistöä koskevista teoksista tärkeimmät ovat Tommilan toimittama *Suomen lehdistön historia 2 – Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan* vuodelta 1987 ja Tommilan sekä Salokankaan *Sanomia kaikille – Suomen lehdistön historia* vuodelta 1998. Venäjän lehdistöä sodan aikana käsittelee McReynoldsin teos *The News Under Russia's Old Regime: The Development of a Mass-Circulation Press* vuodelta 1991.

Tutkimuskysymykset:

- Millaisia aiheita maansa saksalaisiin liittyen brittilehdet pääkirjoituksissaan ja Venäjän valtakunnan saksalaisiin liittyen suomalaislehdet uutisoinnissaan sekä artikkeleissaan käsittelivät ja eivät käsitelleet?
- Miksi brittilehdet, suomalaislehdet ja venäläislehdet käsittelivät kyseisiä aiheita?
- Miten Britannian, Suomen ja Venäjän lehdistö käyttivät saksalaiskysymystä omien tarkoitusperien ajamiseen julkisessa keskustelussa?

Ensimmäisessä tutkimuskysymyksessä tarkastelen brittisanomalehtien pääkirjoituksissa ja suomalaisten lehtien artikkeleissa myös Suomen lehdistöosuudessa Venäjän lehdistöstä esiin nousevia aiheita, jotka koskivat maan saksalaisia. Tarkastelen, mitä yhteisiä aiheita eri maiden lehdillä oli saksalaiskysymykseen liittyen. Lisäksi tarkastelen, onko aihepiirejä saksalaisia koskien, joita joku näistä maiden lehdestä tai lehdistä eivät käsitelleet ollenkaan. Miksi näin oli? Tarkastelen myös, onko aihepiirejä, joita maiden lehdet eivät käsitelleet ollenkaan. Mitkä olivat mahdolliset syyt aiheiden poisjääntiin? Lisäksi vertaan, miten sodan alkuvaiheen teemat maiden saksalaisia koskien erosivat Britannian, Suomen ja Venäjän lehdistössä ja miksi tätä eroavaisuutta mahdollisesti oli.

Toisessa tutkimuskysymyksessä tarkastelen, miksi maiden lehdistö käsitteli näitä aiheita liittyen maidensa saksalaisiin. Tarkastelen, miten näiden maiden lehdissä argumentoidaan valitut aiheet ja miksi argumentoidaan näin nämä aiheet konteksti huomioon ottaen. Lisäksi tämän kysymyksen puitteissa tarkastelen, ovatko maiden lehdet käyttäneet joissakin saksalaiskysymys -aihetta perusteluina jonkun toisen aihepiirin yhteydessä.

Kolmannessa tutkimuskysymyksessä tarkastelen, miten lehdet onnistuivat vaikuttamaan julkiseen keskusteluun ja viranomaistoimiin saksalaisia koskevissa asioissa omasta mielestään. Oliko asioita, joissa heidän mielipiteensä otettiin huomioon, otettiin osittain tai ei huomioitu ollenkaan heidän mielestään.

Tässä tutkielmassani olen valinnut brittilehdistön kentästä *Daily Mailin*, *The Daily Telegraphin* ja *The Manchester Guardianin*. Tätä perustelen sillä, että lehdistön ääni Britannian saksalaisten tarkastelusta tulisi mahdollisimman kattavaksi. *Daily Mail* edusti radikaalin oikeiston suurilevikkistä populaarilehdistöä. *The Daily Telegraph* oli konservatiivinen populaarilehdistön ja laatulehdistön välimaastoon lehdistökentässä sijoittuva lehti. *The Manchester Guardian*, oli yksi johtavista ja vaikutusvaltaisimmista liberaalin laatulehdistön edustajista, vaikka olikin maakuntalehti. Suomen osalta lehdet olivat selkeästi puoluelehtiä. *Uusi Suometar* oli tärkein Suomalaisen Puolueen lehti ja *Työmies* oli puolestaan tärkein Suomen Sosiaalidemokraattisen Puolueen lehti ja ne ohjasivat usein

oman puolueensa maakuntalehdissä ja paikallislehdissä käytyä keskustelua. Molemmat lehdet olivat leimallisesti kansallisia, mutta ne olivat erityisesti helsinkiläisiä lehtiä. Niiden näkökulma oli helsinkiläinen ja samoin toimituskunta.¹⁰ Molempien pääpaikka oli Helsinki, jossa oli suurin saksalaisvähemmistö Suomessa. Kolmanneksi lehdeksi valitsin maalaisliittolaisen maakuntalehden *Maakansan* Viipurista, koska Viipurissa oli myös pieni, mutta Viipurin ja sen alueen eritoten taloudelliseen kehitykseen vaikuttanut saksalainen vähemmistö.

Tarkastelen pro gradu -tutkielmassa ensimmäisen maailmansodan alkuvaiheiden lehdistön kirjoittelua niin, että alkurajauksena luontevasti on heinäkuun ja elokuun vaihde ensimmäisen maailmansodan syttymisestä ja loppurajauksena Lusitanian upottaminen toukokuussa 1915. Loppurajaukselta Britannian osalta perustelen sillä, että tuolloin suhtautuminen saksalaisiin jyrkkeni ja nousi uusia teemoja lehdistökeskusteluun. Venäjällä myös toukokuussa suhtautuminen saksalaisiin jyrkkeni ja tästä oli esimerkkinä Moskovan saksalaisiin kohdistuneet iskut kesäkuun alussa¹¹, jolloin nousi mahdollisesti uusia teemoja Suomenkin lehdistössä.

Maantieteellisesti rajaan tarkastelun Britannian niemimaalle ja jätän muun brittiläisen imperiumin pääsääntöisesti tarkasteluni ulkopuolelle. Brittiläistä imperiumia koskivat samat rajoitukset kuten Iso-Britanniaa saksalaisvähemmistön osalta esimerkiksi vihollisvaltojen sotaväki-ikäisten internoinnit. Maantieteellisesti Suomen lehdistön kirjoittelun saksalaisvähemmistöstä rajaan koko Venäjän valtakuntaa koskevaksi.

Kansalaisuuden käsitteessä Britannian ja Venäjän välillä oli eroavaisuuksia. Sodan aikana Britanniassa Saksan kansallisuuden omaavia kutsuttiin vihollismuukalaisiksi (enemy aliens). Joskus sanomalehdissä Saksan kansalaiset erotettiin muista vihollismuukalaisista, itävaltaunkarilaisista ja turkkilaisista, saksalaiset-sanalla (germans). Lisäksi lehdet käyttivät saksalaisista, jotka olivat saaneet Britannian kansallisuuden vuoden 1870 Naturalisation Actin jälkeen termiä naturalisoitu. Joissakin tapauksissa, kun lehdet käyttivät germans-sanaa ei välttämättä tiedä, oliko kyse Saksan kansalaisista vai naturalisoiduista, mutta yleensä nämä ryhmät oli erotettu toisistaan.

¹⁰ Nyström 2013, 38.

¹¹ Lohrin mielestä näissä molempien maiden saksalaisvastaisissa mellakoissa oli samoja piirteitä. Esimerkiksi niiden pituus oli kolme päivää ja ne olivat laajimmat mellakat maiden saksalaisia vastaan molemmissa maissa siihen mennessä sotaa. Molemmilla mailla oli omat syynsä saksalaisvastaisiin mellakkoihin, mutta yhdistävänä tekijöinä olivat saksalaisten rajoittamaton sukellusvenesota, joka johti Lusitanian upottamiseen, ja Saksan kaasun käyttö sotarintamalla, mitkä seikat lietsoivat saksalaisvastaisuutta näissä maissa suuremmissa mittakaavassa, mitä aikaisemmin sodan aikana oli näissä maissa ollut. Lohr 2003, 43-44.

Venäjältä puuttui moderni kansalaisuus (citizenship), jossa kansalaisella (citizen) oli samat oikeudet ja velvollisuudet säädetty perustuslailla sekä lojaalisuus valtiolle. Venäjällä kansalaisuus käsitettiin keisarin alamaisuudeksi (subject), jolloin alamainen oli lojaali keisarille eikä alamaisilla ollut samoja oikeuksia ja velvollisuuksia modernin kansalaisuuden käsitteen mukaisesti.¹² Usein Suomen lehdissä puhuttiin saksalaisista, joilla oli Venäjän kansalaisuus Venäjän alamaisina ja saksalaisista, joilla oli Saksan kansalaisuus Saksan alamaisina. Uudempi sana Saksan kansalainen esiintyi myös välillä Suomen lehdistössä.

Pro gradu -tutkielmassa jaottelen Britannian ja Venäjän sekä Suomen saksalaiset kolmeen ryhmään: Ensimmäisessä ryhmässä ovat Saksan kansallisuuden omaavat henkilöt (osa puolisoista olivat maiden syntyperäisiä kansalaisia, mutta ottivat Saksan kansalaisuuden). Britanniassa lehdistössä näistä käytettiin nimitystä vihollismuukalaiset (enemy aliens) ja Suomen lehdistössä yleensä Saksan alamaiset. Suomen lehdistössä oli paikoittain nimitys myös Saksan kansalaiset, kuten aikaisemmin mainitsin. Toisessa ryhmässä ovat heidän puolisonsa ja lapsensa, joilla oli Britannian, Venäjän tai Suomen kansalaisuus. Lisäksi tässä ryhmässä ovat Britannian kansalaisuuden saaneet saksalaista syntyperää olevat Britannian kansalaiset, jotka olivat saaneet kansallisuuden vuoden 1870 Naturalisation Actin jälkeen, ja joita kutsuttiin naturalisoiduksi. Venäjän ja Suomen osalta tähän ryhmään kuului Venäjän tai Suomen kansalaisuuden 1.1.1880 jälkeen saaneet saksalaiset. Heistä ei käytetty samalla tavalla Venäjällä tai Suomessa nimitystä naturalisoidut kuin Britanniassa. Kolmanteen ryhmään kuuluu saksalaisen nimen omaavia henkilöitä tai henkilöitä, etniseltä taustalta kokonaan tai osittain saksalaisia sekä heitä, joilla oli sukulaissuhteita saksalaisiin, jos lehtien kirjoittelussa näitä henkilöitä käytetään Maiden saksalaiset -aiheen puitteissa. Tätä perustelen hypoteesilla, että tutkielman maiden lehdistössä mahdollisesti käsitellään saksalaisvähemmistöä tämän laajemman mallin mukaan. Rajaan tutkimukseni ulkopuolelle Saksan kansallisuuden omaavat ns. tekniset vihollismuukalaiset (technical enemy aliens) esimerkiksi Saksan kansallisuuden omaavat puolankieliset ja ranskankieliset kaikissa tutkielman maissa ja Venäjällä tämän lisäksi esimerkiksi slaavilaista alkuperää olevat Saksan kansalaiset. Tätä rajausta käytän, koska sen aikaisessa lehdistössä nämä ryhmät erotetaan omaksi ryhmäkseen saksankielisestä ja saksalaista etnistä alkuperää olevista henkilöistä.

¹² Lohr 2012, 117.

1.2 Alkuperäislähteet ja tutkimusmenetelmät

Lähdeaineistona brittilehdistön osalta käytän *Daily Mailin*, *The Daily Telegraphin* ja *The Manchester Guardianin* pääkirjoituksia. Tätä perustelen sillä, että pääkirjoitus edusti lehden virallista kantaa¹³ ja hypoteesilla, että brittilehdistössä saksalaisia koskevat pääaiheet nousivat myös pääkirjoituksiin. Olen käynyt systemaattisesti lehtien pääkirjoitukset heinäkuusta 1914 toukokuun puoliväliin 1915 väliltä läpi aiheeni osalta. *Daily Mail* -lehdessä oli yleensä yksi laajempi pääkirjoitus ja kaksi lyhyempää. Joskus *Daily Mail* -lehdessä oli vain yksi laajempi pääkirjoitus ja sen lisäksi neljä tai viisi lyhyempää pääkirjoitusta. *The Daily Telegraphissa* oli aina kaksi saman laajuista pääkirjoitusta. *The Manchester Guardianissa* oli pääsääntöisesti yksi laajempi pääkirjoitus ja sen lisäksi kaksi tai kolme muuta lyhyempää pääkirjoitusta. Joskus *The Manchester Guardianissa* oli viisi tai kuusi pääkirjoitusta. Tämän lisäksi apuna käytän lehdessä julkaistuja kirjeitä ja artikkeleja, jos niitä on kommentoitu lehtien pääkirjoituksissa. Lisäksi käytän *Hansardin* Yhdistyneen kuningaskunnan parlamentin pöytäkirjoja niiltä osin, jos lehdissä käsitellään maan saksalaiskysymyksen osalta parlamenttikeskusteluja. Suomen osalta tarkastelen *Uuden Suomettaren*, *Työmiehen* ja *Maakansan* artikkeleita samalta ajanjaksolta kuin brittilehdistön osalta tässä saksalaiskysymyksessä.

Tarkastelen, miten on havaittavissa syksyn 1914 ja kevään 1915 välillä Britannian lehdistössä Müllerin ns. nationalistinen dilemma, joka hänen artikkelissaan käsittää koko sodan aikaista Britanniaa. Müllerin mielestä Britannian kansakuntana tarvitsi määritellä yhteinen nationalismin malli, joka yhdistäisi Britannian kansakuntana Britannian yhteistä ulkoista vihollista Saksaa vastaan sodan alettua.¹⁴ Pro gradu -tutkielman lehdet Britanniassa olivat yhtä mieltä siitä, että Britannian piti yhtenäisenä kansakuntana taistella yhteistä vihollista Saksaa vastaan, mutta se miten nationalismin käsite määritettiin Britanniassa, erosi erityisesti oikeiston ja konservatiivisen lehtien *Daily Mailin* sekä *The Daily Telegraphin* ja liberalistisen *The Manchester Guardianin* välillä. Ero oli siinä, kuinka ulkoinen vihollinen, Saksa, koettiin eri lehdissä, ketkä kuuluivat brittiläiseen kansakuntaan sekä kuka tai ketkä olivat sisäisiä vihollisia. Müllerin mielestä tällainen kilpaileva tapa aiheutti sen, että erilaiset käsitykset nationalismista hajottivat kansakuntaa. Müllerin nationalistisessa dilemmassa toisaalta kansakuntaa pyrittiin yhdistämään yhtenäiseksi rintamaksi sodassa Saksaa vastaan, mutta kun eri poliittisten ryhmien erilaiset keinot ja päämäärät erosivat toisistaan eikä kompromissia saatu aikaiseksi, niin se hajotti kansakuntaa erilaisiin nationalistisiin malleihin, jotka taistelivat keskenään,

¹³ esim. Suvanto 1977, 94.

¹⁴ Müller 2002, 64.

ja tätä kautta hajottivat kansakuntaa omiin erimielisiin ryhmiinsä. Müllerin mielestä eri poliittisilla ryhmittymillä oli erilainen käsitys ulkoisesta uhasta eli tässä yhteydessä käsitys Saksasta ja saksalaisista. Tutkielmani kannalta keskityn tässä työssä enemmänkin siihen, miten eri lehdet omassa nationalistisessa mallissaan käsittelivät, ketkä olivat maan sisäisiä vihollisia. Kärjistettynä tämä tarkoitti sitä, että he, jotka eivät olleet samaa mieltä meidän kanssa, eivät kuuluneet meihin eli brittiläiseen kansakuntaan. Sisäisen ja ulkoisen vihollisen ominaisuuksia määriteltäessä, erityisesti oikeiston ja konservatiivien keskuudessa, usein argumentointiin tieteistä haetuin perustein. He pitivät esimerkiksi julmuutta saksalaisena luonteenpiirteenä, joka oli biologisesti määrätty kaikille saksalaisille.¹⁵ Tämä liitettiin oikeiston lehdissä erityisesti saksalaisiin sodan aikana syksyllä 1914 Belgian valtauksen yhteydessä, Zeppeliinihyökkäyksen aikana syksystä 1914 lähtien ja kiihtyvän sukellusvenesodan aikana 1915 alkupuolelta lähtien. Sama ajatusmalli saksalaisista siirrettiin myös Britannian saksalaisiin. Müllerin ns. nationalistinen dilemmassa tutkimuksen kohteena oli poliittisten ryhmittymien erilaiset käsitykset nationalismista ja ketkä kuuluvat brittiyhteisöön sodan aikana. Vaikka Müllerin nationalistinen dilemma käsittelee eri poliittisten ryhmittymien ja lehdistön erilaisia käsityksiä nationalismista Britanniassa sodan aikaan, tutkielmassani tarkastelen myös, onko Venäjän poliittisessa elämässä ja lehdistössä mahdollisesti samoja piirteitä, mitä Müller nationalistisessa dilemmassaan Britanniasta esittää.

Venäjän suhtautumisessa maansa saksalaisiin lähdän hypoteesista, joka pohjautuu Lohrin ajatukseen, että sodan aikana Venäjä muuttui imperialistisesta erilaisista etnisistä ryhmistä muodostuvasta valtiosta venäläisnationalistisen valtion suuntaan.¹⁶ David Costello käsittelee artikkelissaan *Novoe Vremia and the Conservative Dilemma 1911-1914* ns. konservatiivista dilemmaa laajalevikkisen johtavan venäläisnationalisten *Novoje Vremja* -lehden kirjoittelun pohjalta ennen sotaa. Lehti, jolla oli konservatiivinen lukijakunta, kannatti konservatiivista keisarin hallintoa, mutta toisaalta kritisoi suoraan tai epäsuorasti sitä, mikä heikensi omalta osaltaan Venäjän imperialistisen monarkian legitimitettä.¹⁷ Lohrin mukaan Costellon konservatiivinen dilemma jatkui sodan alettua *Novoje Vremjassa* ja muissa nationalistisissa lehdissä, mutta kritiikki kohdistui erityisesti Venäjän etnisesti saksalaisen väestöosan asemaan Venäjällä hallinnossa, sotavoimissa ja taloudessa. Lehti tuki Venäjän hallitusta taistelussa vihollista Saksaa vastaan, mutta vaati tiukempia otteita maansa hallinnolta maansa saksalaisia kohtaan. Suomalaisista lehdistä erityisesti *Uusi Suometar* julkaisi *Novoje Vremjan* artikkeleita, mutta ei varsinaisesti saksalaiskysymyksen takia vaan Suomeen

¹⁵ Müller 2002, 65-66, 82.

¹⁶ Lohr 2003, 5-6.

¹⁷ Costello 1978, 50; Lohr 2003, 26-27.

liittyvän kielteisen kirjoittelun takia. Lohrin mukaan myös liberaalit halusivat yhtäläiset kansalaisoikeudet Venäjän kansalaisille, mutta tämä ei koskenut vihollisvaltojen kansalaisia kuten Saksan kansalaisia. Toisaalta liberaalit vastustivat Venäjän kansalaisina olevien baltiansaksalaisten etuoikeuksia. Tutkielmassa lähdän tarkastelemaan saksalaisten asemaa Venäjällä Lohrin oletuksesta, että kaikki Venäjän merkittävät poliittiset puolueet ja niitä kannattanut lehdistö, lukuun ottamatta bolševikkeja, hyväksyivät enemmän tai vähemmän Venäjän hallinnon ja armeijan toimenpiteet maassa olevia Saksan kansalaisia kohtaan ¹⁸

¹⁸ Lohr 2003, 22, 26-27.

2 TAUSTAA

2.1 Lehdistö

2.1.1 Britannian lehdistö

1800-luvun kahdella vuosikymmenellä alkoi muutos, jota kutsuttiin ns. New Journalism¹⁹ -suuntaukseksi brittilehdistössä. Vuoden 1870 Education Actin ansiosta lukutaitoisten määrä kasvoi, sosiaaliset uudistukset, palkkojen kohoaminen ja vapaa-ajan lisääntyminen laajensivat sanomalehtien lukijakuntaa.²⁰ ”Tiedon verot” eli leimaverot poistuivat, mainosten määrä lisääntyi New Journalism-suuntauksen lehdissä ja markkinat laajenivat, jotka seikat tiputtivat näiden lehtien hintoja, ja tällöin mahdollistui, että laajempi ostajakunta pystyi päivittäin ostamaan näitä lehtiä. New Journalism -lehdissä teksti oli selkeäkielistä ja lehtien visuaalinen ulkoasu selkeytyi, jotta mahdollisimman moni lukutaitoinen ymmärsi ja hahmotti lehden sisältöä. Poliitiikan osuus pieneni näissä lehdissä ja korvaantui ns. human interest stories -aiheilla sekä sensaatiomateriaalilla esimerkiksi rikoksista, jotta saatiin mahdollisimman suuri lukijakunta ja mahdollisimman suuri taloudellinen hyöty lehtien omistajille.²¹ 1900-luvun alkuvuosikymmeninä lehtien omistukset keskittyivät ns. lehtiparoneille, joista merkittävämmäksi nousi lordi Northcliffe, joka oli rakentanut vuoteen 1914 mennessä Britannian suurimman lehtikeskittymän.²² 1890-luvun jälkipuoliskolla puolen pennin New Journalism -lehti *Daily Mail* kilpaili *The Manchester Guardianin* levikkialueella samoista kaupallisen alan keskiluokkaisista lukijoista. *The Manchester Guardian* menetti lukijoitaan *Daily Mailille* eritoten sitoutumattomien konservatiivien piiristä. Vuoteen 1900 mennessä *The Manchester Guardian* oli hävinnyt kilpailun lukijoista *Daily Mailille* Manchesterin alueella, mutta toisaalta *The Manchester Guardianilla* ei ollut resursseja eikä halua kilpailla sisällöllään kevytsisältöisempää

¹⁹ Ensimmäistä kertaa käytti Matthew Arnold *Nineteenth Century*n toukokuun 1887 numerossa New Journalism -käsitettä kuten tätä lehdistöilmiötä viitaten Lontoolaisen ilta-päivälehteen *The Pall Mall Gazetteen* seuraavasti: ”It is full of ability, novelty, variety, sensation, sympathy, generous instincts; its one great fault is feather-brained”. Koss 1981, 347.

²⁰ Taylor 2003, 174.

²¹ Temple 2008, 23-24, 27-28.

²² Lordi Northcliffe omisti *Daily Mailin* lisäksi mm. Lontoosta *Evening News* (vuodesta 1894) ja *The Timesin* (vuodesta 1908). Lisäksi hänen veljensä Harold Harmsworth, vuodesta 1914 lordi Rothermere, omisti *Daily Mirror* (hankki veljeltään lordi Northcliffeltä vuonna 1914), *Sunday Pictorial*, *Leeds Mercury* ja kaksi Glasgowien sanomalehteä, *Daily Record* ja *Evening News*. Harmsworthien imperiumi hallitsi neljäkymmentänimikettä laajalevikkistä sanomalehdistä lasten sarjakuviin asti. Ferguson, 2003 (1998), 258-259, 568.

Daily Mailia vastaan. *The Manchester Guardian* profiloitui enemmässä määrin koulutetun älymystön lehdeksi.²³

Alfred Harmsworthin, vuodesta 1905 lordi Northcliffe, vuonna 1896 perustama päivittäinen aamulehti puolen pennin²⁴ *Daily Mail* oli johtava edustaja New Journalism -lehdistä. Alfred Harmsworth lainasi mallin Randolph Hearstin keltaiselta lehdistöltä Yhdysvalloista.²⁵ Lehti oli suunnattu massamarkkinoille lukijakuntana alempi keskiluokka ja työväestö. *Daily Mail* oli suunnattu ”tavallisille ihmisille” New Journalism/populaarilehdistölle tyypillisellä kevyemmällä materiaalilla, toisaalta Harmsworth halusi välittää omat poliittiset kantansa riippumattomasti suoraan lukijakunnallensa. Manningin mukaan Harmsworth lehdissään usein kampanjoi henkilökohtaisten tavoitteiden mukaan toimituksen riippumattomuuden siinä kärsien.²⁶ Harmsworth määritteli *Daily Mailin* poliittiseksi linjaksi vuonna 1897 unionistiseksi ja imperialistiseksi, jota Koss kutsui vulgääriksi uusimperialismiksi.²⁷ Heti lehden alkuvuosista lähtien *Daily Mailin* linja oli Britannian etu Saksan imperialistisia pyrkimyksiä vastaan ja lehti yritti levittää britti-imperialismin ajatusta laajemmille ihmisjoukoille kuten työväelle.²⁸ Lehti kampanjoi Saksan imperialismia vastaan fiktiotarinoilla vakoilijoista ja sensaatiomaisella uutisoinnilla Saksan uhasta, joka loi omalta osaltaan Britanniaan ilmapiiriä, että sota Saksaa vastaan oli väistämätön.²⁹ Ferguson pitää tulevaisuuden sodan visualisoinnin lehdistössä sekä motiivina edistää jotain poliittista kantaa, että sen lisäksi lisätä lehtien myyntiä. Ferguson nostaa tästä taloudellisesta hyödystä yhdeksi esimerkiksi *Daily Mail* -lehdessä jatkokertomuksena 1906 julkaistun William Le Queuxin *The Invasion of 1910* vakoilijakertomuksen, johon lordi Northcliffe piirsi uusiksi Le Queux`n kuvitteleman saksalaisten hyökkäysreitit niin, että se kulki niiden kaupunkien halki, joissa *Daily Mail* -lehdellä oli suuri potentiaalinen lukijakunta.³⁰

The Daily Telegraphin perusti eversti Arthur B. Sleigh vuonna 1855, mutta hän myi sen pian Joseph Moses Levyille, jonka poika Edward Levy-Lawson, vuodesta 1892 lähtien paroni Burnham, jatkoi isänsä uraa lehden omistajana kuolemaansa vuoteen 1916 saakka. New Journalism-lehdistön

²³ Ayerst 1971, 297-302.

²⁴ Venäjällä puolestaan näitä suurille massoille tarkoitettuja lehtiä halvan hinnan johdosta kutsuttiin kopeekkalehdiksi, jotka valtasivat sanomalehtimarkkinoita Venäjällä vuoden 1905 jälkeen. McReynolds 1991, 223-225.

²⁵ Taylor 2003, 174.

²⁶ Manning 2001, 83-84; Fest 1981, 172, 174.

²⁷ Koss 1981, 373-374; Temple 2008, 29.

²⁸ Fest 1981, 174

²⁹ Temple 2008, 30; Ferguson esittää jopa väitteen Euroopan mittakaavassa, että laatulehdistössä mikään lehti ei puolustanut suurvaltojen välistä sotaa kuin Northcliffen *The Times* heinäkuussa 1914. Ferguson 2003 (1998), 263.

³⁰ Ferguson 2003 (1998), 58.

paineessa joutui The Daily Telegraph keventämään lehdensä sisältöä ja lisäämään mainontaa. Lehti oli konservatiivinen ja suunnattu keskiluokalle. Lehden suhtautuminen Saksaan oli kriittinen ennen sotaa.³¹

The Manchester Guardianin perusti kauppias John Edward Taylor ystävineen ajamaan liberaalia politiikkaa vuonna 1821. Vuonna 1872 lehden päätoimittajaksi tuli Charles Prestwick Scott ja hän myös osti lehden itselleen vuonna 1907, jolla takasi päätoimittajana itselleen toimituksellisen suvereniteetin. Scott itse uskoi vuonna 1914, että lehden lukijakunta koostui sivistyneistä ja vakavista asioista kiinnostuneista lukijoista sekä kaupan alalla toimineista henkilöistä. Liberaalilehti *The Manchester Guardian* edusti sitä liberaalia osaa Manchesterin väestöstä, jotka hyväksyivät maailmankaupan ansioista tapahtuneen kansainvälistymisen Manchesterissa, jonka osana oli Manchesterin saksalaisjuutalaisen yhteisö. Tällä yhteisöllä oli vaikutusta Manchesterin talouden ja kulttuurin eritoten musiikkielämän kehittymiseen kaupungissa.³² *Manchester Guardianin* päätoimittajalla C.P. Scottilla oli sotaan Saksa vastaan kielteinen kanta, mutta sodan alettua hän oli kuitenkin sitä mieltä, että sota oli käytävä yhteisenä rintamana voittoon asti.³³ Hänestä tähän Britanniaa puolustavaan yhteisöön kuului, oli englantilainen tai saksalainen Britanniassa, jos toimi yhteisessä rintamassa sodan voittamiseksi.³⁴ Ayerstin mielestä *The Manchester Guardian* puolusti sodan vähemmistöjä, kuten saksalaisia, heti sodan alusta saakka.³⁵

Lehtien levikissä sodan ensi viikkoina *Daily Mailin* sotaintoa lietsova kirjoittelu nosti heinäkuun keskivaiheilta elokuun alkuviiikoille lehden levikin 946 000:sta vajaan 1,5 miljoonaan, jossa se säilyi tutkielman ajan. Sama ilmiö oli nähtävissä muissakin radikaalin oikeiston lehdissä. Sotainnon ruokkiminen lisäsi näiden lehtien taloudellista kannattavuutta.³⁶

Sodan aikana Britanniassa rajoitettiin lehdistönvapautta The Defence of the Realm Actilla 8. elokuuta 1914 ja sen myöhemmillä asetuksilla, joista lehdistöä koski kielto vihollista hyödyttävän materiaalin julkaisusta ja perättömien tietojen levittämisestä, jolla olisi aiheutettu tyytymättömyyttä armeijassa ja haittaa maalle. Näiden asetusten toteutumista tarkastamaan lehdistössä oli elokuun alussa

³¹ Koss 1984, 1, 22,32.

³² Ayerst 1971, 23-24, 339-340. C.P. Scott kannatti sionistista liikettä ja ajoi heidän asiaa Palestiinan kysymyksessä lehtikirjoituksissaan. Ayerst 1971, 381-383.

³³ Temple 2008, 31.

³⁴ "A Generous Appeal", *The Manchester Guardian*, 8.8.1914 [pääkirjoitus].

³⁵ Ayerst 1971, 380.

³⁶ Ferguson 2003 (1998), 288-289. Tutkielman muiden lehtien levikissä ei tapahtunut muutoksia ajankohtana välillä elokuun alku 1914 toukokuun alku 1915. *Daily Telegraphin* levikki oli noin 190 000, *The Manchester Guardianin* levikki oli noin 40 000. Ayerst 1971, 300.

perustettu Press Bureau, jonka johtajana toimi Sir Stanley Buckmaster. Press Bureau jakoi lisäksi laajasti Lontoon ja maakuntien lehdille D-tiedotteita (D-notices), joilla ohjattiin lehdissä julkaistua materiaalia. Lehtien itsesensuuri saksalaisia hyödyttävän materiaalin julkaisematta jättämisen osalta toimi yleensä sodan aikana hyvin.³⁷

2.1.2 Suomen ja Venäjän lehdistö

Suomessa lukijakunta oli laajentunut kansakoululaitoksen ansiosta 1800-luvun loppupuolella niin³⁸, että vuosisadan vaihteessa puolet suomalaisista omasivat sanomalehden lukemiseen tarvittavan lukutaidon ja tämä näkyi lehtien määrän ja levikin kasvuna vuosisadan ensi vuosikymmenenä. Suomessa muodostui poliittinen monilehtijärjestelmä ensin 1880-luvulla loppuvuosikymmeninä kielikysymyksen ympärille ja vuosisadan vaihteessa suhtautumisessa Venäjään. 1905 suurlakon jälkeen puoluelehdistö laajeni työväen liikkeen lehtien osalta ja vuoden 1906 eduskuntaudistuksen 1906 aikoihin perustettiin maalaisliittolaisia lehtiä. Ennen ensimmäistä maailmansotaa Suomessa lehdistössä oli hallitsevana tekijänä puolueisiin sitoutuminen ja sitoutumattomien lehtien määrä oli vähäinen.³⁹

Niels Thomsen (1972) hahmotti Tanskassa 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan vallinneen ns. klassisen nelilehtijärjestelmän, että kaupungeissa ilmestyi usein neljä pääpuolueen äänenkannattajaa. Tämä malli oli sovellettavissa Suomessakin moniin isompiin kaupunkeihin. Tässä järjestelmässä ihmiset valitsivat tilaamakseen lehdeksi sen, joka sopi heille poliittisesti parhaiten. Tähän vaikutti ratkaisevasti ihmisten sosiaalinen asema. Suomessa tämä malli oli puhdaspiirteisimmillään ennen ensimmäistä maailmansotaa ja tutkielmassani erityisesti Helsingin lehdistö sopi hyvin tähän nelikenttämalliin lehdistönsä osalta.⁴⁰ Tutkielmani helsinkiläisistä lehdistä työväki tilasi työväenlehteä *Työmiestä* ja konservatiivilehteä *Uusi Suometarta* virkamiehistö sekä

³⁷ Koss 1984, 240-241.

³⁸ 1880 väestölaskennassa oli funktionaalinen lukutaito vain runsaalla 12 %:lla yli 10-vuotiaista suomalaisista. Vuonna 1900-luvun taitteessa yli 15-vuotiaistasuomalaisista 40 %:a omasi luku- ja kirjoitustaidon. Leino-Kaukiainen 2015, 46.

³⁹ Salokangas 1998, 102, 105, 110-111, 120, 127.

⁴⁰ Salokangas 1998, 102.

maaseudun talonpoikaiston ylempi kerros.⁴¹ Viipurin lehdistön edustajaa tutkielmassani oleva agraarilehteä *Maakansaa* tilasi pientilavaltainen talonpoikaisto Viipurin läänissä.⁴²

Yrjö Koskisen ympärille ryhmittynyt fennomaanien radikaalimpi, ”jungfennomaanien”, ryhmä perusti vuonna 1868 *Uuden Suomettaren*, kun maltillisempi *Suometar* lopetettiin vuonna 1866. 1880-luvulla alkoi kehitys, jolloin fennomaanit jakautuivat vanhasuomalaisiin suomettarelaisiin *Uusi Suometar* päälehtenä ja nuorsuomalaisiin päälehtenä vuodesta 1889 *Päivälehti* ja sen lopettamisen jälkeen vuodesta 1904 lähtien *Helsingin Sanomat*. Sortovuosien aikana vanhasuomalaiset edustivat myöntyväisyyslinjaa Venäjän suhteen verrattuna nuorsuomalaisiin. Vaikka irtaantuminen oli tapahtunut jo aikaisemmin, varsinaisiksi puolueiksi nykyaikaisessa merkityksessä jakautui fennomaanit vasta vuosien 1905-1906 aikana Suomalainen Puolue päälehtenä *Uusi Suometar* ja Nuorsuomalainen Puolue päälehtenä *Helsingin Sanomat*. Ennen ensimmäistä maailmansotaa Suomalaisen Puolueen sisällä ja sen lehdistössä oli linjakiistaa suhtautumisessa Venäjään, koska Venäjän toimet Suomea kohtaan tiukkenivat toisen sortokauden aikana vuodesta 1908 lähtien. *Uusi Suometar*, joka oli kiistassa keskitiellä, joutui puolueen päälehtenä myöntyväisyysuunnan ja vastarintasuunnan edustajien tulilinjalle suhteessa Venäjään. Päätoimittaja Ernst Nevalinna erosi päätoimittajan virasta 1. syyskuuta 1913 ensi sijassa kyllästyneenä poliittisiin riitelyihin. Päätoimittajana aloitti Akseli Rauanheimo, mutta Rauanheimon päätoimittajan toimi oli enemmänkin journalistislevikillinen ja poliittinen johto lehdessä annettiin päätoimittajan sivutoimisille avustajille entiselle päätoimittajalle Nevalinnalle ja A.H. Virkkuselle.⁴³

Seitsemän kertaa viikossa ilmestyvä *Uusi Suometar* oli vuonna 1914 levikillään 16 000 Helsingin neljänneksi suurin lehti *Työmiehen*, *Helsingin Sanomien* ja *Hufvudstadsbladetin* jälkeen. Uusi Suometar ennakoi sodan alkua ja julkaisi lisälehtiä aikavälillä 27.7. - 4.8.1914 yhteensä 16 kappaletta. *Uuden Suomettaren* levikin pääpainopiste oli Helsingin ja Uudenmaan seudulla, mutta lehti pyrki päätoimittaja Rauanheimon johdolla levittäytymään valtakunnallisesti, jossa leviämistä jarruttivat maakunta- ja paikallislehdet, joista osa oli myös Suomalaisen Puolueen kannattajia.⁴⁴

⁴¹ Helsingiläisistä lehtien nelikentässä oli lisäksi nuorsuomalaisten *Helsingin Sanomat* ja ruotsinkielisten *Hufvudstadsbladet*.

⁴² Nygård 1987, 10. Ensimmäisen maailman sodan aikaan Viipurissa nuorsuomalaisten lehtiä olivat *Karjala* ja osittain samansisältöinen *Viipurin Sanomat*, vanhasuomalaisten lehti oli *Wiipuri* ja sosiaalidemokraattien lehti oli *Työ*. Lisäksi *Karjala*-lehden ja *Wiipuri*-lehden tyytymättömät sekä puolueiden välillä sopua hierovat piirit perustivat vuonna 1913 *Karjalan Lehden* ja joka toimi vuodesta 1915 *Karjalan Aamulehti* -nimellä. Lisäksi ruotsinkielisillä oli oma lehensä *Wiborgs Nyheter*. Mikkilä 2008, 30.

⁴³ Vesikansa 1997, 80, 108-113, 123-124, 159-167.

⁴⁴ Vesikansa 1997, 149, 167, 178 182-183.

Sosialistisella työväenliikkeellä oli tarve perustaa oma lehti ja tämä toteutui Helsingin Työväen yhdistyksen piirin aloitteesta, kun *Työmies* perustettiin vuonna 1895 Helsingissä ja jonka rahoittamiseksi perustettiin lehtiyhtiö. Aivan alussa linja oli maltillinen sosiaalisreformatorinen, mutta lehden linja radikalisoitui vuodesta 1899 Suomen Työväenpuolueen⁴⁵ perustamisen aikoihin, ja tämän radikaalin linjan edustaja oli Edward Valpas-Hänninen, joka toimi lehden päätoimittajana vuodesta 1901 vuoteen 1918. *Työmies* oli vain osittain puolueen omistuksessa, kuten muutkin työväenlehdet, sillä lehtiyhtiössä oli mukana työväen-, ammattiyhdistyksiä sekä yksityisiä omistajia. *Työmies* olikin periaatteessa puolueesta riippumaton, mutta käytännössä puolueen taholta annettiin aatteellista ja toimintastrategista ohjausta ja usein lehti sen päätöksiin alistui. Työväenlehdillä, kuten myös muiden puolueiden lehdillä, puolueen johdossa ja lehtien johdossa oli samoja henkilöitä. Työväen lehtien kentässä *Työmies* oli vallankumouksellisempi kuin esimerkiksi työväenliikkeen revisionistisempää linjaa edustanut tamperelainen *Kansan Lehti*.⁴⁶ Kuusi kertaa viikossa ilmestymä *Työmies* oli levikiltään 37 000 vuonna 1915 suurin suomalainen sanomalehti.⁴⁷

Vuoden 1906 eduskuntaudistuksen aikoihin perustettiin Maalaisliitto ja sen yhteydessä maalaisliittolaisia sanomalehtiä kuten *Ilkka* Etelä-Pohjanmaalle sekä Pohjois-Pohjanmaalle Ouluun *Liitto*. Samoihin aikoihin karjalaiset maalaisliittolaiset perustivat Helsinkiin *Talonpojan Lehden*, joka toimi vain vuoden 1907 konkurssiin asti. Tämän jälkeen he perustivat vuoden Helsingistä käsin toimineen *Maalainen*-lehden, joka myös toimi vuoden verran samoin konkurssiin asti. Tässä vaiheessa karjalaiset talonpojat siirsivät maalaisliiton lehtihankkeen Viipuriin ja ensimmäinen näytenumero *Maakansaa* ilmestyi 4. joulukuuta 1908. Samoin kuin edeltäjillään *Maakansalla* oli taloudellisia vaikeuksia alkutaipaleella, mutta tilannetta helpottamaan perustettiin huhtikuussa 1914 Maakansa Osakeyhtiö ja huhtikuussa 1915 lehti sai oman kirjapainon. Lehdellä oli taloudellisten ongelmien lisäksi sisäistä valtataistelua lehden linjasta. Santeri Alkion maalaisliittolaista linjaa jyrkempää linjaa Viipurin ympäristössä edusti ns. korpimaalaisliittolaisuus. Oy Maakansan hallituksen puheenjohtaja, kansanedustaja Kalle Pykälä oli jyrkempi korpimaalaisliittolainen kuin lehden päätoimittaja, kansanedustaja Antti Juutilainen. Ennen ensimmäistä maailmansotaa huhtikuussa 1914 lehti pelastettiin konkurssilta, jolloin Juutilaisen asema vahvistui lehdessä, mutta

⁴⁵ Nimi muuttui Suomen Sosialidemokraattinen Puolueeksi vuonna 1903.

⁴⁶ Tommila 1998, 70-71.

⁴⁷ Salokangas 1998, 124.

Pykälä jatkoi Juutilaisen ahdistelua oikeustoimin aina Pykälän väkivaltaiseen kuolemaan saakka 2. lokakuuta 1915.⁴⁸

Maakansan levikki nousi sotavuosina 1914-1915 7000:sta 8000:ten⁴⁹ ja sen levikkialueeksi muotoutui Karjalan kannas ja Laatokan rannat Sortavalan seutua myöten, mutta lehdellä oli Viipurissa kilpailemassa muiden puolueiden lehdet sekä laajemmin Viipurin läänissä paikallislehdet. *Maakansasta* ei vielä tutkimuksen ajankohtana kehittynyt yhtä vahvaa alueellista maalaisliiton lehteä kuin samoihin aikoihin aloittaneet oululainen *Liitto*, vaasalainen *Ilkka* tai kuopiolainen *Savon Sanomat*.⁵⁰ Vuonna 1914 elokuun aikana lehden ilmestymismäärä nousi kahdesta kerrasta kolmeen kertaan viikossa.

Suomen suurruhtinaskunta oli 1900-luvun alussa rauhan aikaa lukuun ottamatta 1905-1906 tapahtumia suurlakon levottomuudet, Viaporin kapina ja Hakaniemen kahakka Helsingissä, mutta nämä tapahtumat koskettivat vain pientä osaa helsinkiläisistä. Sarajevon laukausten jälkeen kesäkuun lopussa 1914 Euroopan jännittynyt tilanne heijastui myös Suomeen ja heinäkuussa 1914 jännitys kiihtyi sodan osalta. Viranomaiset julkaisivat kuulutuksia, joita liimattiin pylväisiin ja seiniin sekä julkaistiin myös sanomalehdissä. Tärkein julkinen tiedonvälitysmuoto oli lehdistö. Lehdistön arviot kansainvälisestä tilanteesta heinäkuun loppuun mennessä kiinnostivat ihmisiä ja lehdet julkaisivat lisälehtiä, esimerkiksi *Uusi Suometar*, asian tiimoilta ja näin ollen lehtien levikki kasvoi.⁵¹

Suomen sanomalehdistö sai sodan aikana uutiset maailmalta sähkösanomatoimistojen kautta. Tärkeimmät olivat Sanomalehtien Tietotoimisto (SLT/S TT) ja Suomen Uutistoimisto (SUT). Molemmilla uutistoimistoilla oli yhteydet Pietarin uutistoimistoihin.⁵² Pääosin uutiset tulivat Venäjän kautta, mikä yksipuolisti uutisointia. Kirjeenvaihtajina toimivat ulkomailla asuneet suomalaiset ja heitä oli esimerkiksi *Uudella Suomettarella* käytössä Pietarissa. Lehdet lainasivat myös materiaalia ulkomaisista sanomalehdistä ja kotimaisista lehdistä.⁵³

Usein suomalaiset lehdet kiersivät sensuuria julkaisemalla Venäjän lehdistön uutisia, koska niiden uutiset olivat käyneet läpi Venäjällä lehdistön sensuurivalvonnan. Sotaa ennen suosittuja venäläisiä

⁴⁸ Mikkilä 2008, 20-23, 25-28.

⁴⁹ Tommila, Ekman-Salokangas, Aalto & Salokangas (1988b), 53.

⁵⁰ Mikkilä 2008, 30-31.

⁵¹ Nyström 2013, 40-41.

⁵² Lisäksi oli vuodesta 1913 lähtien Viipurissa Itä-Suomen Uutistoimisto. Jussila 2007, 20. Sanomalehtien Tietotoimiston omistivat Helsingin Sanomat ja Uusi Suometar. Pääosin Uusi Suometar osti pääosin palvelut Sanomalehtien Tietotoimistolta, mutta myös Suomen Uutistoimistolta. Uutistoimistot yhdistyivät 30. toukokuuta 1915 nykyiseksi Suomen Tietotoimistoksi. Vesikansa 1997, 169

⁵³ Nygård 1987, 139.

sanomalehtiä, joista suomalaiset sanomalehdet lainasivat materiaalia, olivat Paasivirran mielestä venäläiset liberaalit lehdet kuten *Retš*, *Golos Moskvj* ja *Russkija Vjedomost*.⁵⁴ Retš oli Pietarissa Venäjällä vuosina 1906–1917 ilmestynyt sanomalehti. Se oli Perustuslaillisdemokraattisen puolueen eli kadettien pää-äänenkannattaja. Kadettien mielestä sisäiset erimielisyydet piti unohtaa sodan ajaksi ja toimia yhtenäisenä rintamana vihollista vastaan. Kadetit halusivat Venäjälle samat kansalaisoikeudet kaikille kansalaisille ja näkivät sodan yhdistävän uskonnollisesti ja etnisesti erilaiset Venäjän kansalaiset. Taustalla oli toive, että keisari kansalaisten yhteisenä rintamana taisteltaessa parantaisi Venäjän kansalaisten kansalaisoikeuksia. Kadetit halusivat Venäjän kansalaisille yhtenäiset oikeudet ja tämä selitti myös sen, että he eivät tukeneet vihollisvaltojen kansalaisia Venäjällä. Toisaalta osa kadeteista halusi tämän takia poistaa Venäjän kansalaisina olevilta baltiansaksalaisilta etuoikeudet. Kadetit tukivat myös Saksan vaikutusvallan poistamista Venäjältä kaupassa ja omistuksissa.⁵⁵

Venäjällä kehittyi vähitellen 1860-luvulta lähtien laajemmille massoille suunnattu lehdistö poliittisen lehdistön lisäksi. Venäjä teollistui 1800-luvun jälkipuoliskolla ja teknologiset innovaatiot länsimaista siirtyivät myös Venäjällä lehdistön käyttöön. Koulutusta oli kehitetty 1860-luvulla, mutta lukutaito ei Venäjällä kehittynyt läheskään yhtä laajaksi kuin länsimaissa. Venäjän lehdistöön vaikutti myös länsimaiden New Journalism -ajattelu ja keltainen lehdistö, jolloin lehtien materiaalien viihdekirjoittelu ja sensaatiot olivat tyypillisessä osassa venäläisistä laajemmille massoille suunnatuissa lehdissä. Myös lehdissä mainosten määrät lisääntyivät. Venäjällä kehittyi Britannian mallin mukaiset halvan hinnan lehdet ns. kopeekkalehdet, jotka oli suunnattu laajemmille massoille alemmalle keskiluokalle ja työväestölle. Vuoden 1905 sensuuriuudistus lievensi sensuuria, mutta sisäministeriön sensuuriviranomaisilla oli rikosoikeudelliset keinot, joilla pystyttiin rajoittamaan lehtien kirjoittelua ja tältä osin Venäjän sensuurikäytäntö pysyi tiukempana kuin länsimaissa. Lehtien sensuurikäytäntö tiukentui ensimmäisen maailmansodan sodan alussa Venäjällä samoin kuin sen valtakunnan osassa Suomessa.⁵⁶ Lohrin mielestä Venäjällä sensuuri keskittyi sodan vastustajiin lehdistössä esimerkiksi sosialistisiin lehtiin. Sensuuri tuki patrioottisia lehtiä, vaikka ei ollut avoimesti vähemmistöjä vastaan. Periaatteessa sensuurin takia lehdillä, jotka olisivat mahdollisesti puolustaneet maassa olevia myös maassa olleita vihollisvaltojen kansalaisia, olisi ollut vaikeaa.⁵⁷

⁵⁴ Paasivirta 1984, 25.

⁵⁵ Lohr 2003, 22-23.

⁵⁶ McReynolds 1991, 12, 14, 18, 228, 235-236.

⁵⁷ Lohr 2003, 21-22.

Sota-aikana lehdistöä Suomessa valvottiin kahdella tavalla. Poliittisten asioiden valvontaa suoritettiin jälkitarkastuksella, joka perustui kenraalikuvernöörin 2. elokuuta 1914 määräykseen, jossa kiellettiin levittämästä kirjoituksia ja tiedonantoja, jotka synnyttävät vihaa hallitusta kohtaan tahi yleistä levottomuutta. Samoin määräyksessä kiellettiin ylistämästä rikoksia ja levittämästä takavarikkoon otettuja painotuotteita.⁵⁸ Hallinnollinen tie syrjäytti tässä määräyksessä oikeusmenettelyn, koska kenraalikuvernööri valtuutettiin rankaisemaan määräystä rikkoneita enintään 8000 markan sakolla tai kolmen kuukauden vankeudella. Tämä heikensi sanomalehtien oikeusturvaa. Toinen tapa oli ennakkotarkastus. Yleinen lehtien ennakkotarkastus järjestettiin VI:n armeijan päällikön päiväkäskyllä 1. syyskuuta 1914. Sotasensuurista vastasi Viaporin komendantin alainen sotasensuurikomitea. Ennakolta tarkastettiin vain sellaiset valtakunnan sotilasetuja koskevat kirjoitukset ja kuvalliset esitykset, jotka mainittiin erityisessä 11. syyskuuta 1914 julkaistussa sotasalaisuuksien luettelossa. Sensuurikomitean määräyksestä kaikkia lehtiä Suomessa ei ennakkotarkastettu vaan Helsingissä tarkistettiin puolueiden pääkannattajia kuten esimerkiksi *Uusi Suometar* ja *Työmies*.⁵⁹ Käytännössä ennakkotarkastus suoritettiin painohallituksen johdolla, jolla oli Helsingissä neljä sotasensoriksi valittua painoasiamiestä. Myös Turussa ja Viipurissa oli sotasensuurista vastaava painoasiamies.⁶⁰ Aina lehtien toimitus ja paino eivät ehtineet tai eivät halunneet täyttää sensuroituja kohtia, mikä näkyi tyhjinä palstoina lehdissä.⁶¹

2.2 Saksalaisvähemmistö ja suhtautuminen heihin

2.2.1 Saksalaisvähemmistö Britanniassa

Ensimmäiset germaanikansat, anglit ja saksit, saapuivat Britanniaan 400-luvulla. Saksan alueelta Britanniaan saapui pienempiä määriä hansapurjehduksien aikaan 1000-luvulla ja suurempia määriä kaivosteollisuuteen 1200-luvulta lähtien. 1400-luvulla saapui Nürnbergistä käsityöläisiä. 1500-1700-luvulla Britanniaan saapui Saksasta väestöä eri aikoina erinäisistä uskonnollisista ja taloudellisista syistä. Varsinaisesti saksalaistulijoiden määrä kasvoi 1800-luvulla, eritoten 1800-luvun

⁵⁸ *Uusi Suometar*, 3.8.1914, no 208, 2; *Työmies*, 4.8.1914, no 176, 2.

⁵⁹ Nygård 1987, 95-96.

⁶⁰ Välttääkseen jälkisensuuria suomenkieliset lehdet käyttivät lyhennettä S.H., sotasensuurin hyväksymä, ja ruotsinkieliset lyhennettä K.C., krigcensuren, usein. Kuusanmäki 1980, 96, 99.

⁶¹ Nygård 1987, 96-97.

jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa, jolloin määrä melkein kaksinkertaistui.⁶² Tänä aikana saapuneiden saksalaisten pääsyy oli taloudellinen, mutta Saksasta tuli Britanniaan myös uskonnollisista syistä esimerkiksi juutalaisia ja erinäisistä poliittisista syistä Saksan autokraattista hallintoa paenneita pakolaisia. Yli puolet saksalaisista asui Lontoossa erityisesti kolmella alueella, joita oli East End, West End ja Pohjois-Lontoo. Tämän lisäksi saksalaisia asui Lontoon lähiympäristössä. Kaakossa saksalaisasutusta oli Middlesexissä, Kentissä ja Surreyssä sekä Pohjois-Englannissa Manchesterissa ja Liverpoolissa sekä Skotlannissa Glasgowssa. Erityisesti Manchesterissa, *The Manchester Guardianin* kotikaupungissa, saksalaisuus näkyi kulttuurielämässä, kaupassa ja teollisuudessa. Manchesterissa saksalaisia yrityksiä oli pankkialalla, tekstiilialalla ja kemianteollisuudessa. Saksalaiset olivat perustaneet yhteisöihinsä omia kirkkoja jo 1700-luvulla, omia saksalaisia klubeja, hyväntekeväisyysjärjestöjä sekä sanomalehtiä, joista merkittävin oli lontoolainen *Londoner Zeitung*. Saksalaiset toimivat usein hotellialan työntekijöinä, tarjoilijoina kaupallisen alan toimihenkilöinä ja leipomoalan työntekijöinä. Usein heille maksettiin huonompaa palkkaa kuin kantaväestön edustajille.⁶³

Kuningassuku oli alun perin saksalaista alkuperää Hannover-sukua 1700-luvulla ja kuningasperheen sekä Britannian ylhäisaatelin väliset siteet Saksaan naimakauppojen kautta olivat läheiset. Samanlaiset siteet olivat Saksaan Britannian taloudellisella eliitillä, joista useat olivat saksalaista alkuperää esimerkiksi Rothchildien suku. Myös Britannian yliopistoissa opetti ja opiskeli saksalaisia ja heillä oli yhteyksiä brittivastaaviin erilaisen yhteistoiminnan kautta kuten yhteisten yhdistysten. Monet kirjallisuuden merkkihenkilöt olivat saksalaisia, esimerkiksi Siegfried Sassoon, ja saksalainen musiikki hallitsi vielä sodan syttyessä brittiläistä musiikkielämää.⁶⁴

Britanniassa muukalaisvastaiset ryhmittymät eivät hyväksyneet, kun Saksasta köyhyyttä pakoon tulleet saksalaiset ja muualta tulleet köyhät muukalaiset, hyväksyivät pienemmät palkat, ja tämä muukalaisvastaisten ryhmittymien mielestä polki palkkatasoa Britanniassa. Toisaalta Saksan ja Britannian kauppakilpailu heijastui myös muukalaisvastaisten ryhmien toimintaan ja he hyökkäsivät saksalaisia tuotteita vastaan, koska saksalaistuotteet olivat usein edullisempia kuin brittituotteet.⁶⁵ Myös *Daily Mail* osallistui tähän hyökkäykseen saksalaisia tuotteita vastaan kirjoituksissaan.⁶⁶

⁶² Panayi 1991, 9-11. Saksalaisten määrä kasvoi Englannin ja Walesin alueella 28 644:stä 53 324:än vuosien 1861-1911 välillä. Panayi 1991, 11.

⁶³ Panayi 1991, 26.

⁶⁴ Ferguson 2003 (1998), 71-72.

⁶⁵ Panayi 1991, 27-30.

⁶⁶ Fest 1981, 176.

Lisäksi köyhien muukalaisten tuomat sosiaaliset ongelmat esimerkiksi Lontoon East Endissä, johtivat siihen, että laajemminkin Britanniassa ajateltiin köyhien muukalaisten aiheuttamaa ongelmaa Britannialle ja muukalaisten muuttoa kiristettiin Aliens Actilla vuonna 1905. Tämä oli erityisesti suunnattu Itä-Euroopan köyhiä juutalaisemigrantteja vastaan, mutta koski myös muita köyhiä muukalaisryhmiä kuten saksalaisia.⁶⁷

Tärkein syy, joka lietsoi saksalaisvastaisuutta, oli sotaa edeltävä Iso-Britannian ja Saksan sotilaallinen ja diplomaattinen kilpailu, joka nosti saksalaisvastaisuuden huippuunsa erityisesti Tangerin kriisien aikaan ensimmäisen vuosina 1905-1906 ja toisen vuonna 1911 sekä Saksan laivaston kasvun aiheuttama uhan aikaan vuosina 1908-1909.⁶⁸ Saksalaisvastaisuutta lehdistössä lietsoi *The National Review* -omistaja Leo Maxse, jonka ympärille muodostui ei niin organisoitunut radikaalioikeistoryhmittymä alahuoneen edustajista ja journalisteista, joita Searle kutsuu ”Diehards”-nimikkeellä.⁶⁹ Monet saksalaisvastaiset olivat puoluekannaltaan unionisteja, opposition edustajia tutkielman ajankohtana, kuten Maxse. Maxse toi ”piilotettu käsi” (”hidden hand”) – termin sanomalehtikirjoitteluun jo ennen sotaa, joka levisi myös muihin oikeistolehtiin. ”Piilotettu käsi” kuvasi juutalaisten ja vähitellen myös saksalaisten valtaa Britanniassa hallinnossa ja taloudessa. Tähän kytkettiin myös usein saksalaisten vakoilualttius.⁷⁰ Saksalaisvastaisen oikean siiven sanomalehtiä olivat lordi Northcliffen *The Times*, *Daily Mail* sekä *Weekly Dispatch* ja viikkolehdistä tärkein oli *John Bull*. Maakunnallisista lehdistä saksalaisvastaisia olivat *Manchester Courier* ja *Sheffield Daily Telegraph*. Myös sodan aikana syntyi lisää nationalistisia lehtiä esimerkiksi *The British Empire Union Record*, joka oli yhteydessä nationalistisiin painostusryhmiin.⁷¹ Toinen saksalaisvastaisuutta lietsova tekijä olivat saksalaisten vakoilua ja maihinnousua Britanniaan kuvaavat romaanit tai kertomukset. Iso-Britanniassa ja Saksassa 1800-luvun loppupuolelta lähtien oli julkaistu fiktiivisiä vakoilijatarinoita saksalaisvakoojista. Kuuluisimmaksi ja suosituimmaksi muodostui *Daily Mail* -lehdessä *jatkokertomuksena* 1906 julkaistu William Le Queuxin *The Invasion of 1910*, jossa saksalaiset vakoojat soluttautuvat englantilaiseen yhteiskuntaan.⁷² Tähän ajankohtaan sijoittui ensimmäinen Marokon kriisi ns. Tangerin kriisi 1905-1906. Toinen piikki ”vakoilijahysteriassa” oli Saksan Le Queuxin kirja 1909 *Spies for the Kaiser. Plotting the Downfall*

⁶⁷ Panayi 1991, 27-30.

⁶⁸ Panayi 1991, 5-6, 30-32

⁶⁹ Searle 1981, 22.

⁷⁰ Panayi 1991, 5-6, 30-32; Lebzelter 1981, 96-97.

⁷¹ Panayi 1991, 3-4.

⁷² Vakoilijat toimivat kirjassa Britannian saksalaisille tyypillisissä ammateissa tarjoilijoina, toimihenkilöinä, partureina ja palvelijoina. French 1978, 357.

of England, johon ajankohtaan 1908-1909 liittyivät uutiset Saksan kiihtyvistä laivanrakennusohjelmasta. Myös muita vakoilijatarinoita julkaistiin näiden ”vakoilijahysteria”-piikkien aikana. William Le Quexin jatkoi vakoiluromaanien kirjoittamista sodan aikana ja erityisesti syksyllä 1914 ja 1915 ne nauttivat suurta suosiota ja omalta osaltaan ruokkivat vakoiluhysteriaa sodan alkuvaiheessa. Vakoilijatarinoiden lukijakunta oli alemmasta keskiluokasta sekä keskiluokasta ja nämä pelot näkyivät lukijakirjeiden tulvana radikaalin oikeiston lehdissä, joissa vakoiluepäilyn kohteina olivat saksalaiset Britanniassa. Sotaa edeltävänä aikana Britanniassa liberaalijohtoinen hallitus, joka ei ollut saksalaisvihamielinen saksalaisvähemmistöä kohtaan samoin kuin suurin osa brittikansalaisista.⁷³ Radikaalin oikeiston saksalaisviha ja vakoilupelottelu ei purkautunut saksalaisvastaisiksi iskuiksi ennen sotaa, mutta loi omalta osaltaan pohjaa saksalaisvihalle, joka purkautui useampaan otteeseen sodan aikana.

Jo sotaa edeltäneellä oikeiston lehtien vakoilukirjoittelulla oli kuitenkin vaikutusta maan hallintoon siten, että muukalaisten liikehdinnän tarkkailua tehostettiin erityisesti itärannikolla ennen sotaa pitkälti vastavakoiluosaston M.O.5. toimesta. Hallitus väitti 4. elokuuta 1914 pidättäneensä 21 saksalaisvakoilijaa. French pitää tätä väitettä kummallisena, koska vain yksi tuotiin heistä oikeuden eteen. Seitsemän saksalaisvakoilijaa pidätettiin Lontoossa, mutta parin viikon sisällä heidät vapautettiin todisteiden puutteessa. Siitä huolimatta viranomaiset tekivät näille seitsemälle henkilölle karkotusmääräyksen vastoin lakia, mutta myöhemmin heidät internoitiin ilman oikeudenkäyntiä.⁷⁴

Vaikka Alien Act 1905 rajoitti muukalaisten muuttoliikettä maahan, pidetään yleisesti Britannian melko vapaan muukalaispolitiikan vedenjakajana sodan alkua 1914, jolloin muukalaispolitiikka kiristyi muukalaisten kohdalla, ei ainoastaan vihollismuukalaisten osalta. Muukalaisten liikkumista maahan ja maasta pois sekä maan sisällä rajoitettiin useaan otteeseen sodan aikana. Sodan aikaisilla muukalaispolitiikan lainsäädännöllisillä rajoituksilla oli vaikutus Britannian suhtautumiseen maahanmuuttoon 1920-luvulla.⁷⁵ Sodan alussa säädettiin The Defence of the Realm Act 8. elokuuta 1914, johon tehtiin lisäyksiä sodan aikana. Tämä laki säädettiin maan turvaamiseksi sodan aikana ja lailla rajoitettiin kaikkien maassa olevien kansalaisoikeuksia. Tämä laki koski kaikkia maassa asuvia. Varsinaisesti muukalaisia varten säädettiin Alien Restriction Act (ARA) 5. elokuuta 1914 ja siihen tehtiin lisäyksiä sodan kuluessa. Vihollismuukalaiset saivat lähteä maasta, jos he saivat

⁷³ Panayi 1991, 32-41, 158-161.

⁷⁴ French 1978, 365.

⁷⁵ Reinecke 2009, 40.

sisäministeriöltä luvan lähtöön. Maasta eivät saaneet poistua sotaväki-ikäiset.⁷⁶ Vihollismuukalaiset kuten saksalaiset joutuivat rekisteröitymään lähimmällä poliisiasemalla. Maan sisällä ARA-laki myös rajoitti saksalaisten liikkumista. Saksalaisten piti muuttaa pois kielletyiltä alueelta, joka käsitti sodan alussa pääosan itärannikosta ja myöhemmin marraskuussa kielletty alue laajeni koskemaan koko itärannikkoa sekä myös suurta osaa etelärannikosta. Käytännössä kuitenkin osa saksalaisista jäi asumaan luvan kanssa kielletyille alueille. ARA:n asetuksella 20. elokuuta 1914 saksalaiset lehdet tarvitsivat sisäministeriön luvan ja osa heidän lehdistään lakkautettiin. Taloudellisella puolella saksalaisten pankkien ja ulkomaan kauppaan suuntautuneiden yritysten toimintaa rajoitettiin ja valvottiin. Pankkialalla työskentelevillä Saksan kansalaisilla piti olla sisäministeriön lupa ja samoin Saksassa perustetuilla pankeilla Britanniassa sodan alusta lähtien. Saksalaisten pankkien toimintaa valvottiin hallituksen toimesta⁷⁷

2.2.2. Saksalaisvähemmistö Suomessa ja Venäjällä

Suomeen lienee tullut saksalaisia jo esihistoriallisena aikana, mutta keskiajan lopulta on tietoa saksalaisten kauppiaiden asettumisesta Viipuriin ja Turkuun. 1500- ja 1600-luvulla asettui Suomeen saksalaisia porvariston ja sotilassäädyn edustajia kahden edellä mainitun kaupungin lisäksi Helsinkiin. Kaikki eivät tulleet Suomeen Saksan alueelta vaan osa oli baltiansaksalaisia. 1700-luvulla saksalaisia asettui myös muualle Suomeen. Yleensä saksalaiset ruotsalaistuivat kielellisesti, poikkeuksena oli Viipuri, jossa he säilyttivät saksan kielen.⁷⁸ Viipurin ja Vanhan Suomen siirtymisellä Ruotsilta Venäjälle 1700-luvun lopulla oli saksalaisella kauppiasyhteisöllä suurempi merkitys kuin ruotsalaisilla. 1800-luvun aikana ruotsalaisten merkitys Viipurissa kasvoi, mutta toisaalta saksalaisista ja ruotsalaisista kehittyi yhteisen germaanisen kielitaustan ja yhteisen luterilaisuuden kautta saksalaisruotsalainen eliitti vastapainoksi venäläiselle eliitille. Vaikka Viipurissa saksaa puhuvien osuus oli vuoteen 1900 mennessä pudonnut yhteen prosenttiin saksalaisten vaikutus oli säätyläistön keskuudessa suurempi. Viipurin ruotsalaissaksalainen eliittiryhmä ja venäläinen eliitti olivat suomenkielistä eliittiä suurempi vielä 1900-luvun alussa. Saksalaiset kauppiat ja teollisuusyritysten perustajat esimerkkinä Hackmanin suku vaikuttivat

⁷⁶ Tammikuuhun 1915 mennessä Britanniasta poistui 6000-7000 naista ja 2300 yli neljätoistavuotiaasta miestä. Panayi 1991, 75.

⁷⁷ Panayi 1991, 46-48, 50-51, 53, 134-135

⁷⁸ Leitzinger 2008, 141-146.

omalta osaltaan Viipurin taloudelliseen, hallinnolliseen sekä kulttuurilliseen kehitykseen. Venäjän valtakunta sai saksalaisista upseereita ja virkamiehiä keisarikunnan palvelukseen.⁷⁹

Viipurin lisäksi Helsingissä ja myös muualla Suomessa, Turussa, Tampereella ja Nikolainkaupungissa (Vaasassa) kehittyi saksalaisyhteisöjä 1800-luvulla ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ennen ensimmäistä maailmansotaa. Venäjän vallan alla Suomessa oli liberaalit tullimääräykset, joka houkutteli saksalaisia kaupallisen puolen toimijoita Suomeen samoin kuin Venäjän läheisyys Suomesta käsin. 1800-luvun lopulla Saksa oli yksi tärkeimmistä tuontimaista Suomessa, joka omalta osaltaan houkutteli saksalaisia Suomeen. Vuosisadan vaihteen taloudellinen kasvu Suomessa houkutteli saksalaisia sijoittajia, yrityksiä ja työntekijöitä Suomeen. Saksasta saapui Suomeen ammattikunnista käsityöläisiä, kauppiaita ja kaupan alan henkilökuntaa. Myös muusikoita, tekniikoita ja panimoalan työntekijöitä saapui Suomeen ja heillä oli usein parempi koulutustaso kuin suomalaisilla, joka mahdollisti heidän työllistymisen. Suomessa oloa helpotti saksalaisilla maantieteellinen läheisyys kotimaahansa, luterilaisuus ja yhteinen germaaninen kielitausta, joka loi Viipurin lisäksi Helsingissä ja muissa kaupungeissa yhteyksiä ruotsinkielisen eliitin kanssa.⁸⁰

Saksalaiset vaalivat omaa kulttuuria uudessa kotimaassaan perustamalla kaksi saksalaista seurakuntaa 1743 Viipurin seurakunnan ja 1858 Helsingin seurakunnan. Saksalaiset perustivat modernissa mielessä ensimmäisen hyväntekeväisyysjärjestön, *Deutscher Wohltätigkeitsverein in Finnland*, Helsinkiin 1880, jonka alajärjestöjä muodostettiin Turkuun, Viipuriin ja Tampereelle. Helsingin *Deutscher Wohltätigkeitsverein in Finnland* perusti Helsinkiin 1881 saksalaisen koulun⁸¹ ja pienen kirjaston. Saksalaisia klubeja perustettiin Helsinkiin, Tampereelle, Viipuriin ja Turkuun, jotka vaalivat saksalaista kansallista identiteettiä. Näissä klubeissa saksalaisia luettiin saksankielisiä lehtiä ja juhlittiin Saksan keisarin syntymäpäiviä. Lisäksi oli pienempiä saksalaisia yhdistyksiä Suomessa.⁸² Saksalaisten määrä autonomian ajan viimeisessä väestönlaskennassa 7. joulukuuta 1910

⁷⁹ Wolff 2014, 350-354.

⁸⁰ Forsén 2014, 324.

⁸¹Tämä koulu oli alkeiskoulu 6-14-vuotiaille saksalaisille lapsille. Jo 1860-luvulla oli perustettu kaksi saksalaista koulua. Manner 2006, 210-211. Viipurissa oli kehitys toisenlainen. Saksalaiset koulut hävisivät 1840-luvulla. Wolff 2014, 351.

⁸² Forsén 2014, 325-326.

oli suurissa kaupungeissa 1004 henkilöä.⁸³ Forsén arvioi, että koko maassa oli noin 1200 saksalaista kyseisenä ajankohtana.⁸⁴

1900-luvun alussa Suomen kontaktit Saksaan olivat lähinnä talouden ja kulttuurin alalla, mutta eivät niinkään poliittisia. Suomen teollinen kehitys sai vaikutteita Saksasta, joka edusti nopeaa kehitystä talouden ja tekniikan alalla. Suomalaisia opiskeli erityisesti tekniikan ja lääketieteen aloilla Saksassa. Akateemisen kulttuurin alalla Suomi otti mallia Saksan yliopistoista sekä Helsingin yliopistojen professorien ulkomaanmatkat suuntautuivat usein Saksaan. Saksan kieli oli Suomessa tieteellisissä julkaisuissa käytetty kieli. Myös esimerkiksi Helsingin virkamiehet tekivät opintomatkoja kehittäkseen Helsinkiä kaupunkina.⁸⁵ Suomen luterilaisella kirkolla olivat yhteydet Saksaan, ”uskonnon emämaahan”.⁸⁶ Suomessa ei ensimmäisen maailmansodan aikaan saksalaisiin kohdistunut vihamielisyyttä kuten Venäjällä.⁸⁷

Baltiassa saksalaisten asutus oli muodostunut 1100-luvulta ristiretkien aikaan. Saksalainen aatelisto alkuperältään muodostui ritarien jälkeläisistä ja myöhemmin muuttaneista aateliston edustajista. Myös saksalaisia kauppiaita muutti Baltian alueelle. Venäjä sai 1721 Uudenmaan rauhassa Vironmaan ja Liivinmaan sekä Puolan kolmannessa jaossa Kuurinmaan ja Liettuan. Tässä yhteydessä baltiansaksalaisista aateliston osuus oli huomattava. Näillä Baltian paroneilla oli merkittävä rooli 1700-luvulta lähtien venäläisessä yhteiskunnassa ja kulttuurissa. Nämä ”Venäjän keisarille uskolliset saksalaiset” etenivät sotilas- ja virkaurallaan, sillä he osasivat melko sujuvasti venäjää. Saksalaisuus oli hallitseva ylhäisöpiireissä 1700-luvulla ja saksalaisia sukujuuret olivat useilla Venäjän hallitsijoista. Pietarissa, maan pääkaupungissa 1800-luvun lopulla neljä prosenttia kaupungin asukkaista oli saksalaisia. Pietarissa sijaitsivat saksalainen Pyhän Pietarin kirkko ja saksalainen koulu Petrischule. Muitakin luterilaisia kirkkoja ja hautausmaita löytyi Pietarista.⁸⁸

Saksalaisia kauppiaita ja sotilaita asettui 1500-luvulla Moskovaan ja myöhemmin 1600-luvulla isoihin rajakaupunkeihin. Monet heistä sulautuivat venäläiseen väestöön. Heillä oli suuri vaikutus Venäjän hallinnollisessa, sotilaallisessa ja taloudellisessa kehityksessä. Pietari Suuren

⁸³ Saksalaisten määrä oli laskettu Helsingin, Turun, Viipurin, Oulun, Tampereen, Porin ja Nikolainkaupungin (Vaasan) väestöstä. Leitzinger 2008, 72; Saksassa syntyneiden määrä yli kaksinkertaistui Helsingissä aikavälillä 1870-1910 223:sta 493:en. Åstrom 1956, 40.

⁸⁴ Forsén 2014, 323.

⁸⁵ Paasivirta 1991, 177-178; Hietala 1992, 220, 225-227.

⁸⁶ Paasivirta 1984, 45.

⁸⁷ Leitzinger 2008, 159

⁸⁸ Vihavainen 2013, 124-125; Lohr 2003, 4.

maahanmuuttomyönteinen suhtautuminen houkutteli saksalaisia 1700-luvun alussa Venäjälle.⁸⁹ 1750-luvulta 1850-luvulle Venäjä houkutteli muualta Euroopasta maanviljelijöitä maahansa.⁹⁰ Saksalaisia maanviljelijöitä siirtyi laajoille viljelemättömille alueille Ukrainaan, Bessarabiaan ja Volgan alueen keskiosiin.⁹¹ Wienin kongressin jälkeen 1815 Venäjän alaisuuteen joutuneessa Puolassa oli myös saksalaisvähemmistö. Toisaalta Venäjän hallinto houkutteli maahan 1800-luvun loppupuoliskolla maansa modernisointiin ja teollistamiseen kaupunkilaisväestöä Saksasta. Saksan taloudellinen merkitys oli tärkeä Venäjän teollistumisessa. Saksasta tuli pääomia, yrittäjiä, johtajia, työnjohtajia, valkokaulustyöntekijöitä, teknikkoja, kauppiaita ja ammattitaitoisia työntekijöitä tämän takia. Osa tulijoista jäi pysyvästi asumaan osa ei.⁹² Ennen sotaa Venäjän teollisuuden investoinneista omistusosuus oli ulkomaalaisilla 40 %:a. Suurin ryhmä ulkomaalaisomistuksista oli Saksan kansalaisten investoinnit, joiden investoinnit olivat 20 %:a kaikista ulkomaalaisten investoinneista. Saksan kansalaisten perustamilla tai etnisesti saksalaista alkuperää olevien Venäjän kansalaisten perustamilla⁹³ teollisuusyrityksillä oli suurin osuus Venäjän ulkomaalaisperäisten yritysten joukossa. Saksalaiset olivat myös mukana monikansallisissa yrityksissä, jotka toimivat Venäjällä.⁹⁴ Venäjän valtiovalta rajoitti ulkomaalaisten taloudellista valtaa teollisuus- ja kaupan alalla jo ennen sotaa ja osa yrityksistä korvasi johtohenkilökuntaa venäläisillä, vaikka omistukset yrityksissä olivat usein saksalaisilla tai muilla ulkomaalaisilla.⁹⁵ Vuosien 1905-1914 Venäjällä teollisuusyritysten johtohenkilöissä ulkomaalaisten kuten saksalaisten osuus Thomas Owenin tutkimuksen mukaan kymmenestä prosentista kuuteen prosenttiin, mutta osa oli saanut esimerkiksi saksalaisista Venäjän kansalaisuuden eikä se näy tässä Owenin tutkimuksessa.⁹⁶

Venäjällä 1800-luvun jälkipuoliskolla, erityisesti 1880-luvulta lähtien, hallitsevassa asemassa olleiden baltiansaksalaisten aatelisten maanomistajien itsehallinnollisten elimien valta-asemaa vaadittiin rajoittamaan venäläisten slavofiilien keskuudessa. Venäjän hallinto teki joitakin myönnytyksiä slavofiileille esimerkiksi Baltian suunnassa. Venäjältä tehtiin virallinen kieli ja

⁸⁹ Lohr 2012, 14, 20.

⁹⁰ Esimerkiksi Katariina Suuri houkutteli protestanttista uskontokuntaa mennoniittoja vuonna 1789 viljelemään maata Etelä-Venäjälle. Heiltä oli Preussin kuningas Fredrik Vilhem II kieltänyt maanomistuksen Preussissa. Mennoniitat olivat pasifistinen uskonto, jonka jäsenet kieltäytyivät liittymästä armeijaan. Global Anbaptist Mennonite. Encyclopedia Online.

⁹¹ Saksalalaista alkuperää olevia maanviljelijöitä oli vuoden 1897 väestölaskennassa yli kaksi miljoonaa kyseisillä alueilla. Lohr 2003, 4.

⁹² Lohr 2003, 4-5.

⁹³ Esimerkiksi vuosina 1896-1900 perustetuista teollisuusyrityksistä Venäjän kansalaisina olevien saksalaisten osuus oli 20 %:a teollisuusyritysten kokonaismäärästä. Lohr 2003, 56.

⁹⁴ Lohr 2003, 56.

⁹⁵ Lohr 2003, 58; *Uusi Suometar* 5.3.1915 no 62, 5.

⁹⁶ Lohr 2003, 58.

baltiansaksalaisten kuvernöörejä korvattiin venäläisillä. Myös virolaisten ja latvialaisten asema parani suhteessa baltiansaksalaisten aikaisempaan hallitsevaan asemaan paikallishallinnossa. 1880-luvulta lähtien pyrittiin myös kulttuuria venäläistämään. Kulttuurin osalta aikaisemmin saksalaispainotteista koulutusta ryhdyttiin venäläistämään tekemällä venäjistä opetuskieli 1880-luvun lopulla ja ortodoksista uskontoa ryhdyttiin levittämään voimakkaammin. Vuoden 1905 vallankumouksessa oli latvialaisten ja virolaisten keskuudessa kapinointia Venäjän autokratiaa vastaan sekä baltiansaksalaisten hegemoniaa vastaan. Esimerkiksi latvialaiset radikalisoituneet työläiset polttivat baltiansaksalaisten kartanoita ja heidän pappejaan lynkattiin. Kasekampin mielestä 1905-1906 tapahtumat Itämeren provinsseissa jättivät ylitsepääsemättömän kuilun baltiansaksalaisten ja kantaväestön välille. Vaikka 1906 jälkeen valtakunnanduumassa olleet Baltian edustajat olivat etnisiä virolaisia, liettualaisia ja latvialaisia niin taantumuksellisen vaalilain 1907 jälkeen valtakunnanduumassa baltialaisia edustivat baltiansaksalaiset, venäläiset maanomistajat ja puolalaiset aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka.⁹⁷

Sotaa edeltäneestä Venäjästä Lohr käyttää metaforaa, että Venäjä oli ”suodatinvaltio”. ”Suodatinpolitiikkansa” avulla Venäjän hallinto pyrki valikoimaan valtiolle sopivimmat maahanmuuttajat käännättämällä ei-toivottujen kansalaisuuksien, uskontojen ja ihmistyyppien edustajat. Samanaikaisesti hallinto pyrki houkuttelemaan maahansa haluamansa siirtolaiset ja pitämään heidät Venäjällä.⁹⁸ Tähän tuli muutos ensimmäisen maailmansodan aikaan, jolloin ulkomaalaisille ei myönnetty juurikaan Venäjän kansalaisuuksia sekä vihollisvaltojen kuten Saksan kansalaisia internoitiin ja heidän omaisuutta kansallistettiin. Omaisuuden kansallistaminen ja karkotukset raja-alueilta ulotettiin saksalaisten osalta myös saksalaisiin, jotka olivat saaneet Venäjän kansalaisuuden 1.1.1880 jälkeen.⁹⁹ Sodan aikana venäläinen nationalismi nousi ja kansalaisuuspolitiikassa korostui etnisyys erityisesti sukulaiskansojen kuten slaavilaisten sukujuurta omaavien paremmassa kohtelussa, vaikka olisivat olleet vihollisvaltojen kansalaisia.¹⁰⁰

Venäjän armeija oli laajalla vakoilun vastaisella kampanjalla valmistautunut tehokkaasti vakoiluun verrattuna Britanniaan jo ennen sotaa. Vuodesta 1910 epäilyttävistä Saksan ja Itävallan kansalaisista oli kerätty tietoa, erityisesti kyseisten maiden asevelvollisuuden suorittaneista. Venäjän armeija oli jo vuosina 1905-1914 varautunut maansa pitkien rajojen takia mahdolliseen vakoiluun perustamalla

⁹⁷ Kasekamp 2013, 121-122, 124-125, 130-133.

⁹⁸ Lohr 2012, 8.

⁹⁹ Sisämaahan karkotetut saksalaiset eristettiin muusta yhteisöstä näillä alueilla ja heidän elinolosuhteet olivat huonot sekä kokivat halveksuntaa paikallisen väestön ja hallinnon osalta. Gatrell 1999, 92.

¹⁰⁰ Lohr 2012, 9.

vastavakoilukeskuksia ympäri maata erityisesti raja-alueille ja läntisille alueille.¹⁰¹ Sodan alusta lähtien läntisellä sotatila-alueella Suomesta Odessaan Mustamerelle siviiliviranomaiset olivat sotapäälliköiden alaisia. Sotapäälliköt vangitsivat ja karkottivat epäilyttävät henkilöt, sotasensuuri luki lehdet ja kirjeet, sotatilasääntöjen rikkomisesta siviilitkin joutuivat sota-oikeuteen ja sotalakien alaiseksi.¹⁰²

¹⁰¹ Lohr 2003, 18.

¹⁰² Luntinen 2008, 455-456.

3 SAKSALAISET KESKUUESSAMME – SUHTAUTUMINEN SAKSALAIISIIN

3.1 Britannian, Suomen ja Venäjän suhtautuminen maansa saksalaisiin

3.1.1 Saksalaiskysymyksen reagointi sodan alussa

Brittilehdistä suhtautuivat maansa saksalaisiin mahdollisena vakoilijoina *Daily Mail* ja *The Daily Telegraph* heti sodan alkaessa Iso-Britannian julistettua sodan Saksalle 4. elokuuta 1914. *Daily Mailin* pääkirjoituksen 6. elokuuta 1914 mielestä saksalaisia oli liikaa maassa ja mahdollisesti heistä moni oli vakoilija, ja he olivat saaneet vuosia esteettä tarkkailla meri- ja sotavoimien liikkeitä. Lehden mielestä lainsäädäntö muukalaisten rekisteröinnin ja kontrollin osalta¹⁰³ oli oikea askel, mutta katsoi, että sodan olosuhteissa brittien oma etu oli tärkeämpi kuin saksalaisiin resurssien tuhlaaminen. Tässä resursseilla myös viitattiin saksalaisten ruokkimiseen sota-aikana Britanniassa.¹⁰⁴ *Daily Mailin* pääkirjoituksesta ei selviä, kuinka saksalaiskysymys varsinaisesti hoidettaisiin, olisiko se palautuksia Saksaan vai internointia ja missä laajuudessa. *The Daily Telegraphin* mielestä saksalaiset maassa brittien hyvästä kohtelusta huolimatta vakoilivat laajalti heidän keskuudessaan ja lehti koki saksalaiset uhkaksi brittiyhteiskunnalle. Lehti syytti myös Saksan hallitusta kapinamielialan luomisesta Britannian saksalaisten keskuuteen ja Saksassa olevien brittikansalaisten huonosta kohtelusta.¹⁰⁵ Müller esittää, nationalistisessa ajattelussa ensimmäisen maailmansodan aikaan kansallisuuksien välistä epätasa-arvoa perusteltiin biologiasta lähtöisin, että kansoilla sosiaalisessa käyttäytymisessä luonteenpiirteissä oli lainalaisuuksia.¹⁰⁶ Jo sodan alussa oli nähtävissä, että *Daily Mailin* ja *The Daily Telegraphin* ajattelussa saksalaisista hallitsevana luonteenpiirteenä saksalaisilla oli taipumus vakoiluun, joka koettiin näiden lehtien piirissä uhaksi Britannialle. Molemmat lehdet vaativat liberaalihallitukselta tiukempia otteita maan saksalaisia kohtaan eritoten *Daily Mail* heti sodan alusta lähtien.

The Manchester Guardian puuttui heti sodan alussa pääkirjoituksessaan saksalaisvastaiseen kirjoitteluun nationalistisessa lehdistössä puolustamalla manchesteriläistä rahtaajaa, jolta lehti oli saanut kirjeen ja jolla oli saksalainen sukunimi isoisän peruja. Lehden mielestä oli englantilainen tai saksalainen, mutta jos teki velvollisuutensa maallensa Britannialle sodassa niin kuin kuului, kuten

¹⁰³ Lehti viittaa Alien Restriction Act -lakiin 5. elokuuta 1914 ja samana päivänä annettuun asetukseen (Order).

¹⁰⁴ "Too Many Germans", *Daily Mail* 6.8.1914, 4 [pääkirjoitus].

¹⁰⁵ "By Land and Sea", *The Daily Telegraph*, 8.8.1914, 6 [pääkirjoitus].

¹⁰⁶ Müller 2002, 82.

tämä mies rahtaajan ammatissa, oli osa yhteisöämme.¹⁰⁷ Tämä pääkirjoitus oli vakoilijahysterian vastainen ja osoitti, kuinka tämä hysteria ulottui vähänkin saksalaisuuteen viittaavaan kuten saksalaisiin sukunimiin. Toisaalta tässä näkyi lehden omistajan C.P. Scottin kanta, että sodan alettua sota käytiin yhteisenä rintamana Britanniassa voittoon asti¹⁰⁸ ja tähän sotaan käyvään yhteisöön Britanniassa kuului lehden mukaan kaikki, oli englantilainen tai saksalainen Britanniassa, jos toimi yhteisessä rintamassa sodan voittamiseksi.¹⁰⁹ Kuten aikaisemmin taustaluvussa lehdistöstä mainittiin, tässä oli esimerkki *The Manchester Guardianin* puolustuksesta vähemmistöjä kohtaan.¹¹⁰

The Manchester Guardian pääkirjoituksessaan 12. elokuuta 1914 suhtautui kielteisesti vakoilijahysteriaan ja käytti partiolaisten vakoojajahtia esimerkkinä, että tämä vakoilijajahti ei kuulunut heille vaan viranomaisille.¹¹¹ Vaikka tässä pääkirjoituksessa ei suoranaisesti mainittu oikeiston nationalistista lehdistöä, oli tämä vertaus selvästi suunnattu heidän vakoilijajahtiaan kohtaan, joka aiheutti ihmisissä vakoiluhysteriaa. Heti sodan alkuvaiheessa *Daily Mailin* ja *The Daily Telegraphin* kannat saksalaisista erosivat suhteessa *The Manchester Guardianiin*. *Daily Mail* ja *The Daily Telegraph* näkivät maansa saksalaiset potentiaalisena vakoilu-uhkana, kun taas *The Manchester Guardian* puolestaan näki, että tällainen turha vakoilulietsonta mahdollisesti aiheutti maan saksalaisten ja etnisesti saksalaista alkuperää olevien keskuudessa pelkoa.

Venäjällä sodan alkuvaiheessa oli kaksi suuntausta, millainen valtio Venäjä olisi. Sodan alussa Venäjän hallintokoneisto halusi säilyttää imperialistisen erilaisista etnisistä ryhmistä muodostuvan valtion, joka taistelisi yhteisenä rintamana sodassa. Vaikka hallituskoneisto oli venäläistänyt Venäjää ennen sotaan, silti se ei halunnut sen menevän liian pitkälle kuten venäläisnationalistinen lehdistö ja monet armeijan piiristä, jotka halusivat venäläisnationalistisen valtion, jossa vähemmistöjen oikeuksia kavennettaisiin, erityisesti saksalaisten hallitsevaa asemaa Venäjällä. Sodan sytyttyä 2. elokuuta 1914 keisari Nikolai II julisti: "In the terrible hour of trial, all internal differences will be forgotten and the union of tsar and people will be made even stronger, and Russia, rising like a single person, will boldly strike the enemy."¹¹² Monella liberaalisessa Perustuslaillisdemokraattisessa puolueessa eli Kadettipuolueessa oli toiveita, että tukemalla kansakuntaa sodassa yhteistä vihollista Saksaa vastaan, tämä yhdistäisi kansaa yhtenäiseksi ja tulevaisuudessa Venäjältä tulisi

¹⁰⁷ "A Generous Appeal", *The Manchester Guardian*, 8.8.1914 [pääkirjoitus]; "The Duty of Shippers", *The Manchester Guardian*, 8.8.1914, 5 [Frank R. Hessen kirje *The Manchester Guardianin* toimitukselle].

¹⁰⁸ Temple 2008, 31.

¹⁰⁹ "A Generous Appeal", *The Manchester Guardian*, 8.8.1914 [pääkirjoitus].

¹¹⁰ Ayerst 1971, 380.

¹¹¹ "Public Service", *The Manchester Guardian*, 12.8.1914 [pääkirjoitus].

¹¹² Lohr 2003, 5-6, 10.

tasavaltalainen kansakunta, jossa kaikilla Venäjän kansalaisilla olisi yhtäläiset oikeudet.¹¹³ Tätä ajatusta oli ajanut liberaalit valtakunnanduudessa vuodesta 1905 ja erityisesti liberaalinen lehdistö ennen sotaa jo valtakunnanduuman perustamisesta lähtien vuodesta 1905.¹¹⁴ Valtakunnanduuman yhdistyminen yhteistä vihollista Saksaa vastaan näkyi *Uusi Suomettaren* uutisoinnissa, kun se käytti lähteenä Perustuslaillisdemokraattisen puolueen ohjelmaa kannattavan pietarilaisen liberaalia lehteä *Retšiä*¹¹⁵ 8. elokuuta 1914 olleesta yhden päivän mittaisessa ylimääräisessä valtakunnanduuman istunnosta¹¹⁶, jossa eri puolueiden ja kansallisuuksien edustajan vakuuttivat olevansa Venäjän rinnalla Saksaa vastaan. Itämerenmaakuntien saksalaisten puolesta puhui paroni Fölckersahm¹¹⁷ seuraavasti: ”He (Itämerenmaakuntien saksalaiset) ovat valmiit uhraamaan henkensä ja omaisuutensa Venäjän yhteyden ja suuruuden puolesta.”¹¹⁸ Lohrin mukaan sotaa ennen monet Venäjän oikeiston konservatiivit näkivät baltiansaksalaiset paljon lojaaleimpana ja luotettavimpina kuin heidän mielestään vallankumoukselliset alemmassa luokassa olevat virolaiset, latvialaiset ja liettualaiset. Toisaalta taas monet liberaalit eivät hyväksyneet baltiansaksalaisten etuoikeuksia sekä heidän tasa-arvoiseen Venäjää koskevaan kansalaisuusajatukseen ei sisältyneet vihollisvaltojen kansalaiset ja he eivät olleet yleensä vastaan valtiovallan toimia, jotka kohdistuivat vihollisvaltojen kansalaisiin kuten saksalaisiin.¹¹⁹

Suomi oli samoilla linjoilla kuin baltiansaksalaiset suhteessa sotaan sodan alkuvaiheessa. Sodan syttymisen jälkeen Suomen yleisestä poliittista ilmapiiriä leimasi valtakunnallinen lojaalisuus keisarille. Tässä oli nähtävissä myös sitä, että lojaalisuus voisi myös tulla palkitukseksi keisarin taholta. Pientä innostuneisuutta sotamielialassa Suomessa oli, kun suomalaisia vapaaehtoisia ilmoittautui Venäjän armeijaan ja sotakouluihin noin 500 henkilöä syksyn aikana.¹²⁰ Lojaalisuus korostui myös tutkielman lehdissä. Paasivirran mielestä innokkain lehdistä oli Uusi Suometar, joka korosti sitä, että

¹¹³ Lohr 2003, 2; McReynolds 1991, 253, 256.

¹¹⁴ Lohr 2012, 117.

¹¹⁵ Paasivirta 1984, 25.

¹¹⁶ Pro Gradu -tutkielman ajankohtana keisari kutsui valtakunnanduuman kokoontumaan vain kaksi kertaa. Ensimmäisen kerran yhden päivän mittaiseen istuntoon 8. elokuuta 1914 ensimmäisen maailmansodan johdosta ja toisen kerran kolmen päivän mittaiseen istuntoon helmikuussa 1915.

¹¹⁷ Hän oli puoluekannaltaan maltillisliberaalisen puolueen Lokakuun 17:n liiton edustaja. *Uusi Suometar* 11.2.1915 no 40, 8.

¹¹⁸ *Uusi Suometar* 11.8.1914 no 216, 4; Lohr 2003, 13; Samantyyppinen saksalaisten ilmaisu tuesta sodassa Venäjälle valtakunnanduudessa oli Liudvig Liuysin puheenvuoro saksalaisten maanviljelijöiden yhteisön edustajana, jossa hän julisti: ”The Hour has come for the Germans to show their loyalty, and that no one in Russia would be disappointed with their response.” Lohr 2003, 12-13. Noin 50 000 Venäjän saksalaista palveli Venäjän armeijassa sodan aikana. Sammartino 2010, 29.

¹¹⁹ Lohr 2003, 22-23.

¹²⁰ Paasivirta 1984, 20-21; Lackman 2000, 48-49; Luntinen 2008, 462.

suomalaisten oli lojaalisti tuettava Venäjän sotaponnisteluja, vaikka Suomi ei osallistunut suoranaisesti sotaan, koska Suomelta puuttui oma sotaväki.¹²¹ Lackman on myös samoilla linjoilla kuin Paasivirta, mutta korosti sitä, että *Uusi Suometar* kehotti vielä syyskuun loppupuolella, yksittäiseen *Uuden Suomettaren* Pietarin erikoiskirjeenvaihtajan kirjoitukseen nojautuen, missä kirjoituksessa kannustettiin lähettämään vapaaehtoisia suomalaisia Venäjälle taistelujoukkoihin ja osallistumaan sotaan seuraavasti: ”Toivottavasti nämä vapaaehtoiset ylläpitävät Saksassa vanhaa hakkapeliittain mainetta.”¹²² Toisaalta nämä yksittäiset hetkelliset sotaintoisuuden ilmentymät laantuivat pian jo vuoden 1914 loppua kohti Suomessa.¹²³ *Maakansa* korosti, että sotilaisviranomaisten ohjeita oli noudatettava ja ei saisi mihinkään häiriötekijöihin tai varomattomuuteen syyllistyä. *Maakansan* mielestä näin toimien parhaiten täytämme kutsumuksemme.¹²⁴ *Työmieskin* korosti pääkirjoituksessaan, että sotilaisviranomaisten määräyksiä oli noudatettava ja vältettävä kaikenlaisia järjestyshäiriöitä.¹²⁵ Tämä lojaalisuus Venäjälle varmaankin vaikutti siihen, että Suomen lehdistö ei kirjoittanut yleensä sodan alkuvaiheessa Venäjän hallinnon toimista saksalaisia kohtaan negatiiviseen sävyyn ja toisaalta saksalaiskysymys, kuten johdannossa mainittiin, oli toissijainen asia Suomen lehdistön kannalta.

Edellä mainitussa 8. elokuuta 1914 olleessa valtakunnanduuman istunnossa yhteisen rintaman puolesta julisti Kuurinmaan edustaja J. Goldman, kun hän lausui maansa saksalaisista seuraavasti: ”Vaikka Itämerenmaakuntien väestöllä onkin paljon laskuja selvittämättä maansa saksalaisten kanssa, eivät he tahdo nyt siihen ryhtyä. Kun pahat päivät on ohi, esitetään ne eduskunnan¹²⁶ harkittavaksi.”¹²⁷ Kuurinmaan edustajan vakuutteluista huolimatta tekstistä näkyi syvä juopa heidän ja baltiansaksalaisten välillä.

Uusi Suometar uutisoi venäläisnationalistisen sanomalehden *Novoje Vremjan* suhtautumisesta maansa saksalaisiin 14. elokuuta 1914. *Novoje Vremja* piti vielä tässä vaiheessa lojaaleina Venäjälle saksalaisia siirtolaisia, jotka olivat tulleet 1750-1850-lukujen aikana Volgan varsille, Lounais- ja Etelä-Venäjälle. Lehti kirjoitti edellä mainituista saksalaisista seuraavasti: ”Saksan siirtolaiset ovat

¹²¹ Paasivirta 1984, 21-22; ”Suursodan kynnyksellä”, *Uusi Suometar* 2.8.1914 no 207, 3 [pääkirjoitus]; ”Suomen kansan lojaalisuus”, *Uusi Suometar* 9.8.1914 no 214, 3 [pääkirjoitus]; ”Sotaväki ja maamme väestö”, *Uusi Suometar* 5.9.1914 no 241, 2 [pääkirjoitus].

¹²² Lackman 2000, 48-49; *Uusi Suometar* 24.9.1914 no 260, 3. Kirje Pietarista erikoiskirjeenvaihtajaltamme.

¹²³ Luntinen 2008, 462.

¹²⁴ ”Rauhan rikkoutuessa”, *Maakansa* 1.8.1914 no 84, 2 [pääkirjoitus].

¹²⁵ ”Sotatila Suomessa” *Työmies* 1.8.1914 no 174, 2 [pääkirjoitus]; Paasivirta 1984, 21.

¹²⁶ *Uusi Suometar* käytti tässä kohdassa ”eduskunta”-sanaa tarkoittaen valtakunnanduuma. Myös välillä lehti käytti sanaa kansanedustaja tarkoittaen duuman edustajaa.

¹²⁷ *Uusi Suometar* 11.8.1914 no 216, 4.

unhottaneet heitä Saksaan yhdistäneet historialliset ja poliittiset siteet ja tottuneet venäläiseen ajatustapaan.” Lehden ajatus oli, että tämä osa saksalaisista oli assimiloituneet venäläiseen yhteiskuntaan. Lehti otti esimerkin näiden saksalaisten lojaalisuudesta Venäjälle, kun lehti kertoi Odessan saksankielisten sanomalehdistä, jotka olivat yksimielisesti kehottaneet Venäjän saksalaisia isänmaan Venäjän puolustamisessa. *Novoje Vremja* piti tässä vaiheessa sotaa erityisesti uhkana saksalaisia kaupan ja teollisuuden harjoittajia, jotka olivat tulleet Venäjälle 1800-luvun jälkipuoliskolla ja eritoten 1890-luvulta lähtien Venäjän hallinnon houkuttelemana teollistamaan Venäjää. Lehti syytti useimpia heistä pangermanististen ajatusten levittämisestä ja taloudellisista kytköksistä Saksaan esimerkkinä Deutsche Bankiin.¹²⁸

Sodan alettua aika pian Venäjän oikeisto yhdistyi samalle kannalle suhtautumisessa maan saksalaisiin, olivat he maan kansalaisia tai ei. Venäjän oikeisto koki maansa saksalaiset sisäiseksi uhaksi Venäjällä. Tätä asiaa ajoi puolueista oikeiston johtava puolue valtakunnanduumassa, Venäjän nationalistinen puolue (Russian Nationalist Party), ja oikeiston organisaatio Union of Russian People. Lohrin mielestä edellä mainittuja tahoja merkittävämpi kampanjoinnissa ”sisäistä vihollista vastaan” oli maan lehdistön kampanjat maan saksalaisia vastaan erityisesti oikeiston lehtien suunnalta. Tässä kampanjoinnissa johtava lehti oli edellä mainittu Boris Suvorin päätoimittama laajalevikkoinen *Novoje Vremja*, jonka taistelua maan sisäistä saksalaista uhkaa vastaan, kuvasi Suvorinin lehtikampanjassaan käyttämä iskulause: ”Taistella saksalaisten vaikutusvaltaa vastaan.” Hänen mielestään ”vaikka he (saksalaiset) ovat olleet täällä sata vuotta”, heidät olisi saatava pois kaikista johtavista asemista Venäjällä.¹²⁹ *Novoje Vremja* oli useaan otteeseen jo ennen sotaa epäillyt Suomen lojaalisuutta Venäjää kohtaan¹³⁰ ja suomalaisista lehdistä erityisesti Uusi Suometar julkaisi *Novoje Vremjan* artikkeleita, joissa suhtauduttiin Suomeen kielteisesti.

Uusi Suometar julkaisi elokuun puolessa välissä *Novoje Vremjan* johtaviin kirjoittajiin kuuluvan Mikhail Osipovich Menshikovin, joka oli venäläisten asioiden puolesta puhuja, antisemitisti ja moniin vähemmistöihin kielteisesti suhtautuva henkilö¹³¹, artikkelin, jossa hän käsitteli epäilyksiään maansa tiettyjen vähemmistöjen lojaalisuudesta Venäjää kohtaan. *Uusi Suometar* otsikoi Menshikovin artikkelin viitaten kirjoittajan venäläisnationalistiseen asenteeseen ”N. Vremjan Menshikovin suurvaltiollisia tuumailuja”, jossa Menshikov ironiseen sävyyn totesi, että Venäjän eri

¹²⁸ *Uusi Suometar* 14.8.1914 no 219, 7.

¹²⁹ Lohr 2003, 26.

¹³⁰ Costello 1978, 36.

¹³¹ Costello 1978, 35.

kansallisuuksista sodan kahden ensimmäisen viikon aikana oli tullut venäläisiä patriottoja, ”vieläpä Itämeren saksalaisista”, mutta oli artikkelissa tyytyväinen heidän lojaalisuuteensa sekä toivoi sen jatkuvan. Mutta kirjoituksen lopusta sai kuvan, että Menshikov kuitenkin epäili gruusialaisten, armenialaisten, saksalaisten, suomalaisten ja puolalaisten lojaalisuutta, koska sanoi, että kyseiset kansat ylpeilivät Venäjään kuulumisella Aleksanteri I:sen ja Nikolai I:sen aikana, ja jatkoi: ”Mutta sitten ovat vierasheimoiset jostakin syystä huomattavasti jäähtyneet.” Menshikov lopuksi vertasi Venäjää vanhaan Roomaan, jossa hyvinä aikoina kansat olivat Rooman puolella, mutta varoitti toisella esimerkillä edellä mainittujen kansojen mahdollisesta epäluotettavuudesta mahdollisen huonomman ajan kohdatessa Venäjää, kun sanoi: ”Kun roomalaiset unohtivat voittamistaidon – mikä johtui siitä, että vallitseva rotu antoi valtakunnan hoidon muukalaisten haltuun – kun voiton jumalatar poistui Rooman lippujen luota, muuttuivat samat raakalaiset Rooman kunnioittajista sen halveksijoiksi.”¹³² Venäjän nationalistisessa lehdistössä oli jo sodan alkuvaiheessa myös Venäjän saksalaiset alamaiset, kuten baltiansaksalaiset, joista enemmistö olivat syntyjään Venäjän kansalaisia, epäiltynä lojaalisuudesta, jos esimerkiksi tilanne olisi muuttunut epäedulliseksi Venäjälle sotarintamalla. Sodan alkuvaiheessa Britanniassa nationalistiseen lehdistöön kuuluvassa *Daily Mail* -lehdessä tai *The Daily Telegraph* -lehdessä oli enemmänkin epäluulo mahdollisina vakoilijoina Britanniassa olevista niistä saksalaisista, joilla oli Saksan kansalaisuus. Lisäksi Menshikov tällä Rooman valtakunta -vertauksella varoitti Venäjän keisarikuntaa olemaan varovainen näiden vähemmistöjen kanssa. Tämä oli hyvä esimerkki *Novoje Vremjan* asenteesta, jota David Costello kutsui termillä ”konservatiivinen dilemma.” Lehti tuki keisarin hallintoa vihollisvaltoja vastaan, mutta kritisoi keisarin hallintoa ulkomaalaisperäisestä aineksestä omassa maassaan ja tarkoitti tällä erityisesti etnisesti saksalaista alkuperää olevia henkilöitä.¹³³ Sodan alkuvaiheessa molemmilla liberaaleilla lehdillä venäläisellä *Retšilla* ja *The Manchester Guardianilla* oli yhteistä, että maan etnisesti saksalaisperäiset kansalaiset kuuluivat yhteiseen rintamaan sodassa Saksaa vastaan eli lehdet käsittivät kansakuntansa laajemmaksi kokonaisuudeksi kuin maiden oikeistolainen ja konservatiivinen lehdistö.

3.1.2 Suhtautuminen saksalaisiin kiristyy

¹³² *Uusi Suometar* 18.8.1914 no 223, 3.

¹³³ Costello 1978, 30-50; Lohr 2003, 26-27.

Sodan alusta lähtien Venäjän poliisihallinto ja armeija kontrolloi tiukasti ei ainoastaan vihollisvaltojen kansalaisia, mutta myös muita ulkomaiden kansalaisia, dokumentoinnilla, rekisteröinnillä ja henkilötodistuksilla mahdollisen vakoilu-uhan ja epälojaalisuuden takia.¹³⁴ Venäjän armeijan piirissä erityisesti raja-alueella ja nationalistisessa lehdistössä kuten *Novoje Vremjassa* kampanjoitiin etnisesti saksalaisen väestön aiheuttaman potentiaalisen vakoilu-uhan johdosta ja tämän vaikutus näkyi Venäjällä vasta sodan alettua kansalaisten keskuudessa eikä samoin kuin Britanniassa, jossa tämä näkyi jo ennen sotaa.¹³⁵ Suomen lehdistö uutisoinnissaan ei käsitellyt yksittäisiä vakoilutapauksia samalla tavalla kuin Britannian lehdistö pääkirjoituksissaan. Tässä taustalla oli todennäköisesti vähäisempi kiinnostus vakoilutapauksiin kuin Britanniassa, jossa erityisesti nationalistisessa lehdistössä pelättiin saksalaisten vakoilua uhkana maallensa. Toisaalta Suomen osalta sotasensuuri oli tiukempaa kuin Britanniassa eikä tämän takia varmaankaan haluttu Suomen lehdistössä ottaa asian tiimoilta riskejä. Elokuun alussa *Uusi Suometar* sai kanteen vakoojauutisoinnista, joka oli otsikoitu ”Vakooja vangittu Koivistolla”. Uutisointi perustui pietarilaisen liberaalin kaupunkien porvaristolle suunnatun lehden *Birzhevyje Vjedomostin*¹³⁶ artikkeliin ja käsitteli itävaltalaista upseeria, joka oli vangittu vakoilijana Koivistossa ja ammuttu. Ennakkosensuuri ei ollut voimassa sodan alkuvaiheessa, jolloin painohallitus alisti hovioikeuksille kanteiden nostamisen sotasalaisuuksien paljastamisesta vuoden 1898 maanpetosasetuksen nojalla, jonka nojalla *Uusi Suometar* sai kanteen tästä uutisoinnista.¹³⁷

Uusi Suometar ja *Työmies* uutisoivat pidätyksistä, jotka liittyivät mahdolliseen sabotaasiyritykseen ja varojen keräämiseen Saksan laivastolle. Ensimmäinen tällainen oli syyskuun puolessa välissä, kun *Työmies* ja *Uusi Suometar* uutisoivat Saksan alamaisista, jotka olivat toimineet Saksan hyväksi. *Työmies* uutisoi *Helsingin Sanomien* kirjeenvaihtajan tietojen pohjalta, että Saksan alamainen kemisti-insinööri Keller oli vangittu, epäiltynä myrkytystapauksista Pietarin tehtaissa. Hänen hallussaan oli myös asiakirjoja ja preparaatteja.¹³⁸ *Uusi Suometar* 18. syyskuuta 1914 jatkoi Kellerin tapauksen uutisointia kahdella artikkelilla armeijan mielipiteitä myötäilevän *Russki Invalidin*¹³⁹

¹³⁴ Lohr 2012, 127.

¹³⁵ Lohr 2003, 19-20.

¹³⁶ Lehden oli perustanut juutalainen K.V Trablukov 1866 ja lehden pääpainopiste oli talousuutisointi, mutta lehti käsitteli myös politiikkaa. Lehden omistajana toimi 1900-luvun alkupuolelta lähtien Itävallan kansalainen Solomon Propper, jonka aikaan lehti ajoi kuten myös aikaisemmin Venäjän teollistamista. Lehden pääasiallista lukijakuntaa olivat kaupunkilaiset pienyrittäjät. Lehti oli eurooppalaistyyppinen tabloidijulkaisu, jota kaupattiin kaduilla. Lehti puolusti multietnistä Venäjää ja sen juutalaisväestöä. Lehti oli mielipiteiltään lähellä Kadettipuoluetta. McReynolds 1991, xiii, 47, 53, 125-126, 213, 245; Volkov 2011 (1995), 182-183.

¹³⁷ *Uusi Suometar* 7.8.1914 no 212, 3; Kuusanmäki 1980, 91, 102.

¹³⁸ *Työmies* 14.9.1914 no 211, 3.

¹³⁹ McReynolds 1991, 21.

pohjalta. Keller, joka oli kumitehtaan teknikko, oli poliiseja revolveri kädessä vastassa, mutta ase saatiin riistettyä häneltä ja hänet vangittiin. Häntä epäiltiin keväällä sattuneista myrkytystapauksista. Häneltä löydettiin valmisteita myrkyttämiseen.¹⁴⁰ Saman päivän toisessa uutisoinnissa lehti uutisoi lisää Kellerin tapauksesta liberaalin *Birzhevyje Vjedomostin* pohjalta, että Keller olisi myrkytysten lisäksi kuulunut salaiseen komiteaan, joka oli kerännyt varoja Saksan sotalaivastolle. Varojen keräys oli ulottunut Saksan alamaisten lisäksi myös Venäjän alamaisten olevien saksalaisten keskuuteen.¹⁴¹ Lohrin mukaan sodan aikana usein lehdistö levitti usein huhuja sodan aikana saksalaisten mahdollisista sabotaasiyrityksistä ja Venäjän vastaisesta toiminnasta Saksan hyväksi. Tässä oli nähtävissä samanlaista epäilystä saksalaisten epäluotettavuudesta kuin nationalistisen lehdistön vakoilijajahdissa Britanniassa saksalaisia kohtaan. Saman päivän lehdessä *Uusi Suometar* uutisoi *Novoje Vremjan* pohjalta, että kahdelta henkilöltä Pietarissa, viipurilaisen Struckin rautajauhetehtaan omistajilta Saksan alamaishetä Merkeliltä ja tehtaan yli-insinööri Saksan alamaishetä Burmannilta, oli kotietsinnöissä löydetty kirjeitä, Venäjän poliittinen kartta ja Venäjän vallankumouksellisen liikkeen kartta. Merkel ja Burmann oli ilmaisseet tehtaassaan venäläisvihansa ja iloinneet venäläisten vastoinkäymisistä sodassa tehtaan työläisten mukaan. Työläiset olivat ilmoittaneet tehtaan omistajan ja useiden saksalaisten konttorivirkailijoiden epäilyttävästä käytöksestä. Työväen epäilyksiin ei ollut kiinnitetty huomiota, koska Merkelillä oli lehden mukaan vaikutusvaltainen tuttavapiiri. Tämä oli vihjaus vaatimuksesta *Noveje Vremjalta*, että saksalainen taloudellinen eliitti oli uhka Venäjän turvallisuudelle, mutta sodan edetessä valtiovalta kylläkin, kohdisti maan sisäiset karkotukset tai internoinnit tähän taloudelliseen eliittiin.¹⁴² Tässä vaiheessa sotaa valtiovalta ei vielä niin systemaattisesti kohdistanut internointeja todennäköisesti talouden toimivuuden takia taloudelliseen eliittiin, kun *Noveje Vremja* vihjasi edellä mainitusti ja lisäksi kertoi, että Merkel ja Burmann olivat saaneet jäädä Pietariin, vaikka olivat sotaväki-ikäisiä. Laaja kirjeenvaihto kiinnitti Venäjän suojeluosaston huomion ja sen takia heidät vasta pidätettiin.¹⁴³

Uudestaan Saksan laivastolle varojen keruu nousi aiheeksi *Uudessa Suomettaressa* tammikuun lopussa 1915, kun lehti julkaisi uutisen, että vangitulla Saksan alamaishetä Landshofilla ja pidätetyllä saksalaisella Raupertilla oli talletuksia, joita epäiltiin olevan Saksan laivaston hyväksi kerätyiksi rahoiksi ja tämän takia heidän talletukset takavarikoitiin.¹⁴⁴ Helmikuun alussa uutisoi *Työmies* Saksan

¹⁴⁰ *Uusi Suometar* 18.9.1914 no 254, 4.

¹⁴¹ *Uusi Suometar* 18.9.1914 no 254, 6.

¹⁴² Lohr 2003, 43, 129.

¹⁴³ *Uusi Suometar* 18.9.1914 no 254, 6.

¹⁴⁴ *Uusi Suometar* 29.1.1915 no 27, 5.

laivastoyhdistyksen Riikan osastoa koskeneesta oikeudenkäynnin päätöksestä Riikan piirioikeudessa. Neljä Saksan alamaista ja kolme Venäjän alamaista saivat tuomion viisi heistä yhden vuoden ja kaksi heistä kahdeksan kuukautta kuritushuonetta.¹⁴⁵ Helmikuun puolessavälissä *Uusi Suometar Retšin* pohjalta ja *Työmies* samana päivänä *Uuden Suomettaren* pohjalta¹⁴⁶ uutisoivat Saksan laivastolle tehdystä keräyksestä tuomittujen tilanteen muutoksesta. Venäjän hallituksen ja Saksan hallituksen välille oli saatu sopimus, että valtiollisista syistä pidätetyt henkilöt oli vapautettava ja tavalliset rikolliset sai pitää vangittuna. Tämän takia Venäjän alamaiset pysyivät vangittuina tässä laivastojutussa.¹⁴⁷ *Työmies* menševikkien *Djenin*¹⁴⁸ pohjalta lisäsi, että sisäministeriö ilmoitti, että tutkintovankeudesta vapautetut Saksan alamaiset lähetettiin sisäkuvernementeihin ja yli 45-vuotiaat saivat palata Saksaan.¹⁴⁹

Venäjän armeija oli huolissaan nationalistisen lehdistön lisäksi raja-alueiden vakoilu-uhkasta.¹⁵⁰ Tämän torjumista tehostettiin, kun Suomen senaatti perusti helmikuussa 1915 Suomenmaalaisen Rajavartioston, jonka palveluksessa oli etupäässä venäläisiä. Sen pohjoisimmaksi päätepisteeksi tuli Muonio ja etelässä Dragsfjärd.¹⁵¹ Suomalaiset pitivät tullirajaa oman valtion tunnusmerkinä ja sen mahdollista poistamista autonomian vastaisena.¹⁵² Tätä oli Suomessa kritisoitu, koska pelättiin, että Suomenmaan tullin asema heikkenisi. *Uusi Suometar* ja *Maakansa* huhtikuun alussa julkaisivat sotilasviranomaisten ilmoituksen, missä sotilasviranomaiset perustelivat ratkaisuaan seuraavasti:

Tämä toimenpide on Suomessa piireissä tulkittu väärin siten, kuin olisi tähän rajan siirtämiseen Suomenmaan länsirajalle ja sillä tavoin itse asiassa Suomenmaan tullin erityisen aseman kumoamiseksi. Sellaista tulkintaa ei missään suhteessa vastaa tosioloja. Rajan vartioimiseen rajavartioston avulla on ryhdytty ainoastaan sotilaallisissa tarkoituksissa, s. o. tarkoituksessa estää saksalaisia vakoojia tunkemasta Venäjänmaahan ja ehkäistä kielletyn tavarantoimitusta, joka tavara voisi ylläpitää meidän vihollistemme sotakuntoisuutta.¹⁵³

¹⁴⁵ *Työmies* 3.2.1915 no 27, 7.

¹⁴⁶ *Työmiehessä* lainauksessa *Uudesta Suomettaresta* on tässä kohtaa seuraava teksti: Tämän lisäksi esittää U. Suom. sotasensur. luvalla "Rjethin" tietoja." *Työmies* 17.2.1915 no 39, 5.

¹⁴⁷ *Uusi Suometar* 17.2.1915 no 46, 6; *Työmies* 17.2.1915 no 39, 5.

¹⁴⁸ Lehti oli yksi sosiaalidemokraattisten menševikkien lehdistä, joita julkaistiin Pietarissa. Brovkin 1987, 106.

¹⁴⁹ *Työmies* 17.2.1915 no 39, 5.

¹⁵⁰ Lohr 2003, 17-18.

¹⁵¹ Lackman 2012, 102.

¹⁵² Haapala 1995, 52.

¹⁵³ *Uusi Suometar* 1.4.1915 no 88, 2; *Maakansa* 1.4.1915 no 36, 2.

Kuten Britanniassa myös Venäjällä saksalaisnimet aiheuttivat epäilyjä venäläisten keskuudessa mahdollisesta epäluotettavuudesta, jota nationalistinen lehdistö ja armeija omalta osaltaan lietsoi.¹⁵⁴ Venäjän valtakunnassa, jossa yhteiskunta perustui erilaisiin erityisoikeuksiin, korkeissa viroissa olevat saksalaisen sukunimen omaavat henkilöt lähestyivät keisaria, että olisivat saaneet muuttaa nimensä venäläiseksi. Tällainen uutisointi oli syyskuun alussa *Maakansassa Birzhevyje Vjedomostin* pohjalta, että korkeassa asemassa olevat henkilöt anoivat tsaarilta, että he voisivat poistaa nimestään ”von”.¹⁵⁵ Saksalaista sukujuurta oli useilla virkamiehillä ja upseereilla, joka näkyi heidän nimissään.¹⁵⁶ Joulukuussa *Uusi Suometar* kertoi korkea-arvoisista henkilöistä, jotka olivat saaneet muuttaa nimensä saksalaisista venäläisiksi tsaarin suostumuksella.¹⁵⁷ Tässä näkyi etnisesti saksalaista alkuperää olevien luotettavien ”korkea-arvoisten” henkilöiden tarpeellisuus Venäjän yhteiskunnalle, mutta toisaalta lehtien kirjoittelussa tai tutkimuskirjallisuudessa ei ole mainintoja, että etnisesti saksalaista syntyperää olevilla ”alempiarvoisilla” olisi ollut mahdollisuus venäläistää sukunimensä puhumattakaan niiden saksalaisten, joilla oli Saksan kansalaisuus. Samantyyppinen pelko oli Britanniassa, kun sodan alusta syksyn aikana 500 vihollismuukalaisiksi luokiteltua saksalaista oli muuttanut sukunimensä englantilaiseksi. *Daily Mail* julkaisi ensimmäisen lukijakirjeen 28. syyskuuta, jossa vastustettiin tätä nimien muuttamisasiaa.¹⁵⁸ Panayikin toteaa, että nämä *Daily Mailin* lukijakirjeet nostivat asian esille ja 8. lokakuuta 1914 tuli voimaan Alien Restriction (Change of Name) Order, jonka mukaan näiden saksalaisten, tämä lain kielto koski lisäksi myös kaikkia muitakin muukalaisia Britanniassa, oli muutettava nimensä alkuperäiseen muotoon, jos muutos oli tehty sodan aikana.¹⁵⁹ *Daily Mail* pääkirjoituksessaan otti kantaa tähän asetukseen siten, että kansalaisten oli tarkkailtava naapuristoa, jotta vihollismuukalaiset vaihtaisivat nimensä alkuperäiseen muotoon.¹⁶⁰ Tässä *Daily Mail* suorastaan kehotti naapureita ajojahtiin vihollismuukalaisia kohtaan nimen palautusasiassa ja lietsoi omalta osaltaan saksalaisvihaa ja muihinkin vihollismuukalaisiin kohdistuvaa vihaa Britanniassa.

Lokakuun keskivaiheilla *Daily Mail* julkaisi neljä pääkirjoitusta, joissa kaikissa korostettiin saksalaisten Ranskan ja Belgian siviiliväestön huonoa kohtelua. Näissä pääkirjoituksissa oli yhteistä, jotta tilanne ei toistuisi Britanniassa, oli otettava lähtökohta, että jokainen saksalainen tai

¹⁵⁴ Luntinen 2008, 463; Lohr 2003, 21.

¹⁵⁵ *Maakansa* 3.9.1915 no 96, 3.

¹⁵⁶ Vihavainen 2013, 125.

¹⁵⁷ *Uusi Suometar* 20.12.1914 no 347, 9.

¹⁵⁸ ”Why Do They Change Their Names?”, *Daily Mail* 28.9.1914, 4 [M. Kennedyn kirje *Daily Mailin* toimitukselle].

Tämän jälkeen *Daily Mail* julkaisi viisi kirjettä lisää asiaa koskien 15. lokakuuta 1914 mennessä.

¹⁵⁹ Panayi 1991, 53-54.

¹⁶⁰ ”No More German Howards”, *Daily Mail* 10.10.1914, 4 [pääkirjoitus].

itävaltalainen oli potentiaalinen vakoilija. *Daily Mail* vaatii tämän takia internoinnin tehostamista hallitukselta vihollismuukalaisten osalta.¹⁶¹ Lisäksi lehti 16. ja 17. lokakuuta 1914 lisäsi pääkirjoituksissaan potentiaalisten vakoilijoiden ryhmään lähiaikoina brittikansalaisuuden saaneet saksalaiset ja itävaltalaiset. Näissä pääkirjoituksissa lehti mainitsi ensimmäistä kertaa naturalisoitujen olevan uhka Britannialle.¹⁶² Lehdessä näkyi kuitenkin painotuseroja, ketkä olivat suurempia vakoilu-uhkia maalle kuin toiset. 16. lokakuuta 1914 pääkirjoituksessaan lehti sanoi, että hallinto oli käyttänyt voimavaroja köyhien saksalaisten suuntaan, muttei tehnyt mitään niille, jotka olivat liike-elämän ja rahaelämän puolella. Vaikka *Daily Mail* ei käyttänyt tässä yhteydessä hidden hand -termiä saksalaisesta talouseliitistä,¹⁶³ oli tässä pääkirjoituksessa nähtävissä pelkoa saksalaista talouseliittiä kohtaan. Selkeästi vakoilu-uhkaan viittasi myös samassa pääkirjoituksessa ollut lause hotellien saksalaiseen johtoportaasta ja henkilökunnasta: ”These alien staffs are usually to be found at those centres where naval and political intelligence abounds.”¹⁶⁴ Panayin mielestä lehdistön kirjoittelu hotellien saksalaisesta tai itävaltalaisesta henkilökunnasta lokakuun puolivälissä, eritoten *Daily Mailin* ja *Evening Newsin* osalta, vaikutti siten, että saksalaista tai itävaltalaisesta henkilökuntaa ei palkattu Lontoon hotelleihin ja tämä kirjoittelu levisi myös maakunnallisiin lehtiin ja vaikutti myös siellä samoin.¹⁶⁵ *The Manchester Guardian* arvosteli kärkevästi kahdessa pääkirjoituksessa lokakuun lopussa sensaatiolehdistöä saksalaisiin kohdistuneesta vainosta vakoilu-uhan nimissä, joka oli johtanut saksalaisvastaisiin mellakoihin Lontoossa ja toisaalta hallituksen internoinnin tehostamiseen aseväki-ikäisten Saksan kansalaisten osalta. Tässä yhteydessä lehti vertasi näiden lehtien vähänkin saksalaisuuteen vivahtavien lojaalisten kansalaisten vakoilujahtia, julmaan urheilulajiin nimeltä rat-baiting, jossa koira, yleensä terrieri, jahtasi rottia pienellä areenalla.¹⁶⁶ Toinen urheiluvertaus oli *The Manchester Guardianilla*, kun lehti arvosteli sensaatiolehdistöä jänisjahdistista, jonka kohteina olivat: ”The luckless little German waiters and tailors.”¹⁶⁷ Vaikka *The Manchester Guardian* ei nimeltä suoraan maininnut *Daily Mailia*, oli *Daily Mail* johtavassa asemassa saksalaisen

¹⁶¹ ”The Spy Danger and the New Order”, *Daily Mail* 16.10.1914, 4 [pääkirjoitus]; ”The Enemy in Our Midst”, *Daily Mail* 17.10.1914, 4 [pääkirjoitus]; ”The Enemy in Our Midst”, *Daily Mail* 19.10.1914, 4 [pääkirjoitus]; ”Proper Precautions at Last”, *Daily Mail* 23.10.1914, 4 [pääkirjoitus].

¹⁶² ”The Spy Danger and the New Order”, *Daily Mail* 16.10.1914, 4 [pääkirjoitus]; ”The Enemy in Our Midst”, *Daily Mail* 17.10.1914, 4 [pääkirjoitus].

¹⁶³ Lebzelter 1981, 96-97.

¹⁶⁴ ”The Spy Danger and the New Order”, *Daily Mail* 16.10.1914, 4 [pääkirjoitus]; *Daily Mail* suhtautui saksalaisiin tarjoilijoihin jo ennen sotaa kielteisesti. Lehti haluaisi brittitarjoilijoita näiden tilalle, mutta saksalaistarjoilijoilla oli usein parempi kielitaito kuin brittitarjoilijoilla. Tämän takia lehti vaatii brittitarjoilijoiden kielitaidon kohentamista koulutuksen avulla Lontoossa. ”The British Waiter”, *Daily Mail* 4.4.1913, 6 [pääkirjoitus]; ”The Profession of Waiting”, *Daily Mail* 19.2.1914, 6 [pääkirjoitus].

¹⁶⁵ Panayi 1991, 198.

¹⁶⁶ ”The Right Way to Do It”, *The Manchester Guardian* 26.10.1914, 4 [pääkirjoitus].

¹⁶⁷ ”Alien Enemy Questions”, *The Manchester Guardian* 30.10.1914, 6 [pääkirjoitus].

hotellihenkilökunnan kohdistuneessa jahdissa. Molemmissa *The Manchester Guardianin* urheiluvertauksissa näkyi Ayerstin kirjassaan mainitsema *The Manchester Guardianin* vähemmistöjen puolustaminen sodan aikana¹⁶⁸, jossa saksalaisen vähemmistön avuttomuus korostui suhteessa sensaatiolehdistön ajojahtiin heitä kohtaan. Myös *The Manchester Guardian* arvosteli viranomaisia vakoilujahdin ylilyönneistä Lontoon mellakoiden aikoihin, kun *The Manchester Guardian* piti turhana naturalisoidun saksalaista syntyperää olevan maineikkaan Manchesterin yliopiston fyysikko Arthur Schusterin astronomisiin tutkimuksiin käytetyn laitteiston takavarikointia Berhshiressä poliisin toimesta.¹⁶⁹

Ensimmäinen laajemmin vakoilua koskeva kirjoitus Venäjältä oli 7. marraskuuta 1914 *Uudessa Suomettaressa* Venäjän armeijan kantoja tukevassa *Russki Invalid* -lehdestä otettu A. Borisovin kirjoitus otsikolla ”Miten saksalaiset vakoilevat”, jossa oli nähtävissä vakoiluhysteristä asennetta. A. Borisov katsoi: ”Kaikki saksalaiset, kuuluivatpa he mihin yhteiskuntakerrokseen tahansa, pitävät he pyhänä velvollisuutenaan vakoilla maansa hyväksi.” Hän oli havainnut vakoilua Saksassa ollessaan, jossa hän oli ollut sodan alussa pidätettynä 6 viikkoa. Kun hän palasi Ruotsin kautta, joka asemalla oli venäjää osaavia saksalaisia, jotka olivat hänen mielestään saksalaisia vakoilijoita. Saman huomion hän oli tehnyt saavuttuaan Venäjälle ja katsoi, että saksalaiset lähettivät esimerkiksi maan lounaisosasta kirjeitä Moskovan, Pietarin, Suomen ja Ruotsin kautta määränpäähensä Saksaan. Kirjoittaja piti leväperäisenä, kun saksalaisten annettiin oleskella lounaisella Venäjällä sekä Mustameren rannalla, josta heidän oli helppo lähettää kirjeitä Romanian kautta.¹⁷⁰ Borisov kritisoi virkamiehiä, että vakoiluun ei kiinnitetä tarpeeksi huomiota Venäjällä. Tässä kirjoituksessa oli samoja piirteitä vakoiluhysteriasta kuin nationalistisella lehdistöllä Britanniassa, nähdä maan kaikki saksalaiset vakoilijoina. Müllerin ajatus Britannian nationalistisen lehdistön ajattelusta, että saksalaisilla kaikilla oli hallitsevana luonteenpiirteenä vakoilutaipumus, oli nähtävissä myös tässä Borisovin kirjoituksessa.¹⁷¹ Saksalaisten luotettavuudesta keskustelu jatkui, kun *Uusi Suometar* 11. marraskuuta 1914 julkaisi G. J. Simsonin kirjoittaman artikkelin *Russki Invalidin* -artikkelin, jossa oli syytöksiä Itämerenmaakuntien saksalaisten suuntaan. Simson sanoi: ”Vuosikausia tarkanneensa saksalaisten toimia Itämerenmaakunnissa, miten siellä on tehty esitöitä, jotta vanhasta ‘Livoniasta’ tulisi kerran Saksalle kuuluva maa.” Hän nosti esiin Zeppelinin keksijän Ferninand von Zeppelinin sukulaisyhteydet sekä yhteydet korkeissa viroissa oleviin Itämerenmaakuntien saksalaisiin.

¹⁶⁸ Ayerst 1971, 380.

¹⁶⁹ ”A Miscarriage of Zeal”, *The Manchester Guardian* 19.10.1914, 6 [pääkirjoitus].

¹⁷⁰ *Uusi Suometar* 7.11.1914 no 304, 6.

¹⁷¹ Müller 2002, 82.

Kirjoittaja väitti, että von Zeppelin haaveksi ilmalaivoilla tuloa Liivinmaalle. Lisäksi hän sanoi, että tšekäläiset saksalaiset olisivat luvanneet sosialisteille Liivinmaan autonomian, jos auttaisivat taistelemaan Venäjää vastaan.¹⁷² Tämä G. J. Simsonin syytös oli poikkeuksellinen siinä suhteessa siinä, että se syytti yleensä konservatiivisina pidettyjä Itämerenmaakuntien saksalaisia veljeilystä alueen sosialistien kanssa. Tässä kirjoituksessa oli lisäksi paljon yhtäläisyyttä edellä mainitusta *Novoje Vremjan* kirjoittajan Menshikovin Rooma-vertauksesta, että sotatilanteen kääntyessä baltiansaksalaiset voisivat vaihtaa puolta. *Russki Invalid* myötäili armeijan huolta raja-alueiden saksalaisten epäluotettavuudesta.¹⁷³ Venäjän nationalistisessa lehdistössä korostui sodan alkuvaiheessa enemmän myös Venäjän kansalaiset raja-alueilla kuin Britannian lehdistössä. Tämä oli ymmärrettävää myös sen takia, kun Venäjällä etnisesti saksalaisia oli enemmän ja monia myös johtavissa asemissa Venäjällä. Tämän lisäksi molemmissa *Russki Invalid* kirjoituksissa korostui valtioiden ylittävä yhteys Venäjän saksalaisten ja heidän Saksassa asuvien sukulaisten välillä, joka lisäsi heidän epäluotettavuuttaan.

Moskovan kaupan alan toimijoilla oli kielteisempi suhtautuminen maansa saksalaisiin kuin liberaalimmassa Pietarissa.¹⁷⁴ Epäilyksiä Venäjän saksalaisten luotettavuudesta oli nähtävissä, kun *Uusi Suometar* uutisoi valtiovarainministeriön puolivirallisen *Torgovo-Promyshlennaya Gazetan* uutisoinnin pohjalta, että 14. joulukuuta 1914 Moskovan kauppiaskunnan lähetystön kirjelmässä sisäministerille ja teollisuusministerille yhtenä perusteluna Saksan taloudellisen vallan lopettamiseksi oli seuraavasti

Saksan valtaherruuden lopettamisesta Venäjällä yleensä. Kun jo Saksassakin elävät saksalaiset herättävät meissä vihantunteita niin on selvää, että ainakin yhtä vihantunteita herättävät meissä ne saksalaiset, jotka asuvat Venäjän alueella, joita Venäjä elättää ja nyt avoimesti tai salaisesti taistelevat Venäjää vastaan avustaen meidän vihollisiamme meidän rahoillamme. Niin kutsutun kaksoiskansalaisuuden kautta pysyvät nämä saksalaiset, vaikka siirtyvätkin Venäjän alamaiseksi, yhä vain entisinä Saksan keisarin uskollisina alamaishina.¹⁷⁵

Lähetystö syytti suoraan maansa saksalaisia vihollismaansa Saksan tukemisesta erityisesti taloudellisesti.

¹⁷² *Uusi Suometar* 11.11.1914 no 308, 5.

¹⁷³ Lohr 2003, 5-6.

¹⁷⁴ Lohr 2003, 60, 148; Luntinen 2008, 463.

¹⁷⁵ *Uusi Suometar* 19.12.1914 no 346, 7.

Suomea ja Viroa sukulaiskansoina yhdisti maiden kansalliset liikkeet, mutta suomalaisista poiketen virolaisilla oli venäläisten lisäksi uhkana alueensa saksalaiset. 1800-luvulla saksan kieli oli sivistyneistön kieli Virossa, jopa 1800-luvun puolessa välissä kansallismieliset virolaiset käyttivät keskinäisissä keskusteluissaan saksaa viron kielen asemasta. 1800-luvun venäläistämistoimeenpiteet heikensivät saksan kielen asemaa Virossa ja jopa vahvistivat viron kielen asemaa täten Virossa saksan kielen kustannuksella.¹⁷⁶ Kuten kuin muuallakin Venäjällä elokuussa Virossa ja Latviassa oli ollut maan saksalaisia vastaan kohdistuneita marsseja ja mielenilmaisuja, joista Suomen lehdistö ei kirjoittanut. Viron ja Latvian lehdistö kritisoi venäläisiä viranomaisia, kun nämä olivat kieltäneet maan saksalaisiin kohdistuneet mielen ilmaisut. Lohrin mukaan Venäjän valtiolla oli ns. valtiollinen dilemma (the state`s dilemma). Tämä tarkoitti sitä, että Venäjän valtio halusi rohkaista kansaa isänmaallisiin mielenilmaisuihin ja saaden tällä tavalla sotainnostusta, mutta toisaalta halusi säilyttää järjestyksen yhteiskunnassa ja tämä ristiriita mielenilmaisujen oli nähtävissä Venäjän viranomaisten toimissa. Toisaalta mahdolliset sosiaaliset tai etnisten ryhmien ristiriidat heikensivät Venäjää sisäisesti taistelussa Saksaa vastaan.¹⁷⁷ Uusi Suometar julkaisi kaksi kirjoitusta virolaisen lehdistön kielteisestä suhtautumisesta maansa saksalaisiin. *Uusi Suometar* julkaisi lokakuun lopussa kertomuksen tallinnalaisesta *Teataja* -lehdestä¹⁷⁸ otsikolla ”Erään virolaisen äidin hautajaiset”, joka sijoittui 1800-luvun virolaiseen perheeseen, jonka lapset koulutuksen kautta ”saksalaistettiin”. Kertomuksen lopussa tiivistyi kanta, kuinka virolaiset suhtautuivat maansa saksalaisiin:

Hänet haudataan Vironmaan multaan, hautaustoimitusta toimittava pappi on syntyjään virolainen samoin kuin hautajaissaattuekin, mutta kieli, jolla hautaus toimitetaan, on niiden ritarien, jotka ovat orjuuttaneet Viron kansan on sen kansankieli, jonka sotajoukot tällä hetkellä levittivät kuolemaa ja hävitystä Euroopan maihin, surmaten Vironkin kansan poikia.

Sitäkö varten on tuo virolainen äiti koko elämänsä ahertanut, siihenkö tarkoitukseen kouluttanut lapsensa.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Kasekamp, 2013, 122-123.

¹⁷⁷ Lohr 2003, 14-15.

¹⁷⁸ Konstantin Pätsin johdolla vuonna 1901 Tallinnassa *Teataja* -lehden ympärille muodostui kaupunkilaisiin ja työläisiin nojautuva ryhmittymä, josta kehittyi varsinaiseksi puolueeksi vasta vuonna 1917 nimeltään Tööerakond (Työpuolue). Lehti ajoi kansallista asiaa, kuten kilpailijansa *Postmees*, mutta sen lisäksi halusi maansa sosiaalisiin ongelmiin ratkaisua. Tuomioja 2010, 44; Turtola 2002, 48.

¹⁷⁹ *Uusi Suometar* 29.10.1914 no 295, 6.

Uudelle Suomettarelle oli turvallinen keino käyttää edellisen vuosisadan saksalaisuhkaa virolaiselle sukulaiskansalle esimerkkinä toisen kansan uhasta omalle kulttuurille kuin sensuuriolosuhteissa suoraan kritisoida Suomea koskevaa venäläistämisuhkaa.

Toinen samantyyppinen kirjoitus oli tammikuun alussa *Uuden Suomettaren* Poimintoja-sivustolla tarttolaisesta keskustaoikeistolaisesta *Postmees*-lehdestä¹⁸⁰, jossa virolainen J. Trottmann kertoi virolaisen sotamiehen hautajaisista, jotka hän toimitti:

Minun mukani tulevat saattajiksi luterilainen sotilas ja samalla lukkari sekä haudankaivaja, molemmat Etelä-Venäjän siirtolaisia. Kolmen hengen vieraskielinen laulu virolaisen sotamiehen haudalla kaikuu oudolta. Papin sanat tulevat onttoina, ikään kuin ontuen, juuri kuin tahtoisivat sanoa: me ole nyt oikealla paikallamme. ”Ei, ei tämä käy laatuun”, sanoo minussa joku ääni, ja minä alan jatkaa viroksi. Seuralaiseni katsovat minua kummastellen, ymmällään. Luen ja rukoilen omalla kielellä ja tunnen sydämessäni kevennyttä: ”Karla Pusement, joka nuoren elämäsi olet antanut uhriksi isänmaan alttarille, sinua ei synnyinmaasi unohda, vaan antaa minun äidinkielelläsi jäähyväisiksi – lepää rauhassa!”¹⁸¹

The Manchester Guardian palasi syksyn ”vakoiluhysteriaan” 12. marraskuuta 1914 pääkirjoituksessa ja piti syyllisenä tähän ”paniikinlietsojia” (panic-mongers), ei kuitenkaan suoranaisesti maininnut pääkirjoituksessaan sensaatiolehdistöä, joiden takia ihmiset hermostuivat ja näkivät vakoojia joka puskassa. Lehti oli tyytyväinen pääministeri Asquithin puheeseen, että internoinnissa keskityttäisiin valtiolle vaarallisiin henkilöihin ja ns. ”harmittomia” ei internoitaisi ja toivoi, että heitä myös vapautettaisiin leireiltä. Lehti totesi tähän liittyen: ”No hard-fast rule will give us complete security against spies.” Lisäksi lehti vakoiluasiassa luotti poliisiin ja sotatilalakiin, että vakoilu saatiin pidettyä kurissa.¹⁸² *The Daily Telegraph* kommentoi pääkirjoituksessaan päivää myöhemmin *The Manchester Guardiania* seuraavasti suhtautumisestaan vakoilutilanteeseen, joka oli lähempänä *Daily Mailin* linjaa kuin *The Manchester Guardianin*:

We have no sympathy, nor indeed any patience, with the sort of people who attempt to laugh the spy-danger out of court as a baseless “scare”. The sort of people who raise the alarm of spies upon trivial and nonsensical grounds are not much to be admired; but, if we had to choose, we

¹⁸⁰ *Postmees* oli vuonna 1857 perustettu lehti, josta tuli ensimmäinen vironkielinen päivälehti vuodesta 1884 lähtien. Lehden johtohenkilönä toimi Jaan Tõnisson, joka oli vuodesta 1896 lähtien lehden päätoimittajana ja julkaisijana aina vuoteen 1935 saakka. Hän loi kansallisen puolueen *Postmees*-lehden ympärille talonpoikiin ja sivistyneistöön nojautuen vuonna 1905. Tuomioja 2010, 31, 34, 44.

¹⁸¹ *Uusi Suometar* 1.1.1915 no 9, 1.

¹⁸² ”Parliament and the War”, *The Manchester Guardian* 12.11.1914, 6 [pääkirjoitus]; Pääministeri Asquith alahuoneessa 11.11.1914, Hansard 1803-2005. Debate on the Address. HC Deb 11 November 1914 vol 68 cc28.

should say that they were the more desirable citizens. They have at least a truth in their minds which the other have not: the truth that German espionage is a serious matter.

Myös Britannian saksalaisten internoinnin suhteen *The Daily Telegraph* erosi *The Manchester Guardianista* ja oli lähempänä *Daily Mailin* suhtautumista, koska se piti samoin kuin *Daily Mail* internointia oikeana askeleena, mutta se ei ollut lehden mielestä vienyt julkista pelkoa saksalaisten vakoilusta.¹⁸³

Daily Mailin lisäksi merkittävä vakoilijahysterian luoja brittilehdistössä oli *The Globe* -lehti, joka julkaisi sodan alkukuukausina paljon lukijakirjeitä, joissa kerrottiin, että maan saksalaiset odottivat oikeaa hetkeä sabotaasi-iskuille Britanniassa. Lukijakirjeissä saksalaiset yleensä edustivat hotellien tai pankkien henkilökuntaa.¹⁸⁴ Sodan alusta syyskuun alkuun liberaalihallituksen sisäministeri McKennan mukaan oli tullut 8000-9000 vakoiluapäilystä ihmisiltä poliisille tutkittavaksi, jotka kaikki tutkittiin, ja joista vain noin 90:ntä oli lähemmän tarkastelun kohteena mahdollisesta vakoilusta.¹⁸⁵ Press Bureauun apulaisjohtaja Harold Smith kirjoitti kirjeen *The Globe* -lehdelle lokakuussa, jossa hän ilmoitti, että lehden pitäisi lopettaa vakoilulukijakirjeiden julkaisu. Press Bureau toisti tämän vaatimuksen uudestaan *The Globelle*, mutta siitä huolimatta lehti jatkoi niiden julkaisua.¹⁸⁶ *The Manchester Guardian* pääkirjoituksessaan luotti, että hallitus hoiti vakoilijakysymyksen. Lehti oli samalla linjalla kuin samana päivänä julkaistu Press Bureauun raportti, jossa todettiin, että kansalaisten vakoilijavihjeisiin oli käytetty paljon rahaa, mutta vähän informaatiota oli saatu. Lehti myös epäili osaa lehdissä olleista vakoilijakirjeistä tekaistuiksi. Lehti myös viittasi, että tämä vakoilijahysteria oli aiheuttanut ”harkittuja uhreja”. Lehti oli samalla linjalla Press Bureauun raportissa olleen vakoilijoiden tarkkailuun liittyvän lauseen kanssa: ”We must all keep our eyes open,” mutta lehti lisäsi tähän selkeästi vakoiluhysterian vastaisen lauseen: ”Does not mean keeping our mouth open.”¹⁸⁷ Heti sodan alkuvaiheessa *Daily Mail* ja *The Daily Telegraph* näkivät maassa olevat saksalaiset potentiaalisina vakoilijoina, kun taas *The Manchester Guardian* puolestaan piti tätä vakoiluhysteriaa enemmänkin turhana ja se aiheutti syyttömille Saksan kansalaisille sekä etnisesti saksalaisalkuperää oleville brittikansalaisille turhaan pelkoa Britanniassa.

¹⁸³ "Enemy Aliens", *The Daily Telegraph* 13.11. 1914, 8 [pääkirjoitus].

¹⁸⁴ Panayi 1991, 154.

¹⁸⁵ Sisäministeri McKenna alahuoneessa. Hansard 1803-2005. Statement by Home Secretary.HC Deb 09 September 1914 vol 66 cc564.

¹⁸⁶ Panayi 1991, 155

¹⁸⁷ "The German Spies", *The Manchester Guardian* 9.10.1914, 6 [pääkirjoitus].

Sisäministeri McKennan puuttui DORA-säädösten vastaisina *The Globe* -lehden hysteriaan saksalaisvakoilijoista Britanniassa, jota se oli harjoittanut syyskuusta lähtien.¹⁸⁸ *Daily Mail* ymmärsi, että sensuuria tarvitaan sodan olosuhteissa, mutta piti *The Globen* väitteitä vakoilijoiden uhasta totuudenmukaisina ja erityisesti hyökkäsi sisäministeri McKennaa vastaan lehdistön mielipiteen ilmaisun rajoittamisesta viitaten *The Globen* lukijakirjeasiaan.¹⁸⁹ Päivää myöhemmin *The Manchester Guardian* puuttui vakoilija-asiaan radikaalin oikeiston edustajan lordi Crawfordin ylähuoneessa pitämän puheen osalta, jossa hän kertoi edellisenä päivänä nähneensä valojen vilkuttelua sotilasalueella.¹⁹⁰ Lehti ihmetteli, miksi lordi Crawford ei ilmoittanut suoraan Scotland Yardille tai sisäministeriölle asiasta yksityisesti, vaan kertoi näin julkisesti, ja silloin antoi vakoojille mahdollisuuden paeta. Näillä toimilla lehden mukaan lordi Crawford piti vakoojat turvassa ja aiheutti maallensa vaaratilanteen.¹⁹¹ Tämä *The Manchester Guardianin* pääkirjoitus osoitti ironiseen sävyyn, miten lordi Crawfordin toiminta aiheutti hallituksen vakoiluvalvonnalle ongelmia.

3.1.3 Saksalaisuuden kitkeminen

The Daily Telegraph ja *Daily Mail* kirjoittivat molemmat pääkirjoituksissaan 10. joulukuun 1914 vuonna 1905 naturalisoidun Saksan ex-konsulin Nicholas Ahlersin oikeudenkäynnistä, jossa hänet tuomittiin kuolemaan.¹⁹² Oikeudenkäynti koski sitä, että hän olisi elokuun alussa rahoittanut saksalaisia sotaväki-ikäisiä siirtymään Britanniasta Saksaan. Hän oli todistajan mukaan lausunut, seuraavan lauseen, joka oli molemmissa lehdissä:” Though I am as naturalised British subject, I am a German at heart”. *The Daily Telegraphin* mielestä tämä tuomio toimi varoittavana esimerkkinä muille. *Daily Mailin* mielestä tämä lause todisti, että Britannian kansalaisuus ei takaa lojaalisuutta

¹⁸⁸ Sisäministeri McKenna sanoi, että *The Globe* oli julkaissut useampaan kertaan kannanottoja syyskuussa, joissa lehti oli sanonut, että 250 000 aseistanutta saksalaista on Lontoossa. Sisäministeri McKenna alahuoneessa. Hansard 1803-2005. Defence of the Realm Consolidation Bill. HC Deb 23 November 1914 vol 68 cc915-916 Order for Second Reading read; Sisäministeri oli kumonnut väitteen jo syyskuussa ja ilmoitti kokonaismääräksi 50 633 saksalaista ja 16 141 itävaltalaista, jotka oli rekisteröity. Sisäministeri sanoi, että yhden lehden, sisäministeri ei mainitse tässä yhteydessä *The Globea* nimeltä, väitteet 250 000 aseistautuneesta saksalaisista ei voineet pitää paikkansa. Sisäministeri McKenna alahuoneessa. Hansard 1803-2005. Statement by Home Secretary. HC Deb 09 September 1914 vol 66 cc564-556.

¹⁸⁹ ”Are Cabinet Ministers to Be above Critism?”, *The Daily Mail* 25.11.1914, 4 [pääkirjoitus]. *Daily Maililla* itsellään oli saksalaisvastaisissa julkaistuissa kirjeissä kaksi suurempaa piikkiä. 3. - 15. lokakuuta 1914 ennen saksalaisvastaisia mellakoita 12 saksalaisvastaista lukijakirjettä ja saksalaisvastaisten mellakoiden aikaan ja sen jälkeen 19. - 31. lokakuuta 1914 11 kirjettä. *Daily Mail* 3.10-31.10.1914 [Kirjeitä Daily Mailin toimitukselle].

¹⁹⁰ Lordi Crawford ylähuoneessa. Hansard 1803-2005. The Spy Peril, HL Deb 25 November 1914 vol 18 cc132.

¹⁹¹ ”The First Thing to Do with a Spy”, *The Manchester Guardian* 26.11.1914, 6 [pääkirjoitus].

¹⁹² Tämä tuomio peruttiin myöhemmin. West 2014, 9.

Britannialle¹⁹³ Tämä oikeudenkäynti antoi nationalistiselle lehdistölle esimerkiksi *Daily Mailille* pontta jatkossa epäillä naturalisoitujen saksalaisten uskollisuutta Britannialle ja tässä oli samanlaista epäluuloisuutta kuin Venäjän nationalistisella lehdistöllä suhtautumisesta Itämerenmaakuntien saksalaisiin.

Naturalisaatioasiaan palasi tammikuun alussa *The Daily Telegraph*, joka piti hyvänä, että hallitus sai uusia työvälineitä suhteessa naturalisoituihin uuden lain myötä. Tämä laki oli British Nationality and Status of Aliens Act 1914, joka astui voimaan 1. tammikuuta 1915, mahdollisti sisäministerin perua brittikansalaisuuden naturalisoidulta, jos nämä olivat toimineet vilpillisesti saadakseen kansalaisuuden.¹⁹⁴ Samaa lakia oli kommentoinut aikaisemmin joulukuun lopussa *The Manchester Guardian* osoittaessaan huolen, toisesta asiasta, internoitujen brittiläistä alkuperää olevien vaimojen kohtalosta. Vuoden Naturalisation Act 1870 esitti, että nainen, joka meni vierasmaalaisen kanssa naimisiin, joutui ottamaan miehensä kansalaisuuden, mutta varsinaisesti kansallisuuslakiin se tuli vasta British Nationality and Status of Aliens Actissa 1914. Uutena lakiin tuli se, että erotessaan miehestä tai leskeksi jäätyään ei alun perin brittikansallisuuden omaavasta naisesta tullut brittikansalaista kuten aikaisemmin halutessaan, vaan hänen oli haettava naturalisaatiota.¹⁹⁵ *The Manchester Guardian* ilmaisi huolen internoitujen brittiläiskuperää olevien vaimojen kohtalosta vähän jälkiviisaasti seuraavasti:

Had it been found possible to allow them [Englishwomen] to retain their nationality during the continuance of marriage, as was pleaded for by deputations to the Home Secretary while the Bill was before Parliament early in the year, many Englishwomen would have been saved the hardships involved for them in the interment of their husbands during the war.¹⁹⁶

Naturalisaatioasiaan palasi *Daily Mail* maaliskuun lopussa pääkirjoituksessa, jossa lehti ei voinut hyväksyä Sir Francis Trippelin suunnitelmaa sotaministeriölle, että vapaaehtoisia saksalaisia naturalisoituja olisi otettu lisää Britannian armeijaan.¹⁹⁷ Tässä oli taustalla *Daily Mailin* pelko naturalisoitujen lojaalisuudesta Britannialle, vaikka pääkirjoituksessa ei ollut suoraa mainintaa tästä.

Uusi Suometar tammikuun alussa kirjoitti saksalaiskysymykseen liittyvästä aiheesta, koska se käsitteli myös Suomea. *Uusi Suometar* otsikoi artikkelin johdattelevasti, kun käytti otsikossaan

¹⁹³ "A German at Heart": Sentence on Ahlers", *Daily Mail* 10.12.1914, 6 [pääkirjoitus]; "A Trial for Treason", *The Daily Telegraph* 10.12.1914, 8 [pääkirjoitus].

¹⁹⁴ "Reassembly of the Lords", *The Daily Telegraph* 5.1.1915, 8 [pääkirjoitus].

¹⁹⁵ Panayi 1991, 61.

¹⁹⁶ "The New Laws", *The Manchester Guardian* 28.12.1914, 4 [pääkirjoitus].

¹⁹⁷ "How Long", *Daily Mail* 29.3.1915, 4 [pääkirjoitus].

lainausmerkkejä ja otsikkona oli ”Karjalaisen veljeskunnan puuhat”, kun kertoi Suomen suunnatun Venäjän hallituksen sanansaattajan *Finjandskaja Gazetan* -lehden¹⁹⁸ pohjalta ”Oikeuskoisten karjalaisen veljeskunnan” seitsemäntenä vuosipäivänä valtioneuvos V. Skrotsovin puheesta, jossa hän sanoi:

Viime vuosina ennen sotaa ovat saksalaiset lähettäneet Venäjälle paljon lahkolaisopettajia, baptisteja, pashkovilaisia, evankelisteja heikontaakseen oikeuskoisuutta Venäjällä. Nyt on kreikanuskoisten venäläisten miesten tehtävänä taistella näitä tulokkaita vastaan. Oikeuskoinen karjalainen veljeskunta on syntynyt oikeaan aikaan etuvartiona taistelussa suursuomalais-luterilaista vaikutusta vastaan.¹⁹⁹

Tässä Skrotsovin puhe oli esimerkki oikeiston venäläisnationalismista propagandasta, joka ajoi ”oikeaa venäläistä valtiota” multi-etnisen Venäjän tilalle, ja jonka tukipilari oli ortodoksinen kirkko, jolloin muut uskonnot koettiin uhaksi.²⁰⁰ Tästä Uuden Suomettaren uutisoinnista näki hyvin, että saksalaiskysymys oli toissijainen syy puheen julkaisulle lehdessä, koska *Finjandskaja Gazeta* oli suunnattu lehtenä Suomea vastaan ja syy tälle julkaisulle Uudessa Suomettaressa oli suomalaisvastainen kirjoittelu *Finjandskaja Gazetassa*.

Politiikan kentällä Venäjällä suvaitsevaisuus maan etnisiä saksalaisia kohtaan myös tiukkeni 1915 alkupuolella myös maltillisliberaalisessa puolueessa viralliselta nimeltä Lokakuun 17:nnen liitto, josta käytettiin suomalaisessa lehdistössä nimitystä lokakuulaiset tai oktobristit. Helmikuun alussa uutisoivat *Uusi Suometar*, *Työmies* ja *Maakansa* saman tyyppisellä uutisoinnilla Lokakuun 17:nnen liiton semstvoduuman, alueellisen itsehallinnon edustajakokouksen, ryhmän suhteesta puolueensa saksalaisiin Itämerenmaakunnissa. Itämerenmaakuntien edustajat paroni Engelhardt, paroni Wolff, paroni Brewen ja Brasche olivat eronneet maltillisliberaalista semstvolokakuun duumaryhmästä.²⁰¹ He olivat kääntyneet eron jälkeen riippumattomien ryhmänjohtajan Karaulovin puoleen tiedustellakseen, voisivatko he liittyä heihin. Riippumattomien ryhmä oli pitänyt asian tiimoilta kokouksen ja päätti yksimielisesti, ettei ota heitä ryhmäänsä sanoin: ”kieltää tiedustelijain liittymisen ryhmään.” Tästä uutisoi *Uusi Suometar* 10. helmikuuta 1915.²⁰² *Uusi Suometar* jatkoi päivää

¹⁹⁸ Kenraalikuvernööri Bobrikovin vuonna 1900 perustama venäjänkielinen Venäjän hallituksen propagandalehti, jota julkaisi kenraalikuvernöörin kanslia. Tommila, Ekman-Salokangas, Aalto & Salokangas, 1988a, 80.

¹⁹⁹ *Uusi Suometar* 3.1.1915 no 2, 4.

²⁰⁰ Lohr 2003, 29.

²⁰¹ *Uusi Suometar* 8.2.1915 no 37, 4; *Työmies* 8.2.1915 no 31, 4; *Maakansa* 9.2.1915 no 15, 2.

²⁰² *Uusi Suometar* 10.2.1915 no 39, 7.

myöhemmin 11. helmikuuta 1915 Lokakuun 17:n liiton äänenkannattajan *Golos Moskvyn*²⁰³ pohjalta uutisointia syistä saksalaisten eroamiseen semstvolokakuun duumaryhmästä. Semstvolokakuun ryhmää kohtaan heidän kotiseudullaan valitsijoiden keskuudessa oli ollut vaatimuksia, että eroavaisivat yhteistyöstä baltialaissaksalaisen ryhmän kanssa. Tätä he perustelivat, että heidän ryhmänsä edusti yksinomaan semtsvo-Venäjä ja nykytilanteessa he kokivat yhteistyön baltiansaksalaisten kanssa, koska Venäjällä vaadittiin vapautumista saksalaisvallassa kaikilla aloilla ja tällöin:”...pitävät edusmiehet yhteistyötä saksalaisten tiedustajain kanssa mahdottomana.” Tämä oli syy erolle, koska muutamat ryhmän saksalaisista olivat ilmoittaneet tästä asiasta muille saksalaisille ja tämän takia neljä saksalaista erosivat semstvolokakuun duumaryhmästä. Tämä ryhmä perusteli eroaan sillä, että semstvolokakuun valtiollinen ohjelma oli lähempänä heidän ohjelmaansa, mutta muista semstvolokakuun asioista, he eivät välittäneet. Lehti epäili, että myös paroni Fölckersamh tulisi eroamaan semstvolokakuun ryhmästä. Tässä vaiheessa lehti ilmoitti, että saksalaiset eivät tulisi liittymään muuhun duumaryhmään.²⁰⁴

Maaliskuun alussa 1915 kaikki pro gradu -tutkielman brittilehdet käsitelivät maansa saksalaisia koskevaa politiikkaa edellisen päivän alahuoneen keskustelujen pohjalta. Kaikki lehdet kritisoivat hallitusta epäjohtonmukaisesta muukalaispolitiikasta, mutta siitä johtuneista seurauksista lehdillä oli eri kannat. *Daily Mail* ja *The Daily Telegraph* käsitelivät vakoilu-uhkaa. Molemmat lehdet olivat samaa mieltä, tilanne ei selkiytynyt alahuoneen keskustelussa hallituksen toimien osalta. *Daily Mail* ja *The Daily Telegraph* arvostelivat hallituksen vihollismuukalaispolitiikkaa erityisesti sotaministeriön ja sisäministeriön osalta, jotka kumpikaan eivät ota vastuuta siitä heidän mielestään. *Daily Mail* ja *The Daily Telegraph* pääkirjoituksessaan palasi tuttuun vakoilu-uhkakuvaan lainaamalla oppositiojohtajan Andrew Bonar Law alahuoneen puheesta ajatuksen, että maassa oli vakoilija-armeija valmiina, jos saksalaiset suorittaisivat maihinnousun Britanniaan. *Daily Mail* totesi lisäksi asian tiimoilta:”That lesson we have not learned yet”, osoittaakseen, kuinka hallitus ei vieläkään ottanut vakavasti lehden varoittelua vakoilu-uhasta. *The Daily Telegraph* ihmetteli myös sitä, että miksi melkein 700 miespuolista vihollismuukalaista asui kielletyillä alueilla.²⁰⁵ Panayin mukaan syy tähän oli se, erityisesti sisäministeriössä uskottiin tähän, että paikallisten poliisipäällikköjen antamalla väliaikaisella luvalla ja sotilasviranomaisten tarkistettua henkilöiden

²⁰³ Vuonna 1905 keisari Nikolai II:sen antaman lokakuun manifestin jälkeen perustettiin Lokakuun 17:n liitto, jonka puoluelehtenä toimi vuonna 1906 perustettu *Golos Moskvyn*. McReynolds 1991, 211.

²⁰⁴ *Uusi Suometar* 11.2.1915 no 40, 8.

²⁰⁵ “The Aliens Again”, *Daily Mail* 4.3.1915, 4 [pääkirjoitus]; “Enemy Aliens”, *The Daily Telegraph* 4.3.1915, 8 [pääkirjoitus]; Andrew Bonar Law alahuoneessa 3.3.1915. Aliens HC Deb 03 March 1915 vol 70 cc865.

tiedot ja lähettyä tiedot sotaministeriöön, nämä vihollismuukalaiset pysyisivät paremmin lojaaleina Britannialle kuin jos he olisivat siirtyneet toisille alueille, sillä nämä siirrot olisivat mahdollisesti voineet heikentää näiden vihollismuukalaisten lojaalisuutta Britannialle.²⁰⁶ *The Manchester Guardian* oli puolestaan huolissaan vihollismuukalaisten kohtalosta. *The Manchester Guardian* puolestaan arvosteli maansa muukalaisiin kohdistuvaa politiikkaa liian ankaraksi muukalaisia kohtaan. Tähän oli johtanut lehden mukaan se, että meidän politiikassa (our policy) ei ollut varauduttu ennakkoon tarpeeksi hyvin vakoiluasiaan ja muukalaisten asevelvollisuusikäisten tuottamaan ongelmaan sodan aikana. Jos meidän politiikassa olisi paremmin ennakoitu nämä asiat, muukalaispolitiikka olisi ehkä ollut johdonmukaisempaa lehden mukaan.²⁰⁷ Tämä oli selkeästi jyrkin syytös liberaalilehdeltä *The Manchester Guardianilta* liberaalihallituksen suuntaan muukalaispolitiikan hoidosta tähän mennessä, vaikkakin ei käyttänyt suoraan the Government-sanaa vaan our policy -sanaa.

Müllerin nationalismimallin mukaisesti *Daily Mailin* brittiläiseen yhteisöön eivät kuuluneet Britannian poliitikot tai lehdistön edustajat, jotka olivat eri mieltä heidän kanssaan muukalaispolitiikasta ja suhtautumisesta Saksaan.²⁰⁸ Lehti tiivistä linjansa toukokuun alun pääkirjoituksessa 1915, kuinka liberaalihallitus ja saksalaismieliset (pro-Germans) liberaalilehdet, näihin luettiin myös *The Manchester Guardian*, eivät nähneet Saksan uhkaa sodan aikana ja sama linja oli jatkunut hallituksella ja näillä lehdillä sodan aikana. Samassa pääkirjoituksessa lehden mielestä samoilla linjoilla kuin lehti olivat olleet radikaalin oikeiston unionistipoliitikot kuten Leo Maxse ja lordi Roberts,²⁰⁹ jotka usein syyttivät liberaaleja saksalaismielisyydestä.²¹⁰ Sodan ensimmäisenä vuonna oli havaittavissa, että yhtenäistä brittiläistä kansakuntaa yhdistävää nationalismin muotoa taistelussa Saksaa vastaan ei löytynyt poliittisesti erilaisten sanomalehtien ja poliittisten ryhmittymien kantojen erotessa toisistaan.

Huhtikuun alussa *Uusi Suometar Golos Moskvyn* ja *Birzheve Vjedomostin* uutisoinnin pohjalta kertoi Venäjän aateliseurojen kokouksesta, jossa Itämeren maakuntien edustaja kreivi Reutern kertoi, että heidän aatelistonsa oli joutunut viimeisten kuukausien aikana ankaran hyökkäyksen kohteeksi siitä, että sen jäseniä olisi taistelemassa vihollisen puolella. Reuternin mielestä hallitsijan ja hallituksen piirissä he olivat pystyneet kumoamaan nämä syytökset. Reutern kyllä kertoi, että viisi

²⁰⁶ Panayi 1991, 51-52.

²⁰⁷ "The Government and Enemy Aliens", *The Manchester Guardian* 4.3.1915, 6 [pääkirjoitus].

²⁰⁸ Müller 2002, 65-66.

²⁰⁹ "The March to Berlin", *Daily Mail* 3.5.1915, 4 [pääkirjoitus].

²¹⁰ Searle 1981, 22-23.

paronia Ascheberg, Sass, Fircks ja kaksi Rahdenia olivat eronneet Venäjän alamaisuudesta hallitsijan luvalla ja siirtyneet Saksaan. Reutern ei hyväksynyt taistelua vihollisen riveissä, jos joku Venäjän alamaisista taistelisi vihollisen riveissä Itämerenmaakuntien aateli erottaisi hänet heti luettelostaan. Tämä oli Reuternin puolustuksellinen puheenvuoro venäläisnationalististen tahoja vastaan, joita tarkemmin ei kuitenkaan määritelty uutisoinnissa, hyökkäyksestä Itämerensaksalaista aatelistoa vastaan. Venäjän aatelistossa oli jakautumista suhtautumisessa Itämerenmaakuntien saksalaiseen aatelistoon. Aatelisseurojen kokouksessa valtakunnanduuman ylähuoneen eli valtakunnanneuvoston jäsen Subtshaninov puolusti Itämeren aatelistoa seuraavasti:

”...Venäjän aateli käsittää `saksalaisella väkivallalla` vain sotaisaa germaanisuutta, eikä tahdo ulottaa taistelua niitä syvästi kunnioitettuina Venäjän kansalaisia vastaan, joiden esi-isät tosin ovat saapuneet Saksasta, mutta ovat kokonaan liittyneet venäläiseen elämään ja kulttuuriin.”

Subtshaninov jatkoi Itämerenmaakuntien aatelistosta:

”Me kunnioitamme Itämerenmaakuntien aatelia, ja jos sen joukossa on ollut yksityisiä pettureita ja Saksaan siirtyneitä, niin valitettavasti samallaisia yksityisiä alhaisia kavaltajia ollut meidän, venäläistenkin joukossa, mutta näistä yksityistapauksista ei saa tehdä yleisiä päätelmiä.”²¹¹

Subtshaninov edusti kantaa, että erityisoikeus aatelisuus, yhdisti etnisistä eroista huolimatta aatelistoa Venäjän imperiumissa. Venäläisnationalista suuntausta edusti aatelisseurojen kokouksessa valtakunnanneuvoston jäsen äärinationalistinen Nikolai Markov:²¹²

”Saksalaisten päävikana olevan halun valloittaa koko maailma. Siitä syystä olisi kaikki saksalaiset karkoitettava Venäjältä eikä enää koskaan otettava Venäjän alamaiseksi.”²¹³

Müllerin ajatus Britannian oikeiston nationalismista, että saksalaisilla oli määrättyjä luonteenpiirteitä, jotka olivat tyypillisiä kaikille saksalaisille²¹⁴ voidaan siirtää myös Venäjällä käytyyn keskusteluun maansa saksalaisista. Markov näki määrättyinä luonteenpiirteinä kaikilla saksalaisilla valloitushalun, mutta Subtshaninov edusti kantaa, ainakin hänen omaan säätynsä, aatelistoon, kuuluvien Itämeren saksalaisten kohdalla, jotka olivat asuneet Venäjällä vuosisatoja, oli hävinnyt ”sotaisa germaanisuus” venäläiseen yhteiskuntaan tapahtuneen assimilaation ansiosta joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta.

²¹¹ *Uusi Suometar* 1.4.1915 no 86, 7.

²¹² Markov oli äärioikeistolaisen ja äärivenäläiskansallismielisen Venäjän kansanliiton (Union of Russian People) johtavia hahmoja sekä kuului Venäjän kansallisen puolueen (The Russian Nationalist Party) duumassa. Lohr 2003, 25.

²¹³ *Uusi Suometar* 1.4.1915 no 86, 7.

²¹⁴ Müller 2002, 82.

Subtshininov kuten myös Markov ajoivat ajatusta, että helmikuun 1915 pakkolunastusasetus raja-alueiden maanomistuksesta, joka koski Venäjällä olleita Saksan kansalaisia ja Venäjän kansalaisuuden 1. tammikuuta 1880 jälkeen saaneita saksalaisia, laajeni ulottumaan koko Venäjän aluetta koskevaksi. Lisäksi he ajoivat Saksan kansalaisten etuoikeuksien poistamista Venäjällä.²¹⁵ Markovin kanta tyypillisistä luonteenpiirteistä kaikille saksalaisille oli lähellä brittinationalistisille lehdistä *Daily Mailin* ja *The Daily Telegraphin* ajatusta maan saksalaisista, mutta sodan tässä vaiheessa eivät edes nämä brittilehdet kuitenkaan vaatineet niin laajoja toimia Saksan kansalaisia vastaan ja eritoten maan kansalaisuuden omaavilta etnistä saksalaista alkuperää olevilta kansalaisilta. Jo tutkielman ajankohta Venäjä siirtyi Lohrin ajattelun mukaisesti monikansallisesta imperiumista kohti venäläisnationalisempaa valtiota, joka rapautti keisarin imperiumia Costellon nationalistisen dilemman mukaisesti.²¹⁶

3.2 Maiden kansalaisten suhtautuminen maansa saksalaisiin

Lohrin Venäjän valtion dilemman mukaan Venäjän valtio halusi rohkaista kansaa isänmaallisiin mielenilmaisuihin ja saaden tällä tavalla aikaan sotainnostusta, mutta toisaalta halusi säilyttää järjestyksen yhteiskunnassa.²¹⁷ Tämä oli nähtävissä Venäjällä jo heinäkuun lopusta lähtien. Venäjällä Pietarissa sodan aattona 31. heinäkuuta 1914 *Uuden Suomettaren* erikoiskirjeenvaihtaja oli havainnut saksalaisvastaista mielialaa: ”Saksaa puhuvia kohtaan ollaan ynseitä, pienemmissä anniskelupaikoissa, joissa on etupäässä varsinaista rahvasta, vaaditaan monesti saksalaisia puhumaan venäjää.”²¹⁸ Poliisivoimat turvasivat Saksan lähetystöä Pietarissa ennen sodan alkamista 26. heinäkuuta 1914 saksalaisvastaisilta mielenosoittajilta ja tästä kertoi Uusi Suometar uutisessaan 27. heinäkuuta²¹⁹ ja sotaa ennakoivassa artikkelissaan ”Kun ´maailmansota´ on ovella” seuraavasti:

”Pietarissa taas huudetaan ´eläköön Serbia´ ja Saksan lähetystön edustalla tahdottaisiin myös kajauttaa joku huuto, joka ei toivottaisi ´ylös´, vaan aivan maan tasalle, mutta lähetystöä ympärille sijoittuneet vahvat poliisijoukot eivät tämmöistä salli.”²²⁰

²¹⁵ *Uusi Suometar* 1.4.1915 no 86, 7; Lohr 2012, 122, 126.

²¹⁶ Lohr 2003, 26-27; Costello 1978, 50.

²¹⁷ Lohr 2003, 13.

²¹⁸ *Uusi Suometar* 3.8.1914 no 208, 2.

²¹⁹ *Uusi Suometar* 27.7.1914 no 201, 5.

²²⁰ ”Kun ´maailmansota´ on ovella...”, *Uusi Suometar* 28.7.1914 no 202, 4. Hypöniemi [artikkeli].

Ensimmäiset sodan aikaiset laajemmat saksalaisvastaiset mielenilmaisut Venäjällä tapahtuivat sodan alettua Pietarissa 3. - 4. elokuuta 1914, jossa poliisipartioinnista huolimatta, noin 10 000 ihmisestä muodostunut ihmisjoukko tuhosi Saksan lähetystötalon. Päivää myöhemmin Moskovassa väkijoukot hyökkäsivät saksalaisen nimen omaavia kauppoja vastaan.²²¹ *Uusi Suometar* uutisoi 4. elokuuta 1914 illasta tapahtunutta Pietarin kansanjoukkojen Saksan lähetystötalon hävitystä, jonka ullakolta löytyi *Djen*-lehden mukaan murhatun miehen ruumis²²², ja yhden kahvilan hävittämisestä Pietarissa suuriruhtinas ja Nikolai I:sen pojanpojan Konstantin Konstantinovitšin²²³ Saksassa vangitsemisen johdosta.²²⁴ *Uusi Suometar* 9. elokuuta 1914, joka oli samanlaisena uutisena *Työmiehessä* 10. elokuuta 1914, lisäsivät 4. elokuuta 1914 tapahtumiin, että saksalaisten kauppoja oli hävitetty. Tämän johdosta 6. elokuuta 1914 saksalaiset leipurit peittivät sanan ”saksalainen” kylteistään. Lisäksi joukot olivat hyökänneet saksalaisen *St. Petersburg Zeitungin* -lehden²²⁵ toimiston kimppuun. Venäläiset lehdet olivat tuominneet nämä teot ankarasti.²²⁶ *Uusi Suometar* julkaisi myös 9. elokuuta 1914 uutisoinnissa Saksan lähetystötalon johdosta Venäjän valtion virallisen selvityksen:

”Vaikka Saksassa onkin kohdeltu venäläisiä huonosti, vieläpä leskikeisarinnaa²²⁷ ja suuriruhtinasta, joten kansan suuttumuksen ilmaisu on ymmärrettävissä, on kuitenkin valitettavaa, että on turvauduttu raakaan voimaan, joka ei ole luvallista vihollisenkaan nähden.”²²⁸

Uuden Suomettaren sotakirjeenvaihtaja 9. elokuuta 1914 Pietarissa raportoi toimia Saksan lähetystötalon hävityksen jälkeen. Tämän takia katumielenosoitukset oli kielletty ja Pietarin kaupunginkuvernööri Obolenski ”jähdyttääksensä liiallista intoilua” oli määrännyt, että ravintoloissa tarjoilu oli lopetettava klo 23 illalla.²²⁹ *Uusi Suometar* seurasi ainoana tutkielman

²²¹ Lohr 2003, 14. Lähetystön henkilökunta oli poistunut 2. elokuuta 1914 Pietarista. *Uusi Suometar* 2.8.1914 no 207, 9; *Uusi Suometar* 2.8.1914 no 207, 10 lisälehti; *Uusi Suometar* 3.8.1914 no 208, 3; *Työmies* 3.8.1914 no 175, 2.

²²² 58-vuotias Saksan kansalainen oli silvottu. Lohr 2003, 182

²²³ Konstantin Konstantinovitšin vangitseminen oli lyhytaikainen Saksassa, kun hän palasi perheineen Saksasta Pietariin jo 6.8. *Uusi Suometar* 7.8.1914 no 212, 5.

²²⁴ *Uusi Suometar* 5.8.1914 no 210,7.

²²⁵ Lehti muutti nimensä syksyn 1914 aikana *St. Petersburg Zeitungista* muotoon *Petrograder Zeitung*.

²²⁶ *Uusi Suometar* 9.8.1914 no 214, 10; *Työmies* 10.8.1914 no 181, 3.

²²⁷ Leskikeisarinna Maria Fjodorovna matkusti Iso-Britanniasta sodan alkuvaiheessa Pariisiin, Berliiniin, Kööpenhaminan, Ruotsin ja Suomen kautta Pietariin, jonne hän saapui 9. elokuuta 1914 Tässä vaiheessa *Uusi Suometar* ei uutisoinut leskikeisarinnan kohtelusta Saksassa. *Uusi Suometar* 3.8.1914 no 208, 7 lisälehti; *Uusi Suometar* 9.8.1914 no 214, 5; *Uusi Suometar* 9.8.1914 no 214, 14 lisälehti.

²²⁸ *Uusi Suometar* 9.8.1914 no 214, 10.

²²⁹ *Uusi Suometar* 15.8.1914 no 220, 4.

suomalaisena lehtenä Saksan lähetystöaloon kohdistuneen hyökkäyksen tutkintaa²³⁰ ja julkaisi 9. syyskuuta 1914 uutisen Venäjän ja Belgian hallituksen selonteosta, joka käsitteli saksalaisten laittomia menettelyjä ja julmuuksia Venäjän ja Belgian kansalaisia kohtaan. Venäjän ulkoministeriön mukaan saksalaisia ei oltu kohdeltu huonosti ja Saksan lähetystöaloon hävittäminen johtui kansalaisten suuttumuksesta. Lehden mukaan venäläiset olivat ryhtyneet asian johdosta tutkimuksiin, mutta Saksan viranomaiset eivät tehneet mitään väkivaltaisuuksien estämiseksi Saksassa vaan Saksan hallitus oli venäläisten mielestä kiihottanut väestöä Venäjää ja venäläisiä vastaan.²³¹ Tässä selonteossa ja aikaisemmassa Venäjän virallisessa kannassa 9. elokuuta 1914 oli yhteistä, että Saksan valtion provosointi oli syy tapahtuneelle. Saman tyyppistä syyttelyä Saksaa kohtaan oli *The Daily Telegraphin* pääkirjoituksessa heti sodan alussa.²³² Britanniassa mellakointia esiintyi saksalaisia vastaan myöhemmin 17. - 24. lokakuuta 1914 välisenä aikana, kun kansanjoukot mellakoivat saksalaisia vastaan näiden asuttamilla alueilla Lontoossa.²³³ 19. lokakuuta 1914 pääkirjoituksessa *Daily Mail* ei hyväksynyt väkivaltaisia iskuja saksalaisten kauppoihin, samansuuntaisesti kuin Venäjän valtion ei hyväksynyt Pietarin lähetystöaloon vastaisia mellakoita, mutta *Daily Mail* syyllisti maansa hallituksen, ei Saksaa kuten Venäjän valtio siitä, että ihmiset ottivat lain omiin käsiin, koska hallitus ei lehden mielestä tehnyt tarpeeksi sille, että saksalaiset ja itävaltalaiset henkilöt saivat olla vapaana Britanniassa.²³⁴ Suomen lehdistö ei kirjoittanut, muista saksalaisvastaisista hyökkäyksistä, joita oli Moskovassa 5. elokuuta 1914, Baltiassa ensimmäisen sotakuukauden aikana, Moskovassa toistamiseen 22. lokakuuta 1914²³⁵, Barnaulissa 5. joulukuuta 1914 ja lisäksi pienempimuotoisia myös muualla Venäjällä. Nämä hyökkäykset kohdistuivat myös muita vierasmaalaisia kohtaan. Tutkielman ajankohtana Lohrin mukaan Venäjän viranomaiset pystyivät hallitsemaan nämä saksalaisiin kohdistuneet hyökkäykset.²³⁶

Armeija suhtautui kielteisesti rintaman läheisyydessä oleviin saksalaisiin ja juutalaisiin. Syyskuun alussa Puolan alueella väkijoukot olivat tehneet juutalais- ja saksalaisvastaisia iskuja, mutta armeija

²³⁰ *Uusi Suometar* seurasi Saksan lähetystöaloon vangitsemisia, tutkimuksia ja Yhdysvaltain lähetystön vaatimuksia Saksan lähetystöaloon tutkimuksen kiirehtimisestä. *Uusi Suometar* 7.8.1914 no 212, 5; *Uusi Suometar* 9.8.1914 no 214, 10; *Uusi Suometar* 22.8.1914 no 227, 6.

²³¹ *Uusi Suometar* 9.9.1914 no 245,6.

²³² "By Land and Sea", *The Daily Telegraph*, 8.8.1914, 6 [pääkirjoitus].

²³³ Panayi 1991, 226-229; Tutkielmassa käsiteltävänä ajankohtana syyskesästä 1914 kevääseen 1915 määrällisesti saksalaiskysymystä käsiteltiin lokakuussa Lontoon saksalaisvastaisten iskuja ennen, sen aikana ja sen jälkeen brittilehtien pääkirjoituksissa.

²³⁴ "The Enemy in Our Midst", *Daily Mail* 19.10.1914, 4 [pääkirjoitus].

²³⁵ *Uusi Suometar* viittasi näihin Moskovan mellakoihin, mutta ei varsinaisesti kertonut niistä. *Uusi Suometar* 3.11.1914 no 300, 7.

²³⁶ Lohr 2003, 14-17.

ei puuttunut näihin samalla tavalla kuin viranomaiset Pietarissa tai Moskovassa elokuussa tapahtuneeseen mellakointiin. Taustalla armeijalla oli pelko heidän mahdollisesta vakoilusta Saksan hyväksi²³⁷ sekä puolalaisten kielteinen suhtautuminen maansa etnisesti saksalaiseen kansanosaan sekä juutalaisiin. *Uusi Suometar* uutisoi syyskuun alussa *Novoje Vremjan* pohjalta Varsovasta, että puolalainen väestö suhtautui hyvin venäläisiin, mutta juutalaisten ja saksalaisten kanssa oli ongelmia. Lehden mukaan esimerkiksi erään saksalaisen siirtolaisen asunnossa oli valmisteltu Saksan keisari Wilhelmille juhlallista vastaanottoa hänen Varsovaan tuloaan varten. Tältä siirtolaiselta oli löydetty painettuja julistuksia ja puheita keisari Wilhelmille. Lehti kiitteli puolalaisia ilmiannoista, jotka koskivat saksalaisia ja juutalaisia.²³⁸ Tässä näkyi *Novoje Vremjan* kielteinen suhtautuminen saksalaisten lisäksi juutalaisiin, jotka olivat olleet lehdessä syyttelyn kohteena jo ennen sotaa. Venäjällä sodan alkuvaihetta ja yksittäisiä tapahtumia lukuun ottamatta ei varsinaista vakoiluhysteriaa koettu samassa mittakaavassa Venäjän väestön keskuudessa kuin esimerkiksi Britanniassa huolimatta, että armeija ruokki tätä ja myös venäläisnationalistinen lehdistö kuten *Novoje Vremja*, joille kaikki etnisesti saksalaista alkuperää olevat olivat mahdollisia vakoilijoita²³⁹ samoin kuin brittilehdistä *Daily Maililla* ja *The Daily Telegraphilla*.

Kielteistä suhtautumista saksalaisiin Venäjällä saksalaisten kolonistien²⁴⁰ alueella liittäen asian suomalaisuuteen kuvasi Uudessa Suomettaressa nimimerkki M.S. matkakertomus otsikolla ”Venäjän halki” Volgan laaksossa Saratovissa seuraavasti:

Kaupungissa asuu paljon saksankielisiä, mutta silti ei luonnollisesti nykyisin saksalaisia suvaita. Jo heti asemalla kysyi vastassa oleva hotellin palvelija varotellen, olimmeko saksalaisia ja vasta kun sai kuulla meidän olevan Suomesta, hän rauhoittui ja otti meidät mukaansa.²⁴¹

Suomen lehdistö ei yleensä käsitellyt Suomessa oleskelleita saksalaisia kielteisesti. Poikkeuksena oli *Uusi Suomettaren* palstalla ”Kotimaan teollisuuden aloilta” nimimerkki Jonne syyskuun lopussa, joka valitti tehtaiden tuotteiden edustajista, joissa oli ulkomaalaisia myös saksalaisia, jotka eivät osanneet suomen kieltä tarpeeksi hyvin seuraavasti:

²³⁷ Lohr 2003, 17.

²³⁸ *Uusi Suometar* 7.9.1914 no 243, 4.

²³⁹ Lohr 2003, 18-20.

²⁴⁰ Suomen lehdistössä usein kolonisteiksi kutsuttiin Saksasta Venäjän sisämaihin kuten Volgan ympäristöön 1750-1850-luvulla saapuneita saksalaisia maanviljelijöitä.

²⁴¹ *Uusi Suometar* 30.9.1914 no 266, 7 ”Venäjän halki – Matkakirje U.S:lle” nimimerkki M.S.

Kauppalehdessä valittaa nimim. A.S., että kotimaan tehtaamme, myydessään oman maassa tuotteitaan, useasti käyttävät kauppamatkustajinaan vieraan maan juutalaisia, tanskalaisia, saksalaisia y.m, jotka eivät osaa edes kunnolla maan kieltä. Tämä valitus on minusta varsin paikallaan.²⁴²

Lokakuun keskivaiheilla vakoiluhysteria muuttuu laajemmin yleiseksi saksalaisvastaisuudeksi Britanniassa ja erityisesti Lontoossa. *The Globe* julkaisi radikaalin oikeiston edustajan unionisti Lordi Charles Beresfordin puheen 2. lokakuuta 1914, jossa hän syytti vakoilijoita siitä, että saksalainen sukellusvene upotti kolme brittiristeilijää Alankomaan rannikolla 22. syyskuuta 1914 ja tämä lisäsi julkista vakoilijahysteriaa ja saksalaisvihaa. *Daily Mailin* ja muiden nationalististen lehtien vakoiluhysteriaa luovat kirjoitukset myös nostivat saksalaisvastaista mielialaa kansalaisten keskuudessa. Sotarintamalla Antwerpen antautui Saksalle 10. lokakuuta ja kertomukset saksalaisten julmuuksista lisäsivät omalta osaltaan saksalaisvihaa Britanniassa. Saksalaisia työntekijöitä eritoten tarjoilijoita ei otettu töihin tai erotettiin, johon *Daily Mail* oli vaikuttanut kirjoittelullaan²⁴³, saksalaisia yrityksiä boikotoitiin ja 17. - 24. lokakuuta 1914 välisenä aikana kansanjoukot mellakoivat saksalaisia vastaan näiden asuttamilla alueilla Lontoossa.²⁴⁴ Moskovassa 22. lokakuuta 1914 oli Antwerpenin tapahtumien johdosta Moskovan yliopiston opiskelijoiden tuen ilmaisuja Serbian konsulaatissa ja Ranskan konsulaatissa. Saman päivän yönä 10 000 ihmisen väkijoukko Moskovassa tuhosi saksalaisten omistamien liikkeiden ikkunoita. Taustalla oli myös lehdistökampanja saksalaisomistuksessa olevia Einem-liikkeitä vastaan. Lisäksi väkijoukot tuhosivat myös Mandel- ja Tsimmerman -liikkeitä, joilla oli saksalaisvenäläinen omistus pohja. Viikkoa myöhemmin sisäministeri N.A. Maklatov kritisoi kirjeessä Moskovan kaupunginkuvernööriä Adrianovia, että tämä ei ollut suhtautunut tarpeeksi tiukasti ennen mellakoita patrioottisen Za Rossiin-organisaation boikottiin saksalaisia ja itävaltalaisia liikkeitä vastaan, koska tällainen rohkaisi väkijoukkoja laittomiin toimiin ja näin ollen toimet ovat laillista järjestystä vastaan.²⁴⁵ *Uusi Suometar* 3. marraskuuta 1914 uutisoinnissa viittasi Moskovan mellakoihin, mutta ei varsinaisesti niistä uutisoinut, vaan mainitsi siitä, kun Kiovan kuvernööri oli antanut päiväkäskyn edellä mainittujen Moskovan mellakoiden johdosta, koska Kiovassa oli liikkunut huhuja, että samanlaisia mellakoita oli suunnitteilla Kiovassa. Kiovan kuvernööri sanoi päiväkäskyssään: ”Jos kuitenkin tehtäisiin yrityksiä mellakoiden aikaansaamiseksi, on poliisin ryhdyttävä mitä tarmokkaimpiin toimenpiteisiin, aseitakin

²⁴² *Uusi Suometar* 27.9.1914 no 263, 7.

²⁴³ Esim. ”The Spy Danger and the New Order”, *Daily Mail* 16.10.1914, 4 [pääkirjoitus].

²⁴⁴ Panayi 1991, 155-156, 198-199, 224, 226-229.

²⁴⁵ Lohr 2003, 16.

käyttämällä, tällaisten yritysten tukahduttamiseksi alkuunsa.”²⁴⁶ Tässä oli nähtävissä jatkumo sodan alusta valtionhallinnon ajattelulle, että yhteiskuntajärjestyksen kannalta saksalaisiin kohdistuneita hyökkäyksiä ei suvaita.

²⁴⁶ *Uusi Suometar* 3.11.1914 no 300, 7. Tämän jälkeen *Uusi Suometar* tai muut tutkielman lehdet eivät kirjoittaneet saksalaisia vastaan suunnatuista mellakoista pro gradu -tutkielman ajankohtana.

4 MITÄ MAAMME SAKSALAISILLE? – TOIMENPITEET SAKSALAISIA KOHTAAN

4.1 Saksalaisten vapaaehtoiset poistumiset, karkotukset ja sisäiset karkotukset

Saksan kansalaisten määrässä Venäjällä ja Britanniassa oli suuri ero. Venäjällä oli Saksan ja Itävallan kansalaisia 600 000, joista suurin osa oli Saksan kansalaisia ja sen lisäksi väliaikaisesti Venäjällä asuvia saksalaisia esimerkiksi kausityöntekijöitä ja turisteja.²⁴⁷ Saksan kieltä puhuvia Venäjällä oli väestölaskennan mukaan melkein 1,8 miljoonaa, joka oli 1,6 prosenttia koko Venäjän väestöstä²⁴⁸ Britanniassa asui 57 500 Saksan kansalaisia sodan syttyessä, joka oli reilut 0,1 prosenttia Britannian väkiluvusta.²⁴⁹

26. heinäkuuta 1914 Venäjän sisäministeriö julisti, että saksalaiset ja itävaltalaiset saivat jäädä asumaan kotipaikalleen tai lähteä maasta pois sekä olivat Venäjän lakien suojelemia.²⁵⁰ Suomessa lehtien kirjoittelussa sodan alkuvaiheessa kiinnostuksen kohteena oli saksalaisten karkotukset ja vapaaehtoiset poistumiset Venäjän valtakunnasta. Syynä oli pitkälle se, että saksalaiset poistuivat pääosin Venäjän valtakunnasta rautateitse Tornion kautta.

Suomessa Saksan varakonsuli Albert Goldbeck-Löwe toimi tässä vaiheessa Helsingin pääkonsulin Karl Flügelin sijaisena.²⁵¹ Goldbeck-Löwe julkaisi 1924 *Vor zehn Jahren* -artikkelin muutamissa lehdissä, jonka hän väitti kirjoittaneensa elokuussa 1914 Tukholmassa, mutta tutkija Annette Forsén on sitä mieltä, että kirjoitusajankohta ei ollut Goldbeck-Löwen ilmoittama ja sitä oli muokattu myöhemmin.²⁵² Artikkelissaan Goldbeck-Löwe väitti, että heinäkuun viimeisinä päivinä hänellä oli vain puhelinyhteys Pietarin Saksan lähetystöön, mutta hän ei päässyt lukemaan ulkoministeriön papereita, kun Flügel ei antanut koodia lukemista varten hänelle. Forsén ihmettelee, miksi vasta 1. elokuuta 1914 Goldbeck-Löwe tai Saksan Pietarin lähetystö puuttuivat tähän ongelmaan. Samoin

²⁴⁷ Esimerkiksi vuonna 1912 2,3 miljoonaa Saksan kansalaista matkusti Venäjälle lyhyelle käynnille. Lohr 2012, 118; Turistien poistumisesta 1. elokuuta 1914 Riikasta uutisoi *Työmies* seuraavasti: ”Riian rannikolla kesää viettämässä olleet itävaltalaiset ja saksalaiset ovat ruvenneet matkustamaan kotimaahansa,” *Työmies* 1.8.1914 no 206,6.

²⁴⁸ Sammartino 2010, 28; Keisarin aikaisen Venäjän ainoa väestölaskenta tehtiin vuosien 1898-1905 välillä ja siinä saksan kieltä puhuvat laskettiin yhdeksi kokonaisuudeksi. Uusi Suometar 14.8.1914 no 219, 6.

²⁴⁹ Britanniassa asuvien Saksan kansallisuuden omaavien määrä väheni yli puolella 57 500:sta 22 254:än aikavälillä 1914-19. Miespuolisten määrä väheni 37 500:sta 8476:en ja naispuolisten 20 000:sta 13 778:an. Panayi 1991, 97. Kun laskettiin Saksan kansalaisuuden omaavat, heidän Britanniassa syntyneet vaimot ja alle 14-vuotiaat lapset niin tämän yhteisön lukumäärä oli 70 000-75 000 välillä vuonna 1914. Bird 2014 (1981), 8.

²⁵⁰ Lohr 2003, 10.

²⁵¹ Goldbeck-Löwe oli saapunut Suomeen 1894. Hän omisti tuontiyrityksen ja oli johtavia henkilöitä Helsingin saksalaisyhteisössä. Forsén 2014, 319-320.

²⁵² Forsén 2014, 320-322.

Forsén ei usko siihen, että Goldbeck-Löwelle tuli yllätyksenä Saksan sodanjulistus Venäjälle 1. elokuuta 1914, vaikka hän näin väitti artikkelissaan.²⁵³

Ensimmäisenä Suomen saksalaisia koskevan uutisoinnin aloitti ennen sodan syttymistä Venäjän ja Saksan välillä lisälehdessään 27. elokuuta 1914 *Uusi Suometar*. Lehden uutisointi nosti paniikkia Suomen saksalaisten keskuudessa:

Helsingissä asuvat saksalaiset ovat tänään leimauttaneet passinsa tšekäläisen konsulin heille antaman ilmoituksen johdosta, että jos sotatoimet Venäjän ja Saksan välillä alkaisivat, ei hän voisi vastata heidän turvallisuudestaan. Jos sodanjulistus tulee annettavaksi lähtevät saksalaiset kaupungista.²⁵⁴

Seuraavan päivän lehdessä 28. heinäkuuta 1914 *Uusi Suometar* oikaisi edellisen päivän uutisensa, koska sijaiskonsuli Goldbeck-Löwe mielestä uutinen oli perätön ja hän oli vain rauhoitellut tšekäläisiä saksalaisia. *Uusi Suometar* kertoi myös, että heidän tietonsa oli peräisin saksalaiselta liikemieheltä, joka oli tullut poliisilaitokselle leimauttamaan passia.²⁵⁵ Tämä oikaisu ehti myös *Työmiehen* 28. heinäkuuta 1914 uutisointiin,²⁵⁶ mutta 28. heinäkuuta 1914 *Maakansan* uutisoinnissa oli vielä *Uuden Suomettaren* 27. heinäkuuta 1914 alkuperäinen sijaiskonsuli Goldbeck-Löwenin mielestä virheellinen uutisointi.²⁵⁷ Saksalaisten hermostuneisuuteen Suomessa kiinnitti huomiota *Uusi Suometar* 28. heinäkuuta uutisoinnissa²⁵⁸ ja 29. heinäkuuta 1914 Goldbeck-Löwe rauhoitteli saksalaisia *Uudessa Suomettaressa* ja *Työmiehessä* ollessa tiedonannossa seuraavasti:

Ei konsuli eikä konsuliviraston viranomaiset ole missään muodossa tšekäläisille saksalaisille lausuneet kehoitusta antaa leimauttaa passinsa, eikä siihen olekaan vähintäkään aihetta. Siinäkin tapauksessa, että sota voisi puhjeta, ei tšekäläisten saksalaisten tarvitse jättää maata, vaan tulevat he siinä tapauksessa saamaan jonkun ystävävaltion suojan.²⁵⁹

Toisaalta Forsénin mukaan päiviä ennen sodan puhkeamista Goldbeck-Löwe oli varoitellut Seurahuoneella sodan puhkeamisesta Suomen saksalaisia ja neuvonut saksalaisia varusmiesikäisiä poistumaan maasta.²⁶⁰

²⁵³ Forsén 2014, 330-332.

²⁵⁴ *Uusi Suometar* 27.7.1914 no 201, 6.

²⁵⁵ *Uusi Suometar* 28.7.1914 no 202, 2.

²⁵⁶ *Työmies* 28.7.1914 no 170, 2.

²⁵⁷ *Maakansa* 28.7.1914 no 82, 2.

²⁵⁸ *Uusi Suometar* 28.7.1914 no 202, 5.

²⁵⁹ *Uusi Suometar* 29.7.1914 no 203, 2; *Työmies* 29.7.1914 no 171, 2.

²⁶⁰ Forsén 2014, 331.

Armeijalla oli suuri rooli Venäjällä, koska he pystyivät julistamaan alueen sotilasalueeksi ja heidän määräyksensä ohittivat siviilihallinnon määräykset näillä alueilla. Suomi kuului Pietarin sotilashallinnon piiriin²⁶¹ ja ensimmäinen saksalaisia Suomessa koskeva määräys tuli Viipurin komendantin Petrovin julistuksena, että Saksan alamaisten oli poistuttava Viipurin kaupungista ja Viipurin linnoitusalueelta. Samanaikaisesti huhut helsinkiläisten keskuudessa saksalaisten mahdollisesta maihinnoususta ja pommituksista sekä Viaporin linnoituksen komendantin Bauerin tiedote,²⁶² jossa kehoitettiin, että mahdollisimman moni helsinkiläinen poistuisi Helsingistä, aiheutti helsinkiläisten keskuudessa pakenemista sisämaahan maaseudulle erityisesti naisten ja lasten osalta. Siirtymät tapahtuivat pääosin junilla, joiden saatavuutta matkustajaliikenteelle heikensi sotilaskuljetukset ja saksalaisten sekä itävaltaunkarilaisten kuljetukset.²⁶³ Bauerin tiedote oli kaikissa tutkielman lehdissä ensin *Uudessa Suomettaressa* 2. elokuuta 1914.²⁶⁴ Saksan alamaisten oli poistuttava 3. elokuuta 1914 lähtien kolmen päivän sisällä ja Helsingistä ylimääräinen juna lähti Tornioon illasta²⁶⁵ Ensimmäisten joukossa Venäjältä poistui myös Saksan Pietarin lähettiläs Pourtalés Baijerin lähetystöineen ja 100 Pietarissa asunutta saksalaista 2. elokuuta 1914 rautateitse Turkuun ja sieltä Ruotsin kautta Saksaan.²⁶⁶ Viimeinen ylimääräinen saksalaisia kuljettanut juna meni 4. elokuuta 1914 illasta, jossa oli mukana Saksan varakonsuli Goldbeck-Löwe perheineen. *Uusi Suometar* kirjoitti 5. elokuuta 1914 rautateiden varressa olevien Saksan ja Itävallan alamaisten huvilapaikoissa olevien oli matkustettava 6. elokuuta 1914 mennessä pois Suomesta.²⁶⁷ Näissä oli varmaan mukana myös saksalaisia turisteja. Ei ole tarkkaa lukua, kuinka paljon saksalaisia ja itävaltalaisunkarilaista lähti elokuun alussa Tornion kautta Saksaan ja Itävalta-Unkariin. Lukumäärä saattoi olla tuhat, sisältäen sekä saksalaiset ja itävaltaunkarilaiset kansalaiset. Lisäksi molemmissa ryhmissä oli lähtijöinä myös etnisesti saksalaisia Suomen kansalaisia. Suurin osa lähtijöistä oli Helsingistä, josta on arvioitu saksalaisten ja itävaltaunkarilaisten lähtijöiden olleen elokuun alussa yli

²⁶¹ Lohr 2003, 17-18.

²⁶² Kenraalikuvernööri joutui tarkentamaan evakuoitikehotusta, jossa mainittiin, että työväestö ei kuulunut evakuoinnin piiriin, Nyström 2013, 23.

²⁶³ Nyström 2013, 23-24.

²⁶⁴ *Uusi Suometar* 2.8.1914 no 207, 3; *Työmies* 3.8.1914 no 175, 2; *Maakansa* 4.08.1914 no 85, 1.

²⁶⁵ *Uusi Suometar* 3.8.1914 no 202, 2; *Uusi Suometar* 3.8.1914 no 202, 5 lisälehti; *Työmies* 3.8.1914 no 175,2; *Uusi Suometar* 4.8.1914 no 209,3.

²⁶⁶ *Uusi Suometar* 2.8.1914 no 207, 9; *Uusi Suometar* 2.8.1914 no 207, 10 lisälehti; *Uusi Suometar* 3.8.1914 no 208, 3; *Työmies* 3.8.1914 no 175, 2. Venäjän ulkoasiainministeriö kiertokirjeessä 14. elokuussa 1914 puolueettomien maiden lähetystöille ja lähetyskunnille ei tunnustanut näiden maiden ylimääräisiä konsuleja ja kauppa-asiamiehiä, jos nämä olivat Saksan tai Itävalta-Unkarin kansalaisia. *Uusi Suometar* 26.8.1914 no 231, 3; *Työmies* 26.8.1914 no 195, 2. Venäjän ulkoministeriö erotti ulkomailla olevat Venäjän konsulit, jotka olivat Saksan tai Itävallan kansalaisia. *Uusi Suometar* 1.9.1914 no 237, 5.

²⁶⁷ *Uusi Suometar* 5.8.1914 no 210, 3.

500.²⁶⁸ Ensimmäinen maininta varsinaisen Venäjän alueen karkotuksista oli *Uusi Suomettaressa* 7. elokuuta 1914 Pietarin alueelta, jossa mainittiin, että karkotetuille annettiin 24 tuntia aikaa lähtöaikaa²⁶⁹ ja seuraavan päivänä pidätyksistä, kun Saksan kansalaiset eivät olleet poistuneet maasta määräajan kuluessa.²⁷⁰ Toisaalta *Uusi Suometar* kertoi 22. elokuuta 1914, että Yhdysvaltain lähetystö jatkoi Saksan kansalaisten lähettämistä kotimaahansa etupäässä naisia ja lapsia, koska Venäjän hallitus oli kieltänyt antamasta passia sotaväki-ikäisille 18-45-vuotiaille miehille.²⁷¹ Saksan kansalaisista naiset, lapset ja vanhukset, jotka eivät halunneet lähteä Saksaan karkotettiin Suomessa Mikkelin lääniin ja Kuopion lääniin. Heidän oli ilmoitauduttava päivittäin poliisiviranomaiselle. Heiltä puuttui tulonlähteitä, mutta jonkin verran tukea tuli Helsingin saksalaiselta seurakunnalta ja Saksasta.²⁷² Minkäänlaisia leirejä mainittuihin lääneihin eikä muuallekaan Suomeen perustettu. Mutta Lackmanin mukaan Suomen kenraalikuvernööri F.A. Sey korosti ohjeistuksessaan 4. marraskuuta 1914 Mikkelin läänin kuvernöörille Leo Sireniukselle, että karkotettujen kohdalla oli ”pidättäydyttävä liiallisesta hellyydestä.”²⁷³

Elokuun alun tilanne oli ollut kaoottinen Torniossa, koska molemmista suunnista kulki ihmisiä. Saksalaisia, ruotsalaisia ja itävaltaunkarilaisia siirtyi Suomen suunnasta Tornioista Ruotsiin ja venäläisiä sekä suomalaisia tuli Tornioon Saksan suunnasta Ruotsin kautta. Torniossa ei ollut tarpeeksi majoituspaikkoja tällaisille väkimäärille ja rajamuodollisuudet eivät sujuneet ripeästi.²⁷⁴ Suomen suunnasta Tornioista pakolaiset ylittivät valtakunnan rajan joko kävelemällä Handolinin siltaa Haaparantaan tai menemällä Karungista valtakunnan rajan yli. Ruotsin puolella kaikki eivät mahtuneet juniin ja majoitustiloja oli niukasti, monet kuljetettiin proomuilla ja pienillä höyrylaivoilla Luulajaan. Sieltä he jatkoivat erikoisjunalla Tukholmaan.²⁷⁵ *Uudessa Suomettaressa* kirjoitti Saksasta saapunut suomalainen nimimerkki H.A. tilanteesta Torniossa seuraavasti:

Tuntikausia seisottuamme jonossa pilettiluukulla saimme vihdoin liput ja rupesimme siinä vartomaan junaa, joka toi saksalaisia ja ruotsalaisia Suomesta ja Venäjältä. Kohta kun se tuli, hyökkäsimme siihen ja valloitimme paikat. Pian oli juna täynnä ja toiset saivat jäädä

²⁶⁸ Forsén 2014, 337.

²⁶⁹ *Uusi Suometar* 7.8.1914 no 212, 10.

²⁷⁰ *Uusi Suometar* 9.8.1914 no 214, 15 lisälehti.

²⁷¹ *Uusi Suometar* 22.8.1914 no 227, 6.

²⁷² Joitakin poikkeuksia oli, jotka erityisluvalla saivat jäädä asumaan kotipaikkakunnalle. Forsén 2014, 344.

²⁷³ Lackman 2012, 22, 26.

²⁷⁴ Forsén 2014, 339.

²⁷⁵ Lackman 2012, 222.

odottamaan seuraavaan päivään. Vanhat, hienot, ylhäissukuiset naiset saivat nukkua taivasalla. Etelä-Suomessa ei ollut oloista tietoa. Kävi vaan tavattomia huhuja.²⁷⁶

Vaikka nimimerkki H.A. kertoi Venäjälle palaavista venäläisistä, samantyyppinen tilanne oli Saksaan palaavilla saksalaisilla Torniossa.

Uusi Suometar ja *Työmies* huomioivat lehdissään, että joillakin saksalaisilla ei ollut tarvittavia varoja matkustamiseen kotimaahansa. Elokuun alussa *Uusi Suometar* kertoi Silmänräpäyskuvia-sivustollaan suurperheestä, joka sai rahaa, kun venäläisen kenraalimajuri Freyberg laittoi hatun kiertämään asian tiimoilta.²⁷⁷ Samassa junassa ollut Helsingin saksalaisen seurakunnan kirkkoherra Friedrich Israel kirjoitti tapahtuneesta myöhemmin vuonna 1924 ja varakonsuli Goldbeck-Löwe oli myös huomionnut tämän ongelman joidenkin Saksaan matkustaneiden keskuudessa.²⁷⁸ Rahapulassa yritti itsemurhaa kaksi saksalaista sisarusta Torniossa 16. elokuuta 1914, joka uutisoitiin viikkoa myöhemmin *Uudessa Suomettaressa* ja *Työmiehessä* samoin sanoin.²⁷⁹ Vähävaraisten matkustamista Ruotsin puolelta Saksaan avusti Ruotsin Saksan lähetystö, konsulaatti ja saksalainen Deutscher Hilfsverein -hyväntekeväisyysjärjestö Tukholmassa.²⁸⁰

Koko sodan aikana vihollisvaltojen siviilikansalaisia karkotettiin maasta tai lähti vapaaehtoisesti vain pieni määrä noin 10 000 suurin osa vuoden 1914 aikana. Saksan ja Itävallan siviilikansalaisista karkotettiin sisämaahan noin puolet heidän koko määrästä pääosin 1914 ja 1915 aikana. Enemmistö vihollisvaltojen siviilikansalaisista rajaseudulla karkotettiin sisäkuvernementeihin pääosin armeijan toimesta yleensä raja-alueilta, joista suurin osa asui näillä alueilla poliisin valvonnan alla ja pienempi osa noin neljä prosenttia vihollisvaltojen siviilikansalaisista internointileireillä. Saksalaiset ja itävaltalaiset karkotettiin yleensä kauemmaksi kuin esimerkiksi turkkilaiset Keski-Venäjän ja Aasian puoleisiin kuvernementeihin. Yleensä elinolosuhteet karkotusalueilla oli Venäjällä niukat. Lisäksi Venäjä karkotti myös jonkun verran saksalaisia, joilla oli Venäjän kansalaisuus etenkin raja-alueelta, jota taas Britannia ei tehnyt omien kiellettyjen alueiden Britannian kansalaisuuden omaavien saksalaisten suhteen.²⁸¹ Karkotuksiin ja internointeihin liittyen *Uusi Suometar* 15. elokuuta 1914 julkaisi armeijan käskykirjeen senaatille 14. elokuuta 1914, jota noudatti koko Venäjä. Tämä koski vihollisvaltojen aseväki-ikäisten pidätyksiä sotavankeina sekä muiden viholliskansalaisten

²⁷⁶ *Uusi Suometar* 11.8.1914 no 216,3. ”Pakomatalla (Uudelle Suomettarelle)” nimimerkki H.A.

²⁷⁷ *Uusi Suometar* 8.8.1914 no 213, 4.

²⁷⁸ Forsén 2014, 337-338.

²⁷⁹ *Uusi Suometar* 23.8.1914 no 228, 4; *Työmies* 24.8.1914 no 193, 2.

²⁸⁰ Forsén 2014, 340.

²⁸¹ Lohr 2003, 123-128.

pidättämistä ja sen jälkeen karkottamista muihin kuvernementteihin.²⁸² Osa Saksan kansalaisista piileskeli karkotuksen pelon takia ja tästä uutisoi samanlaisella uutisella 20. elokuuta 1914 *Uudessa Suometar* sekä *Työmies*. Pietarissa asunnoissa piileskeleviä Saksan kansalaisia oli pidätetty ja karkotettu,²⁸³ mutta sitä ei mainita, että minne. *Uusi Suometar* palasi piileskelyyn Pietarissa *Novoje Vremjan* uutisoinnilla, jossa kerrottiin, että sellaisista Saksan kansalaisista, joiden olisi pitänyt siirtyä sisäkuvernementteihin piileskeli hotelleissa ja matkustajakodeissa. Poliisit olivat tarkistaneet näitä ja pidättäneet 60 henkeä ja karkottaneet sisäkuvernementteihin. Lehti kertoi, miksi nämä ihmiset eivät olleet noudattaneet poliisin määräystä ja he olivat todenneet haluavansa järjestellä yksityisiä asioita.²⁸⁴ *Uusi Suometar* uutisoi Espanjan konsuliviraston tiedonantoa, jossa vertailtiin Saksan ja Venäjän vihollismaiden kansalaisten pidätyskohtelua. Espanjan konsulaatit eivät nähneet kummankaan maan kohtelussa huomauttamista.²⁸⁵ Molemmissa maissa, Saksassa ja Venäjällä, oli yleistä, että he syyttivät toisiaan oman maansa kansalaisten huonosta kohtelusta vihollismaassaan.

Saksalaisten poistumisilla, karkotuksilla sekä internoinneilla oli vaikutus Suomen talouselämään johon asiaan kiinnitti huomiota sekä *Uusi Suometar* ja *Työmies* uutisoinnissa, sillä Suomessa teollisuuden palveluksessa olleita saksalaisia insinöörejä ja ammattimiehiä lähti Saksaan ennen sotaa, yli 45-vuotiaana heidät karkotettiin Saksaan tai heitä internointiin aseväki-ikäisenä Venäjän sisäosiin.²⁸⁶ Ensimmäinen tähän liittyvä uutisointi oli 12. elokuuta 1914 *Uuden Suomettaressa* ja *Työmiehessä*, kun Helsingissä M.E Fazer & C: on sokeritehtaalla oli lopetettu työskentely, kun tehtaan teknillinen johtaja ja työnjohtaja olivat karkotettu Saksaan.²⁸⁷ Samantyyppinen tilanne oli Viipurissa 14. elokuuta 1914 *Uuden Suomettaren* mukaan uutisoinnissa:

Havi osakeyhtiön saippua- y.m. tehtaissa melkein työt kokonaan lopetettu. Kaikki teknikot ja monttöörit olivat saksalaisia ja itävaltalaisia, jotka ovat poistuneet maasta. Yhtiö on ryhtynyt toimenpiteisiin saadakseen teknikoita Venäjältä tahi muualta. Ellei niitä saada on tehtaat suljettava. Osa työväestöstä on poistettu.²⁸⁸

²⁸² *Uusi Suometar* 15.8.1914 no 220, 3.

²⁸³ *Uusi Suometar* 20.8.1914 no 225, 4; *Työmies* 20.8.1914 no 190, 3.

²⁸⁴ *Uusi Suometar* 23.8.1914 no 228, 6.

²⁸⁵ *Uusi Suometar* 28.8.1914 no 233, 3.

²⁸⁶ Samasta syystä muutamat suomalaiset yhtiöt menettivät Venäjällä toimivia myyntiagentteja. Kuisma 2010, 23.

²⁸⁷ *Uusi Suometar* 12.8.1914 no 217, 3; *Työmies* 12.8.1914 no 183, 3. *Uusi Suometar* ilmoitti 21. syyskuuta 1914 Fazerin sokeritehtaan työntekijöistä sokeritehtaan mestarin Friedrich Stolle ja makkaratyöntekijä Georg F.L. Haasen sodassa kaatuneiksi. *Uusi Suometar* 21.9.1914 no 257, 2.

²⁸⁸ *Uusi Suometar* 14.8.1914 no 219, 4.

Työmies käytti *Työ*-lehden²⁸⁹ kirjeenvaihtajan tietoa Andreasta, missä yrityksessä työläisten palkat olivat jääneet saamatta, kun liikkeen saksalaiset omistajat Pietarista olivat sotavankina Venäjällä.²⁹⁰ Kulttuurielämän puolella oli yksi maininta maasta poistumisista *Uudessa Suomettaressa* 20. syyskuuta 1914, kun Helsingin kaupunginorkesterissa oli ongelmia saksalaisten ja itävaltalaisien soittajien poistuttua maasta, mitä kysymystä pohti nimimerkki Matti kolumnissaan, mutta luotti, että tämä asia pystyttiin ratkaisemaan.²⁹¹ Suomen lehtien uutisoinnissa yleensä sisäisistä karkotuksista Venäjälle oli maininta ”karkotettiin sisäkuvernementeihin” ja oli joitakin uutisointeja, joissa mainittiin karkotuspaikka yleensä epämääräisesti esimerkiksi karkotettu Tomskin lääniin.²⁹² Uutisoinneissa ei ollut mainintoja leireistä tai leirien olosuhteista, joihin saksalaisia sijoitettiin. Todennäköisesti edellä mainitut asiat kuuluivat kiellettyyn aihepiiriin Venäjän ja Suomen lehdistössä.

Aikaisemmin mainitut sodan alun Pietarin saksalaisvastaiset mellakat aiheuttivat pelkoa Saksan kansalaisten keskuudessa Venäjällä ja tästä *Uusi Suometar* uutisoi Pietarista 6. elokuuta 1914, että saksalaisten keskuudessa oli paniikkia ja he olivat piirittäneet Amerikan lähetystöä, jotta he voisivat palata kotimaahansa.²⁹³ Kun osa Saksan kansalaisista halusi pois Venäjältä, osa monista, jotka olivat asuneet Venäjällä pitkään, halusivat jäädä asumaan Venäjälle. He tekivät kansalaisanomuksia päästäkseen Venäjän kansalaisiksi. Ensimmäisenä tästä uutisoi *Uusi Suometar* 9. elokuuta 1914 seuraavasti: ”Paljon Venäjällä asuvia Saksan ja Itävallan alamaisia on pyytännyt päästä Venäjän alamaisiksi.” Tilanteen vakavuuden kertoakseen lehti jatkoi: ”Ellei heidän anomustaan hyväksytä, aikovat he ruveta Norjan tai Ruotsin alamaisiksi välttääkseen poismuuttamista.”²⁹⁴ Saksan kansalaisten Venäjän kansalaisuusanomuksiin suhtauduttiin kielteisesti, sillä 21. elokuuta 1914

²⁸⁹ *Työ* oli vuonna 1904 perustettu viipurilainen työväenlehti poliittiselta linjaltaan lähellä *Työmiestä*. Tommila, Landgren, Leino-Kaukiainen & Kerkkonen 1988b, 544-545.

²⁹⁰ *Työmies* 1.10.1914 no 226, 3.

²⁹¹ *Uusi Suometar* 20.9.1914 no 256, 6. ”Kirjeitä Helsingistä 1648” nimimerkki Matti.

²⁹² Esim. *Uusi Suometar* 31.1.1915 no 29, 12.

²⁹³ *Uusi Suometar* 7.8.1914 no 212, 5.

²⁹⁴ *Uusi Suometar* 9.8.1914 no 210, 10. Ruotsin passilla takaisin muuttamisesta Venäjän valtakuntaan oli yksittäinen tapaus, josta uutisoitiin *Työmiehessä* ja *Uudessa Suomettaressa* maaliskuussa 1915. Molemmista lehdissä oli samanlainen uutinen *Novoje Vremjan* pohjalta 8. maaliskuuta 1915, jossa tapauksessa kaksi Suomessa asunutta Saksan kansalaista olivat paenneet Ruotsiin. He olivat saaneet Ruotsin passin, koska olivat syntyneet Ruotsissa. Tämä tapahtui sodan alkuvaiheessa ja lyhyen ajan kuluttua he palasivat Suomeen, jossa olivat asuneet aina asian paljastumiseen saakka. Sitä ei uutisoinnissa mainittu, milloin asia oli paljastunut. Ruotsin sisäministeri oli tämän johdosta antanut viranomaisille muistutuksen, että Ruotsin passien ei saanut antaa henkilöille, joiden kansallisuudesta on epäselvyyksiä. *Työmies* 11.3.1915 no 58, 6; *Uusi Suometar* 12.3.1915 no 69, 4. 13. maaliskuuta 1915 uutisointi oli molemmissa lehdissä samanlainen ja jolla taustoitettiin lehtien aikaisempaa uutisointia asian tiimoilta. Venäjällä oli käsitys, että Ruotsin viranomaiset olivat antaneet ruotsalaisia passeja karkotetuille Saksan kansalaisille ja nämä olivat palanneet Venäjälle. Lehdet lainasivat *Birzhevyje Vjedomostista* Ruotsin Pietarin lähettilään selitystä, joka vahvisti tämän kahden henkilön tapauksen, mutta muita tapauksia ei ollut. Hän myös oli tiedottanut Ruotsin hallitusta, että oli oltava varovainen antaessaan passeja ulkomaan alamaisille ja vakuutti, että tämän tapaus ei tulisi toistumaan. *Uusi Suometar* 13.3.1915 no 70, 3; *Työmies* 13.3.1915 no 60, 2-3.

Työmiehen uutisoinnissa anomuksista 3000:sta hyväksyttiin vain kuusi.²⁹⁵ Samantyyppinen kanta oli *Uuden Suomettaren* uutisoinnista Liivinmaalta 28. elokuuta 1914, jossa Liivinmaan kuvernöörin kanslia ilmoitti, että suuret määrät oli tullut hakemuksia, mutta enimmäkseen ne hylättiin. Kuitenkin kanslia pyrki ottamaan huomioon sellaiset Saksan kansalaiset, jotka olivat asuneet pitkään Venäjällä. Paremmiin kansalaisuuden Saksan kansalaisista saivat slaavilaiset, elsass-lotringilaiset ja italialaiset.²⁹⁶ *Työmies* kirjoitti kansalaisuushakemusasiasta lokakuussa *Retšin* uutisoimana, että Venäjän kansalaisiksi otettaisiin ensisijaisesti slaavilaisia sekä sellaisia Saksan ja Itävallan kansalaisia, jotka olivat alun perin Venäjän kansalaisia, mutta ottaneet Itävallan tai Saksan kansalaisuuden avioliiton yhteydessä. Saksan saksalaisista kansalaisista otettiin huomioon, onko anojalla sukulaisia Venäjällä, toimivatko Venäjän armeijassa tai oliko anonut aikaisemmin Venäjän kansalaisuutta. Uutisoinnissa todettiin, että tähän mennessä kansalaisuuden oli saanut Venäjällä 1500 Saksan ja Itävallan kansalaista, joista vain pieni määrä oli ei-slaavilaisia.²⁹⁷ Sota muutti Venäjällä suhtautumista Saksan kansalaisiin, koska he olivat vihollisvaltion edustajia, heitä ei hyväksytty kansalaisiksi epäluotettavuuden takia, jota käsitystä ajettiin eritoten armeijan piirissä, joka suhtautui epäluuloisesti Saksan kansalaisiin hallitsemillaan sotalakien alaisilla alueilla sekä venäläisnationalistinen lehdistössä, joka ajoi saksalaisvastaisuutta. Erityisesti kielteinen suhtautuminen koski Saksan kansalaisia, jotka etnisesti saksalaisia. Tässä etnisten saksalaisten kansalaisuushakemuksien hylkäämisessä oli jo nähtävissä Lohrin esittämää kehitystä sodan aikana, jolloin Venäjä siirtyi sodan aikana multietnisestä imperiumista ”oikeaksi venäläiseksi Venäjän valtioksi”, johon kuuluivat etnisesti ja uskonnollisesti ”venäläiselle Venäjälle” sopivat slaavit.²⁹⁸

Syyskuussa Venäjän hallitus mitätöi kaikki kansainväliset sopimukset ja yleissopimukset suojella vihollisvaltojen kansalaisia ja vei heiltä oikeuden puolustautua siviiliasioissa. Sisäministeriö halusi kontrolloida vihollisvaltojen kansalaisten poistumista maasta ja tämän takia sisäministeriö antoi paikallisille viranomaisille määräyksen 21. syyskuuta 1914, että vihollisvaltojen kansalaisilla ei ollut oikeutta lähteä maasta vaan he jäivät asumaan nykyisille asuinpaikoille. Tämä tarkoitti sitä, että vihollisvaltojen siviilikansalaiset pääsivät maasta vain kahdenvälisillä neuvotteluilla, jotka Venäjän ulkoministeriön edustajat pitivät Saksan ja Itävallan ulkoministeriön edustajien kanssa ensimmäistä kertaa 24. elokuuta 1914.²⁹⁹ Seuraava aalto saksalaisten siirtymisestä kotimaansa ja Venäjän

²⁹⁵ *Työmies* 21.8.1914 no 191, 3.

²⁹⁶ *Uusi Suometar* 28.8.1914 no 233, 4.

²⁹⁷ *Työmies* 10.10.1914 no 234, 5.

²⁹⁸ Lohr 2003, 6-9.

²⁹⁹ Lohr 2012, 119.

valtakunnan kansalaisten siirtymisestä Saksasta oli syyskuun alussa, kun maat saivat neuvoteltua siirtymisasiassa ratkaisun. Sopimus ei koskenut aseväki-ikäisiä.³⁰⁰ Ensimmäinen uutisointi tätä koskien oli *Uudessa Suomettaressa* 150 hengen saksalaisseurueesta, joilla oli yhteispassitus eikä henkilökohtaisia passeja, jonka takia Ruotsi ei päästänyt heitä maahansa vaan heidät majoitettiin Tornioon.³⁰¹ Suomea koskien 19. syyskuuta 1914 *Uusi Suometar* uutisoi Suomen poliisilaitosten selvittävän tarkemmin maassa olevat saksalaiset, jotta heidän voitiin karkottaa.³⁰² Myös Kronstadtin komendantti antoi päiväkäskyn 25. heinäkuuta 1914 saksalaisten karkottamiseksi linnoitusalueilta Kronstadtin, Pietarin ja Viipurin kuvernööreille.³⁰³ Venäläisen sanomalehden *Novoje Vremjan* mukaan *Uusi Suometar* ja *Työmies* ilmoittivat syyskuun lopussa: ”Viime päivinä on Helsingistä karkotettu 523 Saksan alamaista.”³⁰⁴ Jos luku oli oikea, sisältyi tähän määrään myös Helsingin ulkopuolelta Venäjän valtakunnasta tulleita saksalaisia tai Suomen kansalaisina olleita saksalaisia tai uutisoinnissa oli virhe ja se tarkoitti kokonaismäärää elokuun alusta laskettuna.³⁰⁵

Työmieheissä oli otsikolla ”Sotaa pakoon Saksasta” suomalaisen Saksasta palanneen kaksi kuukautta sotavankina olleen kertomus.³⁰⁶ Suomalainen kertoi, että kohtelu oli huonoa, mutta se muuttui:

Kun me saatiin sanomalehti, jossa oli saksalaisten pakolaisten kiitoslauseita siitä, kuinka hyvin heitä oli Suomessa kohdeltu, niin näytimme sitä viranomaisille. Sitten alkoivat hiukan paremmin kohdella.³⁰⁷

Todennäköisesti tässä artikkelissa oli viittaus johonkin saksankieliseen sanomalehteen, jossa Suomessa olleet saksalaiset olivat tyytyväisiä suomalaisten kohteluun heitä kohtaan. Tämä kertomuksen julkaisu oli poikkeuksellista *Työmiehellä*, joka enemmänkin julkaisi vain uutisointia saksalaiskysymyksen tiimoilta kuin puolusti suomalaisten toimintaa saksalaiskysymyksen yhteydessä, mikä oli tyypillisempää *Uudelle Suomettarelle*.

³⁰⁰ *Uusi Suometar* 1.9.1914 no 237, 5; *Työmies* 5.9.1914 no 204, 4.

³⁰¹ *Uusi Suometar* 11.9.1914 no 247, 4.

³⁰² *Uusi Suometar* 19.9.1914 no 255, 3.

³⁰³ *Työmies* 26.9.1914 no 222,3; *Uusi Suometar* 27.9.1914 no 263, 5; *Maakansa* 29.9 no 107, 3.

³⁰⁴ *Uusi Suometar* 30.9.1914 no 266, 3; *Työmies* 30.9.1914 no 266, 3.

³⁰⁵ Leitzingerin mukaan viimeisessä ulkomaalaisia koskevassa väestönlaskennassa 1910 saksalaisia 531 Helsingissä. Leitzinger 2008, 72.

³⁰⁶ Lackmanin mukaan sotavangeiksi Saksassa jäi sodan alussa suomalaisia Venäjän lipun alla purjehtineita suomalaislaivojen merimiehiä tai Saksassa sodan alussa muuten olleita suomalaisia siviilejä kuten työmiehiä, opiskelijoita ja tiedemiehiä. Jotkut näistä suomalaisista liittyivät helmikuussa 1915 Lockstedtin leirillä käynnistyneille Pfadfinder-kursseille ja osallistuivat sotaan Saksan puolella. Yleensä aseväki-ikäiset suomalaiset jäivät sotavangiksi ja muut palautettiin Suomeen. Lackman 2012, 19.

³⁰⁷ *Työmies* 9.10.1914 no 233, 2.

Britanniassa ARA-lain 5. elokuuta 1914 julkaisun yhteydessä olleessa asetuksessa (Order) oli kiellettyjä alueita eritoten itärannikolla, jossa ilman asianmukaista lupaa vihollismuukalaiset eivät saaneet asua tai oleskella.³⁰⁸ Ensimmäisenä tätä asiaa kommentoi *Daily Mail* 14. syyskuuta 1914 pääkirjoituksessaan, jossa lehti väitti saksalaisten lähettäneen radioviestejä koillisrannikolla³⁰⁹ ja kertoi saksalaisesta kapteenista, joka asui lähellä radioasemaa Aberdeenissa Skotlannissa eikä tälle asialle oltu voitu tehdä mitään.³¹⁰ *Daily Mail* vaati hallitusta puuttumaan tähän asiaan.³¹¹ Seuraavaksi *Daily Mail* arvosteli syyskuun lopussa saksalaisen henkilön saamaa lievää tuomiota laissa kiellettyjen kyyhkyjen hallussapidosta lähellä Lontoota olevassa Middlesexissä ja lehden mukaan tällainen tuomio lehden mukaan vain rohkaisi saksalaisia vakoilijoita.³¹² Lontoon saksalaisvastaisten mellakoiden jälkeen *Daily Mail* 23. lokakuuta 1914 pääkirjoituksessa oli vaatinut hallitusta puuttumaan vaaraan, jonka aiheutti vihollismuukalaisten asuminen itärannikon kielletyillä alueilla.³¹³ Marraskuun alussa *Daily Mail* palasi itärannikon vakoilutilanteeseen ja vaati koko itärannikkoa kielletyksi vihollismuukalaisilta.³¹⁴ Tämän hallitus toteutti marraskuussa, kun kielletty alue laajeni koskemaan koko itä- ja etelärannikkoa, mutta siitä huolimatta vihollismuukalaisista saksalaisia asui 23. marraskuuta 2961 henkilöä kielletyillä alueilla.³¹⁵ Tästä saksalaisten asumisesta kielletyillä alueilla tuli aihe, johon *Daily Mail* palasi usein käsitellessään vakoilu-uhkaa Britanniassa.

Kronstadtin komendantti antoi uudestaan päiväkäskyn 21. lokakuuta 1914 saksalaisten karkottamiseksi linnoitusalueilta Kronstadtin, Pietarin ja Viipurin kuvernööreille.³¹⁶ *Uusi Suometar* kertoi Pietarista, että oli Saksan kansalaisille annettu käsky poistua vapaaehtoisesti ulkomaille kahden viikon kuluessa.³¹⁷ Lokakuun lopussa odoteltiin, että maiden kansalaisten vaihto Venäjän ja Saksan välillä onnistuisi, mitä suunniteltiin Sveitsin hallituksen välityksellä.³¹⁸ *Työmies* ja *Uusi Suometar*

³⁰⁸ Vihollismuukalaisten piti neljän päivän sisällä poistua kielletyiltä alueilta, mutta tämä ei onnistunut. Panayi 1991, 50.

³⁰⁹ Lehti otti tämän tiedon lordi Harewoodin 12.9.1914 Leedsissä pitämästä puheesta. Panayi 1991, 51.

³¹⁰ Tässä pääkirjoituksessa *Daily Mail* viittaa lordi Leith of Fyvien puheeseen ylähuoneessa, jossa hän kertoo tämän saksalaisen Preussin armeijan ex-kapteeniin tapauksen. Lordi Leith of Fyvie ylähuoneessa 10.9.1914. Hansard 1803-2005. Restriction of Aliens. HC Deb 10 September 1914 vol 71 cc589-592; Panayin mukaan lordi Leith of Fyvie kuului radikaaliin oikeistoon Iso-Britannian puoluekentässä. Panayi 1991, 49.

³¹¹ "German Spies on the East Coast", *Daily Mail* 14.9.1914, 4 [pääkirjoitus].

³¹² "Encouraging German Spies", *Daily Mail* 28.9.1914, 4 [pääkirjoitus]; Kyyhkyjä ei saanut hallussa pitää minkään maan siviikansalainen Defence of Realm Actiin (DORA) 8. elokuuta 1914 tehdyn 28. elokuuta 1914 muutoksen mukaan. Panayi 1991, 46.

³¹³ "Proper Precautions at Last", *Daily Mail* 23.10.1914, 4 [pääkirjoitus].

³¹⁴ "Spies on the East Coast", *Daily Mail* 7.11.1914, 4 [pääkirjoitus].

³¹⁵ Panayi 1991, 51.

³¹⁶ *Uusi Suometar* 23.10.1914 no 289,4; *Työmies* 23.10.1914 no 245,6; *Maakansa* 24.10.1914 no 118, 2.

³¹⁷ *Uusi Suometar* 29.10.1914 no 295, 5.

³¹⁸ Lackman 2012, 25.

uutisoivat melkein saman sisältöisellä uutisella Venäjän ulkoministeriöstä peräisin olevan tiedon mukaan, että kenraalikuvernööri oli ilmoittanut senaatille tästä mahdollisesta maiden välisestä kansalaisten vaihdosta. Jos tämä kansalaisten vaihto olisi onnistunut, lehtien mukaan se olisi tarkoittanut matkailijatulvaa Suomeen.³¹⁹ Tämän takia senaatissa oli ryhdytty toimenpiteisiin, jotta tulli- ja passitarkastukset Torniossa, Raumalla ja Mäntyluodossa sekä mahdollisesti Kemissä olisivat sujuneet. Samoin näillä paikkakunnilla olisi ollut tarjolla lämmitettyjä huoneita sekä tilaisuus odotella junan lähtöä lämpimissä huoneissa. Sen lisäksi varattomille matkailijoille tarpeen ja mahdollisuuden mukaan olisi hankittu lämpimiä vaatteita sekä ruokaa.³²⁰ Tässä oli taustalla elokuun epäonnistuneet järjestelyt saksalaisten palautusten osalta erityisesti Torniossa.

Mitään suurisuuntaista siviilivankien vaihtoa ei tapahtunut Venäjän ja Saksan välillä lokakuun Sveitsin hallituksen johtamien siviilivankineuvottelujen johdosta.³²¹ Marraskuun alussa *Uusi Suometar* uutisoi, että ensimmäinen ryhmä karkotettuja Saksan ja Itävallan kansalaisia noin 60 henkeä matkusti Suomen kautta.³²² 8. marraskuuta 1914 *Uusi Suometar* uutisoi *Novoje Vremjan* mukaan Ruotsin hallitus oli julkaissut ilmoituksen, että saksalaiset saisivat oleskella korkeintaan kaksi viikkoa Ruotsissa, jonka jälkeen vaadittiin, että heillä olisi suuri rahasumma näytettäväksi. Samassa *Uuden Suometaren* artikkelissa Pietarin saksankielisessä *Petrograd Zeitungista* oli otettu uutinen, jossa kerrottiin, että Venäjän viranomaiset rajoittivat Valkeasaaresta raja-asemalla omaisuuden vientiä maasta. Saksalaiset eivät saaneet ottaa mukaan kuin 100 ruplaa aikuista ja 50 ruplaa lasta kohden, muut rahat, shekit sekä kirjeet ja kultaesineet otettaisiin pois.³²³ *Uusi Suometar* ja *Työmies* uutisoivat samalla tavalla, että 11. marraskuuta 1914 400 Saksan ja Itävallan kansalaista 400 ja 12. marraskuuta 1914 600 lähti Pietarista junalla.³²⁴ *Työmiehessä* ja *Uudessa Suometassa* oli Kööpenhaminan kautta tullut uutinen, jossa saksalainen *Berliner Lokal-Angelger* -lehti kertoi, että Saksassa oli ryhdytty ankariin toimenpiteisiin Venäjän kansalaisia kohtaan Saksassa vastapainoksi saksalaisten huonolle kohtelulle Venäjällä, mutta uutisesta ei selviä tämä asia tarkemmin. Samassa yhteydessä lehti huomautti, vaikka suomalaisilla, puolalaisilla ja juutalaisilla olisi Venäjän passi heitä ei pidetty venäläisinä sanan varsinaisessa merkityksessä ja he saisivat mahdollisesti tämän johdosta helpotuksia kohtelussa Saksassa.³²⁵ Molemmat maat Saksa ja Venäjä syytivät toisiaan kansalaistensa

³¹⁹ *Työmies* 30.10.1914 no 251, 3; *Uusi Suometar* 31.10.1914 no 297, 3.

³²⁰ *Työmies* 30.10.1914 no 251, 3; *Uusi Suometar* 31.10.1914 no 297, 3.

³²¹ Lackman 2012, 25.

³²² *Uusi Suometar* 6.11.1914 no 303, 5.

³²³ *Uusi Suometar* 8.11.1914 no 305, 9.

³²⁴ *Uusi Suometar* 13.11.1914 no 310, 3; *Työmies* 13.11.1914 no 263, 7.

³²⁵ *Työmies* 11.11.1914 no 261, 4; *Uusi Suometar* 12.11.1914 no 309, 5.

huonosta kohtelusta. Venäjä suhtautui tiukemmin etnisesti saksalaisiin Saksan kansalaisiin Venäjällä ja yhtä lailla Saksa etnisesti venäläisiin Venäjän kansalaisiin Saksassa. Myös Britanniassa suhtautuminen etnisesti saksalaisiin Saksan kansalaisiin oli tiukempaa kuin etnisesti muuta alkuperää oleviin Saksan kansalaisiin. Myös syyttely Saksan ja Britannian välillä oli saman tyyppistä saksalaiskysymyksen osalta kuin Saksan ja Venäjän välillä ja tämä näkyi erityisesti nationalistisessa lehdistössä, jota *Daily Mail* ja *The Daily Telegraph* edustivat Britanniassa.

Venäläisten saksalaisiin kohdistuneesta kohtelusta saksalaisten poistumisen yhteydessä Pietarista jatkoi *Uusi Suometar* ja *Työmies* 13. marraskuuta 1914 samalla tavalla uutisoiden, että 400:lle Saksan ja Itävallan kansalaiselle jaettiin matkatodistukset Pietarin kaupunginpäällikön kansliasta. Heitä oli asemalla 11. marraskuuta 1914 saattamassa sukulaisia eikä tapahtunut minkäänlaisia selkkauksia. Valkeasaaren raja-asemalla heiltä otettiin pois ylimääräiset rahat ja osalta kuvia tuhoutuneesta Saksan lähetystöalosta. Matkustaminen tapahtui Suomeen junissa, jossa oli ikkunakaihtimet. Seuraavana päivänä 12. marraskuuta 1914 lähti Pietarista noin 600 Saksan ja Itävallan kansalaista.³²⁶ Seuraavana uutisoi karkotusasiasta *Uusi Suometar* 16. marraskuuta 1914 käyttäen lähteenä *Novoje Vremjaa*, että karkotus oli keskeytettävä, koska 14. marraskuuta 1914 Pietarin kaupunginpäällikkö oli ilmoittanut, että Suomen ja Ruotsin raja-asemilla oli ruuhkaa. Samassa yhteydessä oli puolet Saksan ja Itävallan kansalaisista peruneet matkustamispäätöksensä ja pyytäneet saada matkustaa sisä-Venäjälle, jossa heidän olinpaikakseen määrättiin Penzan lääni³²⁷. Mutta jo seuraavana päivänä 15. marraskuuta 1914 Suomen rautatiehallitus oli saanut Raumalta tiedon, että Saksan ja Itävallan kansalaisten palauttamista voitiin jatkaa.³²⁸ Palauttamisista uutisointi jatkui *Uudessa Suomettaressa*, joka ilmoitti 21. marraskuuta 1914 matkusti Rauman kautta noin 60 Saksan ja Itävallan kansalaista.³²⁹ *Uusi Suometar* uutisoi, että 19. marraskuuta 1914 kolmella aluksella lähti saksalaisia Raumalta yhteensä 375 henkilöä ja saksalaisten matkustajaliikenne keskeytettiin joksikin ajaksi, koska saksalaisilla oli mahdollisuus valita haluavatko he lähteä Saksaan vai Venäjän pohjoisiin lääneihin.³³⁰ Kolme päivää myöhemmin *Uusi Suometar* uutisoi, että 22. marraskuuta 1914 100 Saksan ja Itävallan kansalaista matkusti Rauman kautta.³³¹ *Työmies* ilmoitti 27. marraskuuta 1914 *Helsingin Sanomien* uutisen pohjalta, että 173 Saksan ja Itävallan kansalaista oli karkotettu Venäjän sisäkuvernementeihin.³³²

³²⁶ *Uusi Suometar* 13.11.1914 no 310, 3; *Työmies* 13.11.1914 no 263, 7.

³²⁷ Penzan kuvernementti Keski-Venäjällä.

³²⁸ *Uusi Suometar* 16.11.1914 no 313, 2.

³²⁹ *Uusi Suometar* 22.11.1914 no 319, 6.

³³⁰ *Uusi Suometar* 22.11.1914 no 319, 5.

³³¹ *Uusi Suometar* 25.11.1914 no 322, 3.

³³² *Työmies* 27.11.1914 no 275, 7.

Työmies uutisoi, että 26. marraskuuta 1914 rautateitse Suomen halki Raumalle siirtyi 97 Saksan ja Itävallan kansalaista ja heiltä otettiin venäläiset passit Valkeasaarella.³³³ Passiasiasta kertoi tarkemmin *Uusi Suometar Golos Moskvyn* pohjalta, että ulkomaalaiset olivat vieneet Venäjän passeja, jonka vuoksi Venäjän Suomen rajalla santarmien oli valvottava, etteivät Venäjän passit jääneet ulkomaalaisille.³³⁴ *Uusi Suometar* ilmoitti kolmella laivalla 28. marraskuuta 1914 lähteneen Raumalta Tukholmaan 350 Venäjältä tullutta saksalaista.³³⁵ *Uusi Suometar* uutisoi, että 5. joulukuuta 1914 lähti kolmessa laivassa Rauman kautta 30 Saksan kansalaista,³³⁶ mutta tilanne muuttui. *Työmies* Pietarin tietotoimiston kautta Tukholmasta kertoi 10. joulukuuta 1914, että Saksan lähetystön pyynnöstä järjestettiin reitti saksalaisten paluulle kotimaansa, mutta ruotsalaiset alukset ajoivat miinoihin.³³⁷

Uusi Suometar jatkoi tätä uutisointia 19. joulukuuta 1914 *Retšin* tietojen pohjalta Tukholmasta. Kolme laivaa upposi 6. - 7. joulukuuta 1914 ja 50 henkeä kuoli miinoihin ajettuaan. Kahden näistä aluksista oli tarkoitus mennä Mäntyluodosta Raumalle noutamaan Saksan ja Itävallan kansalaisia. Saksalaiset olivat laskeneet miinat alueelle 6. joulukuuta 1914.³³⁸ Tämän jälkeen saksalaisten kuljetukset Suomen osalta tapahtuivat Tornion kautta. Teerijoki Tornion historiassa vertasi tilannetta elokuun alkupuolen tilanteeseen, sillä kaikki kaupungin matkustajakodit ja asemahuone olivat hetkessä täynnä jatkoyhteyksiä odottelevia ihmisiä ja VPK:n talolle oli majoitettu sellaiset, jotka eivät muualle mahtuneet. Ajoittain kaikki eivät mahtuneet sinnekään. Talvisten olojen vuoksi ulos majoittuminen ei nyt tullut elokuiseen tapaan kysymykseen.³³⁹ Suomesta karkotuksista kirjoittaminen jatkui *Työmiehessä* ja *Uudessa Suomettaressa Birzhevyje Vjedomostin* uutisoinnin pohjalta, jossa kerrottiin, että Kuopiosta lähetettiin 75 Saksan ja Itävallan kansalaista Tornion kautta Ruotsiin.³⁴⁰ Nämä kaikki tai ainakin osa heistä oli jo aikaisemmin karkotettu Kuopioon.

Kielletyt alueet Saksan ja Itävallan kansalaisille laajenivat Venäjällä Pietarin poliisilaitoksen päiväkäskyssä 12. tammikuuta 1915, josta uutisoi *Retšin* pohjalta saman sisältöisesti *Uusi Suometar* ja *Työmies*. 17-60-vuotiaat Saksan ja Itävallan kansalaiset eivät saaneet oleskella ja heidän piti poistua kielletyltä alueelta 28. tammikuuta 1915 mennessä. Alue oli Liivinmaa ilman Riikan kihlakuntaa,

³³³ *Työmies* 27.11.1914 no 275, 7.

³³⁴ *Uusi Suometar* 30.11.1914 no 327, 4.

³³⁵ *Uusi Suometar* 30.11.1914 no 327, 2.

³³⁶ *Uusi Suometar* 7.12.1914 no 354, 2.

³³⁷ *Työmies* 10.12.1914 no 286, 4.

³³⁸ *Uusi Suometar* 19.12.1914 no 346, 6.

³³⁹ Teerijoki 2007, 513.

³⁴⁰ *Työmies* 12.1.1915 no 8, 2; *Uusi Suometar* 13.1.1915 no 11, 3.

Vironmaa, Pietarin lääni kaupunkineen, osa Novgorodin läänin Novgorodin kihlakuntaa, Viipurin lääni lukuun ottamatta sen itäistä osaa, Uudenmaan lääni, osa Hämeen läänistä ja osa Turun ja Porin läänistä.³⁴¹ *Työmies*, *Uusi Suometar* ja *Maakansa* julkaisivat vielä Suomen alueen kielletyiksi alueiksi koko Turun ja Porin läänin, Vaasan läänin sekä Oulun läänin sekä *Uusi Suometar* lisäyksiä Venäjän alueella. Tieto oli Virallisesta lehdestä päiväkäskynä armeijalle ylikomentaja Van Der Vlietiltä.³⁴² Näitä kutsuttiin linnoitetuiksi alueiksi. *Maakansa* ja päivää myöhemmin *Uusi Suometar* julkaisi kenraalikuvernöörin määräyksen Viipurin kuvernöörille, että 28. tammikuuta 1915 mennessä, kun määräys oli annettu Saksan ja Itävallan kansalaisten piti poistua sota-alueen uhalla koko Viipurin läänistä Mikkelin tai Kuopion läänin alueelle.³⁴³ Kenraalikuvernööri Seyn *Virallisen lehden* tiedonannossa, joka julkaistiin *Uudessa Suomettaressa* täsmäsi rangaistuksia, jos kielletyiltä alueilta 28. tammikuuta 1915 mennessä eivät siirtyneet pois 17-60-vuotiaat Saksan ja Itävalta-Unkarin kansalaiset, silloin heidät karkotettaisiin Tomskin alueelle Aasian puoleiselle Venäjälle Keski-Siperiaan. Jos kyseiset henkilöt tulivat takaisin 28. tammikuuta 1915 jälkeen ilman Petrogradin sotilaspiirin ylipäällikön suostumusta heidät jätettiin kenttäoikeuden tuomitsemaksi ja rangaistiin heitä pakkotyöllä määräämättömäksi ajaksi.³⁴⁴

Saksalaisten karkottaminen Venäjän länsirajalta Puolasta sisäkuvernementteihin oli alkanut heti elokuussa 1914 sodan sytyttyä. Armeijan lisäksi tätä vaati nationalistinen lehdistö Venäjällä.³⁴⁵ Näistä sisäisistä karkotuksista Venäjällä *Työmies* uutisoi, että Puolasta oli 200 saksan siirtolaista viety Siperiaan tammikuun lopussa³⁴⁶ ja 7. helmikuuta 1915 *Työmies* kertoi Varsovasta, että kaikkia Venäjän alueella olevia vihollisvaltojen alamaisia oli kehoitettu ennen 14. helmikuuta 1915 poistumaan maasta tai muuten heidät lähetettiin sisäkuvernementteihin.³⁴⁷ *Uusi Suometar* uutisoi moskovalaisen liberaalin ei tiettyyn puolueeseen sitoutuneen laatulehden *Russkija Vjedomostin*³⁴⁸ uutisoinnin pohjalta, että 10 000 Venäjän saksalaista siirtolaista oli lähetetty Saratovin ja Astrahanin kuvernementteihin Keski-Venäjälle.³⁴⁹

³⁴¹ *Uusi Suometar* 14.1.1915 no 12, 3; *Työmies* 14.1.1915 no 10, 2.

³⁴² *Työmies* 21.1.1915 no 16, 4; *Uusi Suometar* 22.1.1915 no 20, 2; *Maakansa* 23.1.1915 no 8, 1.

³⁴³ *Maakansa* 16.1.1915 no 5, 1.; *Uusi Suometar* 17.1.1915 no 15, 4.

³⁴⁴ *Uusi Suometar* 24.1.1915 no 22, 3.

³⁴⁵ Gatrell 1999, 23; Lohr 2003, 124; Luntinen 2008, 463. Stibben mukaan 200 000 etnisesti saksalaisista alkuperää olevia henkilöä oli karkotettu Puolasta sisäkuvernementteihin erityisesti Siperian alueelle vuoden 1914 aikana. Stibbe 2008, 65.

³⁴⁶ *Työmies* 30.1.1915 no 24, 5.

³⁴⁷ *Työmies* 9.2.1915 no 32, 6.

³⁴⁸ *Russkija Vjedomostin* oli Venäjällä luotettava politiikasta kirjoitteluun keskittyvä laatulehti, jota kutsuttiin tämän johdosta ”professorien lehdeksi”. McReynolds 1991, 102, 117.

³⁴⁹ *Uusi Suometar* 5.2.1915 no 34, 7.

Vatikaani, puolueettomien maiden diplomaatit ja Punainen Risti painostivat Venäjää, että vihollisvaltojen siviilikansalaiset saisivat lähteä Venäjältä. Venäjän, Yhdysvaltain ja puolueettomien maiden edustajat saivat neuvoteltua tammikuun lopussa, että vihollisvaltojen siviilikansalaiset saivat lähteä Venäjältä.³⁵⁰ *Uusi Suometar* uutisoi *Retšin* pohjalta, että Pietarista oli lähtenyt 28. tammikuuta 1915 säädetyn määräajan loppumisen myötä yli 400 Saksan ja Itävallan alamaista, suurimmaksi osin naisia ja lapsia Suomen rautateillä. Toisaalta Pietariin saapui Liivinmaalta karkotettavaksi määrättyjä saksalaisia, jotka saivat olla poliisin valvovien silmien alla Pietarissa seuraavan päivän puoleen väliin asti. Pietarin poliisipäällikkö oli vaatinut poliisilaitosta toimittamaan luettelot kaikista Saksan ja Itävallan alamaista, joita oli kaupungin armeliaisuuslaitoksissa.³⁵¹

Venäjän ja Saksan hallitus pääsi sopimukseen Saksan ja Venäjän kansalaisten poistumisesta näistä maista. *Työmies* uutisoi helmikuun alussa kenraalikuvernöörin määräyksestä läänien kuvernööreille, että maasta sai poistua Saksan kansalaiset, jotka olivat naishenkilöitä, alle 17-vuotiaita tai yli 45-vuotiaiden miehiä, poikkeuksena sotilaspalveluksessa olevat, jotka eivät saaneet lähteä maasta. Myös 17-45-vuotiaista miehistä saivat lähteä sotilaspalveluun kykenemättömät. Samoin papit ja lääkärit saivat lähteä, jos eivät olleet sotapalveluksessa.³⁵² 12. maaliskuuta 1915 *Uusi Suometar* uutisoi *Retšin* pohjalta armeijan ylikomentajan antaneen tiedonannon, miten oli toimittava niiden saksalaisten, jotka asuivat rannikkoseuduilla, johon he olivat saaneet luvan, jotta he pääsivät muuttamaan pois sieltä.³⁵³

Venäjän viranomaiset suhtautuivat karkotettujen saksalaisten avustamiseen kielteisesti, mikä oli nähtävissä *Työmiehen* uutisoinnista Tartosta, kun Saksalaisen liiton tarttolaisen osaston entinen puheenjohtaja von Tiedebell ja kaksi muuta henkilöä oli pidätetty rahojen keräämisestä karkotettujen saksalaisten avustamiseksi.³⁵⁴

Suurin osa sodan aikaisista vihollisvaltojen kansalaisten poistumisesta ja karkotuksista tapahtui tammikuun loppuun mennessä, jolloin heidän määrä oli noin 10 000 henkilöä. Tämän jälkeen armeija piti joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta rajat kiinni. Venäjän sisällä noin 300 000 vihollisvaltojen kansalaista karkotettiin maan sisäosiin poliisin valvonnan alle tai internoitiin sodan aikana erityisesti raja-alueilta. Näitä toimenpiteitä suoritettiin eniten näitä vuoden 1915 aikana ja toiseksi eniten vuoden

³⁵⁰ Kaikki vihollisvaltojen siviilikansalaiset eivät päässeet lähtemään armeijan kielloista johtuen näin oli esimerkiksi Venäjän lounaisrajalla, jonka sotilaskomentaja Ivanov kielsi heidän poistumisen maasta. Lohr 2012, 119-120.

³⁵¹ *Uusi Suometar* 31.1.1915 no 29, 12.

³⁵² *Työmies* 2.3.1915 no 50B, 5.

³⁵³ *Uusi Suometar* 12.3.1915 no 69, 5.

³⁵⁴ *Työmies* 12.3.1915 no 59, 7.

1914 aikana. Tämän lisäksi karkotettiin maan sisällä tai internoitiin erityisesti raja-alueilta myös epäilyttäviä etnisesti saksalaista alkuperää olevia Venäjän kansalaisia.³⁵⁵

4.2 Sotaväki-ikäisten internoinnit

Jo ennen sodan syttymistä Venäjän armeija ja sisäministeriö ryhtyivät heinäkuun lopussa toimiin vihollisvaltojen aseväki-ikäisten miesten osalta. 26. heinäkuuta 1914 sisäministeriö määräsi vangittavaksi kaikki vihollismaiden armeijoihin värvätyt ja reservit. Heidät lähetettiin aluksi neljälle sotavankileirille.³⁵⁶ Venäjä noudatti näiden vangittujen ja varsinaisesti sodassa vangituiden saksalaisten ja itävaltalasten osalta käytäntöä, että he joutuivat ankariin olosuhteisiin yleensä Siperiaan, Keski-Aasian, Transbaikalin ja Kaukoidän leireille, kun taas slaavilaistaustaiset vangit sijoitettiin Euroopan puoleisiin leireihin, jossa oli kohtuullisemmat olosuhteet. Venäjällä ei rakennettu uusia tiloja sotavangeille ja usein ne olivat vanhoja tehtaita, hylättyjä kouluja ynnä muita rakennuksia. Venäjä teoriassa noudatti Haagin sopimusta vuodelta 1907 ja oli säätänyt vuonna 1914 sotavankilain, mutta käytännössä Lackmanin mukaan vartijoiden heikko sivistystaso ja kansalliskiihko vaikuttivat varmaankin siihen, että sodan aikana vangiksi joutuneiden asema oli huonompi kuin länsimaissa. 9. elokuuta 1914 *Uusi Suometar* ja 10. elokuuta 1914 *Työmies* uutisoi saman sisältöisesti, että lähipäivinä ministerineuvosto antaisi aseväki-ikäisten sotavangitsemispäätöksen³⁵⁷ ja että Pietarin kaupunginpäällikkö on 6. elokuuta 1914 lähtien kehotti Pietarin poliisivoimia ottamaan selvää Saksan kansalaisten määrästä alueellaan ja missä he asuivat sekä olivatko he asevelvollisia tai reserviin kuuluvia.³⁵⁸ Ensimmäisistä Saksan ja Itävalta-Unkarin reserviläisten pidätyksistä Pietarissa uutisoi *Uusi Suometar* 12. elokuuta 1914, joita oli muutamia satoja.³⁵⁹ Junissa pyrki aseväki-ikäisiä saksan kansalaisia pois Suomesta ja tähän kenraalikuvernööri Seyn puuttui lähettämällä käskyn 5. elokuuta 1914 Oulun maaherralle pidättää junissa matkustavat 18-45-vuotiaat aseväki-ikäiset. Samoin kenraalikuvernööri lähetti 11. elokuuta 1915 ympäri maata määräyksen pidättää kaikki aseväki-ikäiset Saksan kansalaiset. Heidät lähetettiin Pietarin kautta

³⁵⁵ Lohr 2003, 123, 126, 129.

³⁵⁶ Lohr 2012, 121. Venäjällä, kuten useissa muissakin maissa, oman maan sisällä tapahtuvat vihollisvaltioiden kansalaisten internoinnin ennen ensimmäistä maailmansotaa olivat harvinaisia. Vuoden 1904-05 Venäjän ja Japanin sodan aikaan Venäjä internoi noin 1000 japanilaista Venäjältä. Lohr 2012, 118.

³⁵⁷ Lackman 2012, 20-22. Lackmanin kirjassa arvio koko sodan aikana internoiduista sotaväki-ikäisistä Saksan alamaisista Venäjällä on yli 200 000. Lackman 2012, 21.

³⁵⁸ *Uusi Suometar* 9.8.1914 no 214, 10; *Työmies* 10.8.1914 no 181, 3.

³⁵⁹ *Uusi Suometar* 12.8.1914 no 217, 7.

vankileireille.³⁶⁰ Muualta Suomesta Viipurista *Uusi Suometar* uutisoi Saksan alamaisestä, joka oli pidätetty 9. elokuuta 1914 ja joka sanoi itseään Samaran varakonsuliksi.³⁶¹ *Uusi Suometar* 15. elokuuta 1914 julkaisi armeijan käskykirjeen senaatille 14. elokuuta 1914, jota noudatti koko Venäjä. Yhtenä asiana tässä käskykirjeessä oli määräys vihollisvaltojen aseväki-ikäisten pidätyksistä.³⁶² Kuten aikaisemmin mainittiin *Uusi Suometar* uutisoi Espanjan konsuliviraston tiedonantoa, jossa vertailtiin Saksan ja Venäjän vihollismaiden kansalaisten pidätyskohtelua. Espanjan konsulaatit eivät nähneet kummankaan maan kohtelussa huomauttamista.³⁶³ *Uusi Suometar* uutisoi, että Pietarissa oli 16. syyskuuta 1914 tähän mennessä virallisten tietojen mukaan 2300 17-45-ikäistä miespuolista saksalaista ja kaikki oli lähetetty koillisiin kuvernementteihin.³⁶⁴ 29. elokuuta 1914 sisäministeriö määräsi 18-45-vuotiaat aseväki-ikäiset Venäjällä asuvat vihollisvaltojen kansalaiset vangittavaksi. Heitä kutsuttiin ”siviilikarkotetuiksi” eikä heitä koskenut sotavankeja koskeneet sopimukset.³⁶⁵

Iso-Britanniassa ei ollut maansa saksalaisten internointisuunnitelmia ennen ensimmäistä maailmansotaa. Committee of Imperial Defence suositteli vuonna 1913, jos vihollismuukalaiset haluavat lähteä vapaaehtoisesti maasta, se onnistuisi paitsi vakoilusta epäiltyjen kohdalla. Britanniassa vihollismuukalaisia koskeva laki ARA-laki elokuuta 1914 ja samana päivänä annettuun asetukseen, jonka jälkeen 7. elokuuta 1914 yleisesikunta päätti, että kaikki sotaväki-ikäiset vihollismuukalaiset 17-42-vuotiaat pitäisi internoida, mutta jo seuraavana päivänä sotaministeriö, sisäministeriö ja siirtomaaministeriö, kumosivat tämän päätöksen alueiden poliisipäälliköiden suosituksesta, ja tällöin pidätettiin vain ne, jotka olivat vaaraksi turvallisuudelle. Tämä politiikka jatkui elokuun ajan, jonka aikana 28. elokuuta 1914 mennessä 4300 henkilöä oli internoitu. Britanniassa syyskuussa tilanne muuttui, koska ylin poliisiviranomainen ja armeija katsoivat, että julkinen pelko vihollista kohtaan oli niin suurta, että saksalaiset ja itävaltalaiset reservit olisi internoitava kokonaan. Sisäministeri McKenna hyväksyi tämän ja poliisivoimat huolehtivat pidätykset ja internointileirillä nämä vihollisreservit joutuivat sotaministeriön alaisuuteen. 23. syyskuuta 1914 mennessä internoituja oli 10 500.³⁶⁶

Lokakuun keskivaiheilla *Daily Mail* julkaisi neljä pääkirjoitusta, joissa kaikissa korostettiin saksalaisten Ranskan ja Belgian siviiliväestön huonoa kohtelua. Näissä pääkirjoituksissa oli yhteistä,

³⁶⁰ Forsén 2014, 342.

³⁶¹ *Uusi Suometar* 12.8.1914 no 217, 7.

³⁶² *Uusi Suometar* 15.8.1914 no 220, 3.

³⁶³ *Uusi Suometar* 28.8.1914 no 233, 3.

³⁶⁴ *Uusi Suometar* 18.9.1914 no 254, 4.

³⁶⁵ Lohr 2012, 121.

³⁶⁶ Panayi 1991, 70-73.

jotta tilanne ei toistuisi Britanniassa, oli otettava lähtökohta, että jokainen saksalainen tai itävaltalainen oli potentiaalinen vakoilija. *Daily Mail* vaatii tämän takia internoinnin tehostamista hallitukselta vihollismuukalaisten osalta.³⁶⁷ Britanniassa nämä internoinnit kiihtyivät lokakuun keskivaiheiden saksalaisvastaisten mellakoiden jälkeen³⁶⁸ ja tähän internointien kiihtymiseen vaikuttivat oikeiston lehtien vaatimukset saksalaisten sotaväki-ikäisten internoinnin tehostamisesta.³⁶⁹ *Daily Mail* 23. lokakuuta 1914 pääkirjoituksessaan oli tyytyväinen hallituksen päätökseen, aikaisempien puolittaisten päätösten jälkeen, internoida kaikki 17-45 vuotiaat miespuoliset vihollismuukalaiset. Lehti otti osan kunniaista tähän päätökseen itselleen käyttäen toista radikaalia lehteä *British Weekly* esimerkkinä vihollismuukalaisten vakoiluvaarasta varoittamisesta. Lehden mielestä kaiken syytä on Saksan vakoilujärjestelmä, joka teki jokaisesta saksalaisesta epäillyn. Lehden mukaan internoinnista kärsivät myös viattomat ihmiset ja muistutti, että heitä ei saisi käsitellä epäkunnioittavasti ja nöyryyttävästi, mutta tämä internointipäätös oli lehden mukaan pakko tehdä.³⁷⁰ *The Manchester Guardian* hyväksyi hallituksen internointipäätöksen sodan olosuhteissa, mutta korosti, miten paljon tästä päätöksestä viattomat ihmiset joutuivat kärsimään harvojen syyllisten takia. Erityisesti *The Manchester Guardian* vaati, että hallitus ei jättäisi internoitujen vaimojen ja lasten avustamista vain avustusjärjestöjen varaan vaan valtiovalta avustaisi myös heitä.³⁷¹

Suomen lehdistössä ei käsitelty siviilien oloja karkotuspaikoissa eikä myöskään internoitujen aseväki-ikäisten oloja leireillä. Todennäköisesti tämä oli kielletty aihepiiri sekä Suomen, että Venäjän lehdistössä. Yleisin kommentti oli kyseessä siviilin karkotus tai aseväki-ikäisten internointi Suomen lehdissä, että Saksan kansalaisia karkotettiin sisäkuvernementteihin tai mainittiin paikka esimerkiksi mihin kuvernementtiin heidät karkotettiin. Britanniassa lehdistö sai paremmin tietoa internointileireiltä kuin Venäjän ja Suomen lehdistö maansa internoiduista. Syystalven 1914 Britannian internointileirejä koskevissa pääkirjoituksista ei selviä lähteet, mihin lehdet nojasivat pääkirjoituksissaan, todennäköisesti tiedot olivat tulleet Press Bureaun kautta. Poikkeus pääkirjoituksista oli *The Manchester Guardianin* kirjoitus 30. joulukuuta 1914, jossa³⁷² mainittiin lähteen olevan Press Bureaun toimittama Yhdysvaltain suurlähettilään Chandler Halen raportti

³⁶⁷ "The Spy Danger and the New Order", *Daily Mail* 16.10.1914, 4 [pääkirjoitus]; "The Enemy in Our Midst", *Daily Mail* 17.10.1914, 4 [pääkirjoitus]; "The Enemy in Our Midst", *Daily Mail* 19.10.1914, 4 [pääkirjoitus]; "Proper Precautions at Last", *Daily Mail* 23.10.1914, 4 [pääkirjoitus].

³⁶⁸ Panayi 1991, 73.

³⁶⁹ French 1978, 368.

³⁷⁰ "Proper Precautions at Last", *Daily Mail* 23.10.1914, 4 [pääkirjoitus].

³⁷¹ "Alien Enemy Questions", *The Manchester Guardian* 30.10.1914, 6 [pääkirjoitus]; Ayerst 1971, 381.

³⁷² "Neutral as Assessors", *The Manchester Guardian* 30.12.1914, 6 [pääkirjoitus].

Douglasin leiristä siellä tapahtuneen vankilakapinan johdosta. Lehtien pääkirjoituksissa ei ole mainintoja, että lehtien toimitukset olisivat päässeet itse tutustumaan internointileirien elämään.

Ensimmäisenä lehdistä, joka kirjoitti leireistä, oli *The Manchester Guardian*, joka toivoi lokakuun lopussa, että internoitujen olot paranisivat leireillä, koska ei halunnut sitä, että amerikkalaiset pääsisivät sanomaan, että englantilaisvangeilla olisi paremmat olot Saksassa kuin saksalaisvangeilla Britanniassa.³⁷³ Kolme päivää myöhemmin *Daily Mail* puuttui leirien olosuhteisiin, kun saksalainen lehdistö kritisoi saksalaisten vankien oloja Britanniassa.³⁷⁴ Lehden mukaan saksalaiset olivat tyytyväisiä oloihinsa ja sodan alkupuolen puutteet leireillä oli korjattu ja tilanne oli tasaantunut.³⁷⁵ *The Manchester Guardian* oli lähempänä totuutta leirien olosuhteista kuin *Daily Mail*, koska Cresswell sanoi, että leirit olivat tässä vaiheessa puolikuntoisia ja niissä oli puutteita lämmityksessä, valaistuksessa ja saniteettitiloissa.³⁷⁶ Saksalainen lehdistö syytti Britannian hallitusta saksalaisten huonosta kohtelusta Britanniassa ja *The Manchester Guardian* 9. marraskuuta 1914 pääkirjoituksessaan pelkäsi, että tämä kirjoittelu huonontaisi Saksassa olevien brittikansalaisten asemaa. *The Manchester Guardian* syytti vastuuttomia lehtiä Britanniassa, vaikka ei käyttänyt suoranaisesti mitään tiettyä lehteä tai lehtiä esimerkkinä, koska nämä lehdet suhtautuivat maan saksalaisiin hallitusta ankarammin, ja katsoi tämän saksalaisvastaisen kirjoittelun omalta osaltaan vaikuttaneen saksalaisten lehtien kirjoitteluun saksalaisten huonosta kohtelusta Britanniassa. *The Manchester Guardian* sanoi lehdistön hyvämaineisen osan, johon laski oman lehtensä todennäköisesti, vaikkakin pääkirjoituksessaan ei suoraan sanonut sitä, sekä vastuullisen yleisen mielipiteen vaikuttaneen siihen, että hallitus oli puuttunut epäkohtiin leireillä, joita aikaisemmin oli ollut, ja täten Saksan lehdistöllä ja hallituksella ei ollut perusteita syyttää Britanniaa saksalaisvankien epäinhimillisestä kohtelusta.³⁷⁷

Britanniassa lokakuun lopussa internointipolitiikka jälleen muuttui. Internoinnit lopetettiin, koska kaikki vaaralliset oli internoitu sisäministeriön mukaan. Osaa aseväki-ikäisistä ei oltu internoitu tässä vaiheessa. Aikavälillä marraskuu 1914 ja huhtikuu 1915 internointiin vain muutamia. Marraskuun 1914 ja helmikuun välillä jopa vapautettiin 3000 internointia.³⁷⁸ *The Manchester Guardian* palasi syksyn internointiin 12. marraskuuta 1914 pääkirjoituksessa, jossa lehti oli tyytyväinen pääministeri

³⁷³ "Alien Enemy Questions", *The Manchester Guardian* 30.10.1914, 6 [pääkirjoitus].

³⁷⁴ Samantyyppistä syyttelyä oli Venäjän ja Saksan lehdistössä, kun molemmat maat syyttivät toisiaan maansa kansalaisten kohtelusta Venäjän lehdistö Saksassa ja Saksan lehdistö Venäjällä sodan alkuvaiheessa elo- ja syyskuussa.

³⁷⁵ "More Bluff", *Daily Mail* 3.11.1914, 4 [pääkirjoitus].

³⁷⁶ Cresswell 2005, 45.

³⁷⁷ "British Subjects in Germany", *Manchester Guardian* 9.11.1914, 6 [pääkirjoitus]

³⁷⁸ Panayi 1991, 73-74.

Asquithin puheeseen, että internoinnissa keskityttäisiin valtiolle vaarallisiin henkilöihin ja ns. ”harmittomia” ei internoitaisi ja näitä myös vapautettaisiin leireiltä. Lehti totesi tähän liittyen: ”No hard-fast rule will give us complete security against spies”³⁷⁹, joka lause oli suunnattu oikeiston nationalististen lehtien intoa internointia kohtaan.

Britannian hallitus oli huonosti varustautunut internointiin ja tämä näkyi Douglasin leirillä Mansaarilla, joka oli suurin siviilivankileiri³⁸⁰, johon Britannian saksalaisia sijoitettiin. Siellä puhkesi kapina, jossa kuoli vartijoiden luoteihin viisi saksalaista vankia 19. marraskuuta 1914. Freswell piti tähän kapinaan johtaneina syinä olosuhteita, esimerkiksi leiri oli rakennettu alun perin lyhytaikaiseen kesäloma-asumiseen ja lisäksi siellä esiintyneitä internoitujen keskinäisiä levottomuuksia.³⁸¹ *The Manchester Guardian*issa kolmessa pääkirjoituksessa ja yhdessä artikkelissa käsiteltiin tätä Douglasin leirin kapinaa. Tutkinnan asian tiimoilta teki kuolemansyylautakunta ja Destitute Alien -komitea ja molemmat katsoivat vartijoiden toimineen oikein pakosuunnitelman estämiseksi. Kahden ensimmäisen lehden pääkirjoituksen mukaan vartijat tekivät tilanteessa oikein ja lehti syytti muutamia vankeja kapinan lietsomisesta, joka aiheutti viiden hengen kuoleman. Lehden mukaan olosuhteet eivät voineet olla syy kapinaan ja lehti korosti, että vangeilla olisi ollut virallista kanavaa pitkin mahdollisuus valittaa epäkohdista.³⁸² Joulukuun lopussa Press Bureau lähetti lehdille Yhdysvaltojen suurlähettilään Chandler Halen raportin Douglasin leirikapinasta, kun hän oli itse paikan päällä käynyt tutustumassa leiriin. Tämä julkaistiin lehden artikkelissa 30. joulukuuta 1914. Suurlähettiläs oli tyytyväinen ruokailujärjestelyihin leirillä, mutta mainittiin, että yksittäinen kerta oli ollut huonoja perunoita ennen kapinaa, ja vankilakapinan edeltävänä päivänä osa vangeista oli nälkälakossa. Suurlähettiläs oli haastatellut vankeja, jotka olivat todenneet, että muutamat lietsotjat olivat syyllisiä tapahtuneeseen. Yleisesti ottaen Hale piti leirin vankien kohtelua hyvänä.³⁸³ Saman päiväisessä pääkirjoituksessa lehti oli tyytyväinen Halen raporttiin ja lehti piti tällaisen puolueettoman tarkkailijan roolia tärkeänä, oli kyse Britannian tai Saksan leirien toimista. Se puuttui myös siihen, että osa ihmisistä Britanniassa oli sitä mieltä, että ei ole väliä mitä saksalaiset ajattelivat meistä, mutta lehti oli eri kannalla. Lehden mukaan sota ruokki itsessään vihaa ja turha on sitä lisätä

³⁷⁹ ”Parliament and the War”, *The Manchester Guardian* 12.10.1914, 6 [pääkirjoitus]; Pääministeri Asquith alahuoneessa 11.10.1914, Hansard 1803-2005. Debate on the Address. HC Deb 11 November 1914 vol 68 cc28.

³⁸⁰ Internointileirejä oli myös pääsaarella Britanniassa. Leiriolosuhteiden kanssa oli viranomaisilla ongelmia internoinnin alkuvaiheessa ja pahimmat leirit esimerkiksi Newsburyn raviradalle Berkshiressä perustettu internointileiri suljettiin epäsopivana leiritarkoituksiin jo vuoden 1914 lopussa. Stibbe 2008, 57.

³⁸¹ Cresswell 2005, 45.

³⁸² ”The Outbreak at Douglas”, *The Manchester Guardian* 23.11.1914, 6 [pääkirjoitus]; ”The Douglas Camp Inquest”, *The Manchester Guardian* 28.11.1914, 6 [pääkirjoitus].

³⁸³ ”The Douglas Detention Camp: American Embassy Report”, *The Manchester Guardian* 20.12.1914, 6 [artikkeli].

tällaisella, sekä ajatteli tulevaisuutta, että kansojen pitäisi osata elää yhdessä sodan loputtua.³⁸⁴ Olosuhteet paranivat leireillä. Ruoka oli riittävästi sekä kohtelu asiallista. Suurin ongelma oli toimettomuus, koska tässä vaiheessa ei ollut työtä tarjolla vangeille. Jo varhaisessa vaiheessa todettiin vangeilla henkistä laatua olevaa ns. ”piikkilankasairautta” (barber wire disease)³⁸⁵

Britanniassa kevättalven 1915 pääkirjoituksissa, muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta, Britannian saksalaisinternointileirit eivät ole pääkirjoitusten varsinainen aihe, vaan lehtien pääkirjoitusten lähtökohta oli, kuinka englantilaisvangit voivat Saksassa, ja saksalaisvankien kohtelu Britanniassa oli vain vertailupohjana tähän. Ongelmia tutkielman kannalta aiheutti, kun lehdet tarkastelivat Britanniassa olevia saksalaisia vankeja, ei erotettu pääkirjoituksissa, ovatko siviilivankeja vai sotavankeja. Muusta tekstistä yleensä viittauksien pohjalta pystyi pääättelemään, että tarkastelun kohteena oli pääsääntöisesti sotavangit Britanniassa, mutta oli myös mainintoja siviilivangeista. Vankikysymyksestä kirjoittivat *Daily Mail* ja enemmän kuin *The Manchester Guardian* ja *The Daily Telegraph*.

Pro gradu -tutkielman ajankohtana internoitujen leiriolosuhteissa molemmissa maissa Britanniassa ja Saksassa ei ollut suuria eroja, mutta molempien maiden lehdistössä niin Britanniassa kuin Saksassa arvosteltiin vastapuolen leirien olosuhteita.³⁸⁶ Kirjoittelun Britannian lehdistössä molempien maiden vankien oloista aloitti tammikuun lopussa ja helmikuun alussa *The Daily Telegraph*, kun se arvosteli Saksaa vankien kohtelusta ja sanoi, että meidän vankileireillä (prison camps) saksalaiset saivat laillista ja hyvää kohtelua.³⁸⁷ Toisessa pääkirjoituksessa lehti saksalaisten brittivankien huonoa kohtelua käsittelevässä kirjoituksessaan vetosi raporteihin, ei kuitenkaan täsmentänyt näitä raportteja, miten saksalaiset internoidut olivat turvassa Britanniassa, mutta maaliskuun pääkirjoituksessa irrotti Punaisen Ristin kansainvälisen komitean raportista ”greater fairness was impossible” -lauseen, joka lehden mukaan kuvasi saksalaisvankien oloja leireillä.³⁸⁸ Helmikuun alussa *Daily Mail* omisti kokonaisen pääkirjoituksen internointivangille, jossa ihmetteli, että internoitu oli kirjoittanut kirjeen lontoolaiselle hotellinjohtajalle ja kysynyt töitä.³⁸⁹ Lehden mukaan tämä toiminta oli väärin, jos tämä kyseinen tapaus oli totta, että sisäministeriö vapautti töiden takia internoituja, vaikka ennestään oli internoimatta 16 000 sotaväki-ikäistä Lontoon alueella. Lehti

³⁸⁴ “Neutral as Assessors”, *The Manchester Guardian* 30.12.1914, 6 [pääkirjoitus].

³⁸⁵ Panayi 2005, 36; Cresswell 2005, 57; Stibbe 2008, 57.

³⁸⁶ Stibbe 2008, 59-60.

³⁸⁷ “A Prisoners` s testimony”, *The Daily Telegraph* 20.1.1915, 8 [pääkirjoitus].

³⁸⁸ “Prisoners of Germany”, *The Daily Telegraph* 4.2.1915, 8 [pääkirjoitus].

³⁸⁹ Kabinetti oli tehnyt päätöksen, että internoitu voisi vapautua alueensa poliisipäällikön suosituksesta esimerkiksi, jos jollakin alalla oli työvoimapulaa. Tämä päätöksen piti vahvistaa myös sotaministeriö ja sisäministeriö. Panayi 1991, 74.

varoitti hallitusta, että kaikki nämä henkilöt olivat potentiaalisesti vaarallisia.³⁹⁰ Vuoden 1915 alussa sopivien tilojen puutteen takia sota- ja siviilivangeille sotaministeriö oli meriministeriön suorittamalla pakkolunastuksella hankkinut 7000-12 500 punnan kuukausivuokrahanzaan yhdeksän Atlantin ylitykseen tarkoitettua linjalaiivaa.³⁹¹ Tämän takia *Daily Mail* julisti pääkirjoituksen otsikossaan: ”Pampering Prisoners” ja ihmetteli, miksi brittihallitus ei säästänyt, kun saksalaisista vangeista oli kyse ja vertasi, miten huonoa kohtelua saivat brittivangit Saksassa.³⁹²

Suomi ja samoin kuin suuri Venäjä tarjosivat laajat alueet Saksan kansalaisille piileskelymahdollisuuksia. Joitakin uutisointeja oli Suomen lehdistössä Suomen kohdalla näistä tapauksista. *Maakansa* uutisoi poikkeuksellisesti Viipurista, koska saksalainen karkuri oli nimellä mainittu samoin kuin häntä kiristänyt henkilö. Kiristänyt henkilö uhkasi saksalaisen paljastamisella. Asia meni oikeuteen, mutta kiristäjä ei saanut tuomiota. Saksalaisen kohtalosta ei uutisessa kerrottu.³⁹³ Sotavankeja karkasi ja tästä oli *Uuden Suomettaren* uutisointi *Novoje Vremjan* uutisoinnin pohjalta, jossa oli Saksan kansalainen Richard Thüring pidätetty Perkjärven sanatoriosta Suomessa, jonne hän oli tullut sotavankeudesta Venäjän pohjoisista lääneistä.³⁹⁴ *Uudessa Suomettaressa* oli uutisointi 4. tammikuuta 1915 Terijoelta, jossa nainen oli saanut 2 000 markan sakot, kun hänen luonaan asui Saksan kansalainen.³⁹⁵

Huhtikuussa *Daily Mailin* ja *The Manchester Guardianin* kannat erosivat siviilivankien, myös sotavankien koskien, kuinka heitä pitäisi kohdella Britanniassa. Taustalla oli brittivankien huono kohtelu Saksasta, josta lehdet olivat samaa mieltä, mutta *Daily Mail* paljon jyrkemmin. Taustalla oli myös se, että kun brittihallinto oli laittamassa syyteeseen 39 sukellusvenemiehistöön kuuluvaa niin vastavetona saksalaiset pidättivät selleihin 39 brittiupseeria vankileireiltään. *Daily Mail* koki, että Saksa oli koston linjalla ja tämän takia Britannian piti kostaa takaisin. Lehti vetosi tässä kohdin maassa vallitsevaan saksalaisvastaisuuteen brittivankien huonon kohtelun takia ja sen takia näin pitäisi toimia. Tämä tapahtuisi *Daily Mailin* mielestä siten, että saksalaistenvankien olosuhteet pitäisi saattaa yhtä huonolle tasolle kuin brittivankien ja lehti vaati, että rikkailta saksalaisilta takavarikoitaisiin omaisuutta brittivankien tukemiseksi. *The Manchester Guardian* ei hyväksynyt

³⁹⁰ ”Questions for the Home Office”, *Daily Mail* 8.2.1915, 4 [pääkirjoitus].

³⁹¹ Panayi 1991, 101.

³⁹² Tämän *Daily Mailin* pääkirjoituksen alaotsikossa ”One Million a Year for Hun Prison Ships” lehti käytti ensimmäistä kertaa hun-sanaa yhteydessä, jossa oli myös käsitelty internoituja Britannian saksalaisia. ””, ”Pampering Prisoners”, *Daily Mail* 17.3.1915, 4 [pääkirjoitus].

³⁹³ *Maakansa* 12.11.1914 no 126, 3.

³⁹⁴ *Uusi Suometar* 7.12.1914 no 334, 2.

³⁹⁵ *Uusi Suometar* 4.1.1915 no 3, 2.

tällaista kostotoimintaa kummassakaan asiassa.³⁹⁶ *The Daily Telegraph* ja eritoten *Daily Mail* korostivat saksalaisten sotavankien kohtelua hyväksi jopa ylelliseksi. Toukokuussa alussa internoitujen määrä oli 19 000. Seuraavan kerran internoinnit aloitettiin toukokuussa 1915 Lusitanian uppoamisen jälkimainingeissa.³⁹⁷

4.3 Saksalaiset ja maiden talous

4.3.1 Saksalaisten taloudellisen toiminnan rajoittaminen ja omaisuuden takavarikoinnit

Sodan alussa Venäjän ulkoministeri Sazonov vakuutti 4. elokuuta 1914 *Russkija Vjedomost* - sanomalehdessä:

...in relation to the subjects of foreign governments, who find themselves on hostile territory at moment of the declaration of war, no measures which would harm the person or property of them is allowed: they have full protection and protected by the law as in peacetime.³⁹⁸

Kuitenkin 10. elokuuta 1914 voimaan tullut sotalaki antoi tämän lain alaisilla alueilla armeijalle³⁹⁹ ja näiden alueiden kuvernööreille mahdollisuuden takavarikoida yksittäisen ihmisen tai organisaation omaisuutta, mutta tämä sotalaki ei ainoastaan koskenut vain vihollisvaltojen kansalaisia, vaan kaikkia sotain piirissä olevalla alueella asuneita, mutta yleensä takavarikot kohdistuivat vihollisvaltojen kansalaisiin.⁴⁰⁰ Osa saksalaisista pakeni maasta ja heidän omaisuuttaan jäi Venäjän valtion haltuun samoin kuin niiden saksalaisten aseväki-ikäisten omistuksia, jotka karkotettiin sisämaahan.⁴⁰¹ Ensimmäinen Venäjän saksalaisiin liittyvä uutisointi armeijan takavarikoinneista sotain alaisilla alueilla oli *Uusi Suomettaressa* Pietarista, kun Venäjän automobiilikomppania otti 300 autoa 7. - 8. elokuuta 1914 takavarikkoon saksalaisilta ja itävaltalaisilta, joista osa oli jo lähtenyt maasta.⁴⁰²

³⁹⁶ "Master of Brutality", *Daily Mail* 12.4.1915, 4 [pääkirjoitus]; "What about our Prisoners?", *Daily Mail* 20.4.1915, 4 [pääkirjoitus]; "German Cruelty to Prisoners", *Daily Mail* 28.4.1915, 4 [pääkirjoitus]; "The Treatment of Prisoners", *The Manchester Guardian* 28.4.1915, 6 [pääkirjoitus].

³⁹⁷ Panayi 1991, 73

³⁹⁸ Lohr 2003, 10, 182.

³⁹⁹ Sodan alussa armeijan Venäjän armeijan ylipäällikkönä toimi maltillinen panslavisti kenraali Nikolai Nikolajevitš Romanov nuorempi keisari Nikolai I:n pojanpoika. Kesän 1915 tappioiden jälkeen keisari Nikolai II otti itselleen armeijan ylipäällikyyden. Luntinen 2008, 434.

⁴⁰⁰ Lohr 2003, 61. Nämä omaisuuden takavarikot piti olla väliaikaisia ja omaisuus olisi palautettu sodan jälkeen takaisin omistajille. Takavarikoitu omaisuus olivat valtionvarainministeriön, alueellisen itsehallintojärjestelmän semstvon, yhteisöjen sekä myös yksityisten henkilöiden ja yksityisten yritysten hallussa. Lohr 2003, 63.

⁴⁰¹ Lohr 2003, 63.

⁴⁰² *Uusi Suometar* 9.8.1914 no 214, 7.

Lisäksi sisäministeriö antoi määräyksen syyskuussa, että sillä oli oikeus takavarikoida omaisuutta henkilöiltä, jos oli epäily heidän kuulumisestaan pangermanistisiin järjestöihin. Nämä toimenpiteet suoritettiin yleensä sotatilalainsäädännön alaisilla alueilla, jossa armeija alue- tai paikallishallinto apunaan karkotti kymmeniä tuhansia ihmisiä vakoilijaksi epäiltyinä ei yleensä tuomittuna ja heidän omaisuutensa takavarikoitiin. Sisäministeriö toisaalta yritti rajoittaa armeijan ja paikallishallinnon intoa tässä takavarikointiasianssa eritoten Baltian alueella, koska pelkäsi tämän lietsovan venäläisten huonoa kohtelua Saksassa, mutta siitä huolimatta takavarikoinnit jatkuivat.⁴⁰³ Näistä takavarikoinnista uutisoi *Työmies* Mustameren alueelta Jekaterinoslavin kuvernementissa Aleksandrovsikin kihlakunnasta, jossa oli sotatilan perusteella takavarikoitu Saksan alamaisen miljoonan arvoinen kiinteistö ja irtaimisto lokakuussa.⁴⁰⁴ Ensimmäinen Suomea koskeva uutisointi oli *Maakansassa* ja *Työmiehessä* Viipurissa sijainneen saksalaisen sähkö- ja kaasuyhtiön omaisuuden, kiinteistöjen ja irtaimiston takavarikosta kenraalikuvernöörin päätöksellä 27. lokakuuta 1914 ja tämä omaisuus siirtyi lääninkamreeri U. Haapion huolehdittaviksi.⁴⁰⁵ *Uusi Suometar* uutisoi *Petrograd Zeitungin* pohjalta, että Riikassa saksalaisten omaisuus pankeissa samoin heille kuuluneet tehtaot, tavaratalot, työpajat ja kaupat oli suljettu sinetillä.⁴⁰⁶ *Uusi Suometar* uutisoi tammikuun lopussa, että Kiovan kaupunginduuma oli päättänyt takavarikoida kaupungissa olevan sähkölaitoksen, koska sen suurimmaksi osaksi omisti saksalaisista pankeista muodostettu yhtiö.⁴⁰⁷ Taustalla tässä päätöksessä takavarikoida Obschestvo Elektrichestikh Predpriatii v Berliner - sähkölaitos Lohrin mukaan olivat sotilasviranomaiset. Yleensä tällaisissa tapauksissa, kun oli kyse yhtiöistä, jossa oli omistajina enemmän tai vähemmän vihollisvaltojen edustajat, yhtiön kontrolli tilapäisesti siirrettiin yksityisille tahoille tai valtiolle, joka myöhemmin muuttui pysyväksi takavarikoksi. Tätä tapahtui melko paljon alueilla, jotka olivat sotilashallinnon alla. Toisaalta Venäjän hallinto yleensä hyväksyi nämä vihollisvaltojen kansalaisten omaisuuden takavarikoinnit, vaikka kanta tähän asiaan sodan alussa oli toisenlainen.⁴⁰⁸

Venäjä oli integroitunut maailmantalouteen laajemmin kuin koskaan sen historiassa ja Venäjällä saksalaisten taloudellinen valta oli suuremmassa roolissa kuin Britanniassa ja tämä näkyi suurempana kampanjointina vihollisvaltojen taloudellista toimintaa vastaan Venäjällä kuin Britanniassa,

⁴⁰³ Lohr 2003, 63

⁴⁰⁴ *Työmies* 16.10.1914 no 239,5.

⁴⁰⁵ *Maakansa* 31.10.1914 no 121, 1; *Työmies* 2.11.1914 no 253, 2.

⁴⁰⁶ *Uusi Suometar* 2.11.1914 no 299, 4.

⁴⁰⁷ *Uusi Suometar* 29.1.1915 no 27, 5.

⁴⁰⁸ Lohr 2003, 65-66. Tärkeimmät yritykset ja omaisuus siirrettiin valtiolle ja vähemmän tärkeät yritykset "luotettaville" venäläisille henkilöille ja sosiaalisille instituutioille. Lohr 2003, 66.

Ranskassa tai Saksassa.⁴⁰⁹ Lohrin mukaan erityisesti nationalistiset lehdet *Novoje Vremja* ja *Moskovie Vjedomost*⁴¹⁰ vaativat radikaaleja toimia Saksan taloudellisen vallan rajoittamiselle Venäjällä.⁴¹¹ Tämä kanta näkyi hyvin, kun Uusi Suometar uutisoi 14.8 *Novoje Vremjan* huolen niistä saksalaisista, jotka tulivat 1800-luvun jälkipuoliskolla kehittämään Venäjän teollisuutta. Kuten aikaisemmin mainittiin, nämä saksalaiset olivat eritoten nationalistisessa lehdistössä epäluotettavia, koska heidän ei katsottu assimiloituneen venäläiseen yhteiskuntaan. Tämä näkyi siinä, kun *Novoje Vremja* oli huolissaan saksalaisomistuksissa olevista yrityksistä ja monikansallisista yrityksistä, joissa epäiltiin olevan saksalaisomistusta, kuten metallurgia-alan ja konealan yrityksistä Puolassa ja väitti, että nämä saivat määräykset Deutsche Bankilta Saksasta. Kontekstina lehden syytöksiin oli Puolan läheisyys rintamalinjasta ja näiden yritysten strateginen tärkeys sota-ajan Venäjällä. Lehti jatkoi pelotellen todennäköisesti jostain saksalaisesta lehdestä otetulla lainauksella saksalaisen taloustieteilijän Schulze-Gewernitzin lausunnosta: ”Nämä siirtolaiset (saksalaiset kaupan ja teollisuuden edustajat Venäjällä) eivät ole vielä Saksalta kokonaan menneitä,” viitaten näiden henkilöiden yhteyksistä Saksaan. Tämän johdosta *Novoje Vremja* esitti uhkailevaan sävyyn kantansa asiasta: ”Mutta nyt on heidänkin loppunsa tulleen.”⁴¹²

Vihollisvaltojen omistussuhteisiin yrityksissä kiinnitettiin huomiota jo sodan alkuvaiheessa Venäjällä.⁴¹³ Tarkastuksia vihollisvaltojen omistussuhteista tehtiin jo elokuun lopussa, josta *Työmies* uutisoi *Novoje Vremjan* pohjalta, jolloin sisäministeri aloitti 26. elokuuta 1914 tarkastukset, jotka koskivat kaikkia venäläisiä liike-, kaupp- ja teollisuusyhtiöitä. Lehden mukaan ensimmäisenä tarkastuspäivänä 26. elokuuta 1914 oli havaittu, että monissa nimellisesti venäläisissä yhtiöissä oli yhtiön johto saksalaisten ja itävaltalaisten kansalaisten käsissä, samoin osakkeiden omistuksia, joista suurin osa oli passitettu sisäkuvernementeihin tai matkustanut Saksaan. *Novoje Vremjan* mukaan sisäministeriöllä oli tarkoitus: ”Aikomuksena on lakkauttaa mainitunlaiset osakeyhtiöt.”⁴¹⁴ *Työmies* jatkoi uutisointia 4. syyskuuta 1914 *Birzhevyje Vjedomostin* pohjalta, ja toisti, että kaupp- ja teollisuusministeriö aikoi vaatia osakeyhtiöiltä, että näiden oli ilmoitettava, minkä maan kansalaisia osakeyhtiön jäsenet olivat. Toiseksi tehtiin ehdotus itävaltalaisten ja saksalaisten erottamisesta

⁴⁰⁹ Lohr 2003, 3, 30.

⁴¹⁰ Vuonna 1756 perustettu venäläisnationalista liikettä edustanut poliittinen lehti, jonka kirjoitukset olivat vähemmistövastaisia. McReynolds 1991, 35, 102.

⁴¹¹ Lohr 2012, 124.

⁴¹² *Uusi Suometar* 14.8.1914 no 219, 7.

⁴¹³ Taustaluvussa mainittiin, että monet saksalaisten perustamista yrityksistä vaihtoivat jo ennen sotaa johtohenkilökuntansa venäläiseksi tai saksalaiset omistajat saivat Venäjän kansalaisuuden. Lohr 2003, 58.

⁴¹⁴ Lisäksi kaupp- ja teollisuusministeriö ei ottanut huomioon osakeyhtiöiden perustamisessa hakemuksia, jos anojien joukosta tavattiin Saksan tai Itävallan kansalaisia. *Työmies* 27.8.1914 no 196, 2.

pörssikomiteoista,⁴¹⁵ jonka hyväksymisestä ministerineuvostossa *Työmies* kertoi 21. syyskuuta 1914 uutisoinnissa.⁴¹⁶

Britanniassa olevan saksalaisvähemmistön vaikutus Britannian taloudessa ei ollut juurikaan keskustelun aiheena Britannian lehdistön pääkirjoituksissa tutkielman ajankohtana. Enemmän brittilehdistö kiinnitti huomiota talouteen, kuinka Britannia korvaisi saksalaistuotteita brittituotteilla ja kuinka Britanniassa pärjättäisiin maailmantalouden kilpailussa sodan aikaan Saksalle.⁴¹⁷ Heti sodan alussa Britanniassa 4. elokuuta 1914 kiellettiin rahaliikenne Saksaan.⁴¹⁸ Varotoimena Lontoon pörssi suljettiin jo ennen sodanjulistusta Saksalle 31. heinäkuuta 1914 osittain sen takia, että mahdolliset vihollisvaltojen edustajat eivät voineet realisoida arvopapereita. Vuonna 1915 tammikuun alussa pörssi avattiin jälleen ja tätä asiaa käsitteli pääkirjoituksessa *The Daily Telegraph*. Lehti piti tärkeänä, että pörssin avaamisessa oli tärkeä toimenpide se, että pörssin asiakkailla ei saanut olla suoria tai epäsuoria kytköksiä vihollisvaltoihin. Lehti koki, että tässä asiassa ongelma oli Yhdysvalloissa olevassa Wall Streetissä olevat saksalaisomistukset.⁴¹⁹

Kuten aikaisemmin pro gradu -tutkielmassa mainittiin, Moskovan venäläismielisillä kaupan alan toimijoilla oli kielteisempi suhtautuminen saksalaisiin kaupan alan toimijoihin kuin liberaalimmassa Pietarissa.⁴²⁰ *Työmies* uutisoi Moskovan kauppiaskunnan kokouksesta 29. lokakuuta 1914, jossa keskusteltiin esityksen tekemisestä maan hallitukselle, että Saksan ja Itävallan kansalaisten kaikkien kauppaoikeudet ja patentit lakkautettaisiin. Lisäksi heidän mukaan olisi tehtävä esitys teollisuustodistuksien antamisen lakkauttamisesta näiden maiden kansalaisille.⁴²¹ *Uusi Suometar* uutisoi valtiovarainministeriön puolivirallisen *Torgovo-Promyshlennaya Gazetan* uutisoinnin pohjalta, että 14. joulukuuta 1914 sisäministeri ja teollisuusministeri ottivat vastaan Moskovan kauppiaskunnan lähetystön, joka jätti kirjelmän Saksan taloudellisen vaikutusten torjumiseksi. Venäjällä. Lähetystö viittasi Saksan sodassa aiheuttamiin kauhuihin, mutta myös saksalaisten vaikutusvaltaan Venäjän taloudessa ja siihen, että mahdollisesti varoja siirtyy Saksaan ja tätä kautta

⁴¹⁵ *Työmies* 4.9.1914 no 203, 4.

⁴¹⁶ *Työmies* 21.9.1914 no 217, 4.

⁴¹⁷ Esim. "War on German Trade", *Daily Mail* 20.8.1914, 4 [pääkirjoitus]; "Dyestuffs and the Government", *The Manchester Guardian* 14.11.1914, 6. *The Manchester Guardian* syytti sotaa edeltäneeltä ajalta Britannian kankaan värjäysteollisuutta siitä, että he olivat konservatiivisia uusien värien ja tekniikoiden suhteen, jonka takia uudistusmielisiä saksalaisia tehtaita ja ammattitaitoisia saksalaisia värjäysteollisuuden edustajia siirtyi Euroopan mantereelle. "Dyestuffs and the Government", *The Manchester Guardian* 14.11.1914, 6 [pääkirjoitus]; Panayi 1991, 133.

⁴¹⁸ Panayi 1991, 135.

⁴¹⁹ "Stock Exchange Reopened", *The Daily Telegraph* 5.1.1915, 8 [pääkirjoitus].

⁴²⁰ Lohr 2003, 60, 148; Luntinen 2008, 463.

⁴²¹ *Työmies* 30.10.1914 no 251, 5.

tukivat Saksan sotaponnisteluja. Lähetystö viittasi myös aikaisempaan vaatimukseensa vihollisvaltojen patenttien julistamiseksi tehottomiksi sekä ettei heille annettaisi ammattitodistuksia. Lähetystön mielestä Venäjällä toimivia saksalaisia osakeyhtiöitä ei ole otettu tarpeeksi valvonnan alle ja olisi rajoitettava, ettei johtohenkilöissä olisi vihollisvaltojen alamaisia. Lisäksi lähetystö vaatii takavarikkoon vihollisvaltojen alamaisille kuuluvia kauppa- ja teollisuusyrityksiä, kuten oli tehty Ranskassa ja Englannissa.⁴²²

Julkinen ja armeijan painostus vihollisvaltojen taloudellisen vallan rajoittamiseksi Venäjällä vaikuttivat myös ministerineuvostoon 1914 loppupuolella, missä tätä rajoittamista ajoi erityisesti oikeusministeri Ivan Grigorevich Shcheglovitov. Ministerineuvosto tammikuun 1915 määräyksellä päätti kieltää kauppaoikeudet vihollisvaltojen kansalaisilta ja yrityksiltä, jotka toimivat vihollisvaltojen lainsäädännön alla. Tästä kärsivät eniten saksalaisomisteiset pienet ja keskisuuret yritykset, joista useat oli perustettu Saksan lainsäädännön alaisuudessa. Monet suuret osakeyhtiöt oli puolestaan perustettu Venäjän lainsäädännön alaisuudessa.⁴²³ Suomen osalta saksalaisten valvonta tiukkeni helmikuun alkupuolella, kun *Uusi Suometar* ja *Työmies* uutisoivat pakollisesta määräyksestä, jossa Itävallan, Unkarin, Saksan ja Turkin alamaisille ja toiminimille kuuluvia liikeyrityksiä valvottiin hallituksen määräämän tarkastajan toimesta.⁴²⁴ Valvonnan kanssa oli Suomessa ongelmia, koska Viipurista huhtikuun alussa *Uusi Suometar* uutisoi, että Viipurin läänin kuvernööri oli lähettänyt läänin kaikille nimismiehille ja poliisilaitoksille kiertokirjeen, koska tähän mennessä kaikkia vihollisvaltojen alamaisten liiketoimintaa ei oltu Suomessa saatu loppumaan. Viranomaisten piti tarkistaa kuvernöörin antaman listan mukaan 14. huhtikuuta 1915 mennessä, oliko kyseisillä liikkeillä minkäänlaisia yhteyksiä vihollisvaltojen alamaisiin.⁴²⁵

Pro gradu -tutkielman ajankohtana Britannian lehdistössä ei käsitelty saksalaisomisteisia yrityksiä. Poikkeus oli, kun *The Daily Telegraph* käsitteli saksalaisomistuksia Britannian viihdeteollisuudessa

⁴²² *Uusi Suometar* 19.12.1914 no 346, 7. Tässä oli viittaus Britannian toimiin, sillä syksyn aikana useammalla asetuksella kiellettiin Saksassa perustettujen Britannian toimien yritysten kauppa ja rahaliikenne Saksaan, mutta harvoin takavarikoitiin kyseiset yritykset, vaikka Moskovan kauppiaskunnan lähetystön edustajat tässä uutisoinnissa väittivät. Nämä yritykset toimivat edellä mainittujen rajoitusten puitteissa Britannian sisäministeriön tarkastajien alaisuudessa. Panayi 1991, 135.

⁴²³ Lohr 2003, 66. Tämä ei koskenut niitä vihollisvaltojen kansalaisia, jotka olivat etnisesti slaavilaisia, ranskalaisia tai italialaisia. Vihollisvaltojen omistukset myytiin Venäjän valtiolle tai Venäjän kansalaisille erittäin alennettuun hintaan. Maksut eivät menneet vihollisvaltion kansalaisille vaan erityisille jäädytetyille tileille Venäjän valtionpankkiin, josta ne oli tarkoitus vapauttaa maksettavaksi vihollisvallan kansalaisille sodan loputtua. Näiden omistusten kartoitus jatkui 1. heinäkuuta 1915 saakka, jolloin 1839 yritystä oli asetettu selvitystilaan. Lohr 2012, 125.

⁴²⁴ *Uusi Suometar* 12.2.1915 no 41, 2; *Työmies* 12.2.1915 no 35, 2. Julkaistiin uudestaan molemmissa lehdissä viikkoa myöhemmin. *Uusi Suometar* 19.2.1915 no 48, 8. *Työmies* 19.2.1915 no 41, 7.

⁴²⁵ *Uusi Suometar* 4.4.1915 no 90, 8.

marraskuussa 1914. *The Daily Telegraph* näki hyvänä, vaikka oli muunlaisiakin näkökohtia asiaan, että viihdeala oli sallittua sodan aikana, koska se piristi sekä kotirintaman, mutta myös sotaan lähteneiden mielialoja ja toisaalta työllisti ihmisiä Britanniassa. Lehti kannatti, että viihdeala oli isänmaallisten brittien hallussa ja oli tyytyväinen, että hallinnon taholta saksalaiselta omistajilta oli tehokkaasti hylätty lisenssejä harjoittaa viihdealan yrityksiä. Lehti piti hyvänä puhdistaa saksalaiset viihde-alalta ja muistutti, että saksalaiset ovat tällä hetkellä vihollisia ja jatkoi viihde-alan saksalaisista ”...even if they (Germans) clothe themselves in the grab of disinterested impresarios.”⁴²⁶ Kuten edellä mainittiin saksalaisomisteisten yritysten toimintaa harvoin kiellettiin kokonaan, mutta todennäköisesti tässä viranomaisten kiellossa saksalaisomisteisen viihde-elämän osalta oli taustalla pelko, että saksalaisomisteiset viihdealan toimijat mahdollisesti pystyivät vaikuttamaan brittien sotamieliloihin kielteisesti.

Monikansallisen yritysten saksalaisomistusten rajoittaminen oli vaikeaa Venäjällä, ja tästä asiasta Suomen lehdistössä kirjoitettiin useaan kertaan Venäjän lehdistön kommentteja asian tiimoilta. Ensiksi käytiin keskustelua lehdistössä pietarilaisesta vuonna 1886 perustetusta sähkövalaistusyhtiöstä, jonka uskottiin olevan pääosin saksalaisomisteinen ja Rattnerin ”yhtiövoiman siirtoa varten”, joka oli puolestaan pääosin ranskalaisomisteinen väleistä. Molemmat yritykset olivat osakkaana Suomen osalta Vuoksen Kuurmanpohjan sähköyhtiössä.⁴²⁷ Suomen lehdistöstä tästä asiasta kirjoitti *Uusi Suometar* ja *Työmies*. *Työmies* yleensä vain uutisoi aiheesta, mutta *Uusi Suometar* kommentoi aiheesta, jos venäläisen lehdistö arvosteli Suomen toimia asian tiimoilta. Jo ennen sotaa 25. heinäkuuta 1914 *Uusi Suometar* kirjoitti palstallaan ”Suomen asiat venäläisissä lehdissä”, että liberaalin *Peterburgskaja Gasetan*⁴²⁸ kirjoituksessa syytettiin Suomen senaattia siitä, että se tuki saksalaisten vuonna 1886 perustettua sähkövalaistusyhtiötä, joka oli *Peterburgskaja Gasetan* mielestä saksalaisten pankkien omistuksessa. *Peterburgskaja Gasetan* mielestä Suomen hallitus vastusti venäläistä yritystä Rattnerin ”yhtiö voiman siirtoa varten”, jonka osakkeet olivat ranskalaisten hallussa. *Uusi Suometar* syytti *Peterburgskajan Gasetan* -lehteä tarkoitushakuisuudesta

⁴²⁶ “Entertainments and War”, *The Daily Telegraph* 14.11.1914, 8 [pääkirjoitus].

⁴²⁷ Vuosisadan vaiheesta lähtien monikansalliset yritykset olivat kiinnostuneita Vuoksen alueen koskien valjastamisesta, mutta Suomen senaatti oli rajoittanut näitä hankkeita. Vuonna 1913 Suomen senaatti asetti valtionkomitean tutkimaan alueen koskien valjastamista. Tähän liittyi ns. Kuurmanpohja-hanke, jossa oli osakkaana 1886 perustetun sähkövalaistusyhtiö. Valtionkomitea vetosi ruotsalasiin asiantuntijalausuntoihin ja piti Kuurmanpohja-hanketta liian suurisuuntaisena Pietarin sähkön tuottamiseen. Hanke ei edennyt ensimmäisen maailmansodan aikana. Paappa & Ropponen 1992, 333-335.

⁴²⁸ *Peterburgskaja Gasetan* edusti Venäjän lehdistökentässä liberaalia, länsimaisia arvoja ja multietnistä Venäjää kannattavaa massoille suunnattua lehteä. Lehti kevensi myös sisältöään länsimaiden lehtien mallin mukaisesti. McReynoldsin mielestä lehdellä ei ollut varsinaista poliittista agenda ja lehti kirjoitti enemmänkin politiikasta henkilöiden kuin poliittisten ilmiöiden kautta. McReynolds 1991, 136, 170, 183-184, 191, 195, 245, 247.

Suomen syyttelyssä, koska *Uusi Suometar* kommentoi seuraavin sanoin asiasta: ”Kirjoitus tuntuu kauttaaltaan tendenssimäiseltä vissiin suuntaan.”⁴²⁹ Lohrin mukaan myös liberaalit lehdet vaativat usein Saksan kansalaisten taloudellisen toiminnan rajoittamista Venäjällä.⁴³⁰ Vaikka *Peterburgskaja Gasetta* oli liberaalinen lehti, siitä huolimatta sodan olosuhteissa vihollismaan Saksan mahdolliset omistukset Venäjällä olevissa yrityksissä eivät olleet hyväksyttäviä Venäjällä myöskään liberalistisessa lehdistössä.

Aiheeseen palattiin *Uudessa Suomettaressa* syyskuun lopulla, kun lehti kirjoitti liberaalin *Birzhevyje Vjedomostin* pohjalta, jossa Pietarin ”yhtiö sähkövoiman siirtoa varten” yhtiön jäsen kenraali A.P. Veretennikov kertoi, että saksalaisomistajat Deutsche Bankin johdolla olivat vallanneet itselleen johtopaikat yhtiökokouksessa syrjäyttäen ranskalaiset ja venäläiset omistajat. Kenraali A.P. Veretennikov kertoi myös, että yhtiön toimitusjohtajaa Rattneria pidettiin sotavankina Saksassa, vaikka Rattner oli vanhempi kuin sotaväki-ikäiset. Kenraali A.P. Veretennikov piti tätä Rattnerin vangitsemista Deutsche Bankin järjestämänä. Myös Suomi sai kenraalilta syytöksiä, koska hän näki, että Suomen senaatti tuki Deutsche Bankia, koska ei antanut lupaa suuren voima-aseman rakentamiseen Kuurmanpohjaan ja tämän takia sähkönhinta pysyi korkeana Pietarissa.⁴³¹

Moskovan pormestari M. V. Chelnokov antoi tukensa venäläisille kaupan alan toimijoille saksalaisia kaupan alan toimijoita vastaan Moskovassa. Lohrin mukaan Chelnokov johti ”yksityistä ristiretkää” Moskovan lehdistön tuella saksalaisyrityksiä vastaan ja erityisesti silmätikkuna heti sodan alussa oli 1886 perustettu sähkövalaistusyhtiö.⁴³² *Uusi Suometar* jatkoi kirjoittelua uudestaan marraskuun lopussa pietarilaisen liberaalisen *Birshevyje Vjedomostin* pohjalta 1886 perustetun sähkövalaistusyhtiön ja heidän Kuurmanpohjassa olevista omistuksista Force- ja Imatra- yhtiöissä. Moskovan kaupunginduuma katsoi edellä mainitun yrityksen olevan Deutsche Bankin omistuksessa ja vaati näiden takavarikointia, mutta Pietarin kaupunginduuma ei hyväksynyt takavarikointia, koska katsoi yrityksen hoitaneen asiansa hyvin. Tässä näkyi hyvin jakolinja suhtautumisessa ulkomaalaisiin omistajiin Pietarin ja Moskovan välillä. Lohrin mukaan aina 1860-luvulta saakka Moskovan hallinto ja kaupalliset toimijat yhdistyksineen oli enemmän venäläisnationalistisilla linjoilla taloudellisten toimijoiden suhteen, kun taas Pietarissa kannatettiin vapaakauppaa ja liberaalista suhtautumista ulkomaalaisten kuten saksalaisten toimintaan talouden piirissä.⁴³³ *Uusi Suometar* piti luultavana tässä

⁴²⁹ *Uusi Suometar* 25.7.1914. no 199, 3; *Uusi Suometar* 28.7.1914 no 202, 7.

⁴³⁰ Lohr 2003, 64.

⁴³¹ *Uusi Suometar* 29.9.1914 no 265, 3.

⁴³² Lohr 2003, 28.

⁴³³ Lohr 2003, 60; Luntinen 2008, 463.

vaiheessa, että lähitulevaisuudessa yhtiö tulitaisiin takavarikoimaan.⁴³⁴ *Työmies* jatkoi asiasta kirjoittelua joulukuun loppupuolella artikkelilla, joka käsitteli 1886 perustettua sähkövalaistusyhtiötä. Ensimmäisenä asiana artikkelissa oli *Birzhevyje Vjedomostista* otettu selvitys, kuinka yhtiö oli levittäytynyt sähkövalaisusektorille Pietariin, Moskovaan ja Łódziin. Toisaalta yhtiö oli omaisuudeltaan pieni 1800-luvun lopulla, mutta kasvu oli tapahtunut 1900-luvun alussa ja yhtiön sijoitukset olivat laajentuneet muillekin toimialoille. Lehden mukaan yhtiön omistus olisi ollut suurimmaksi osaksi saksalaisten omistuksessa ja täten oli uhkatekijä Venäjällä. Toisaalta artikkeli käsitteli *Retšin* pohjalta, että Moskovan kaupunginpää pyrki yleisvenäläisen kaupunkiliiton pääedustajana taivuttamaan ministerineuvostoa yhtiön takavarikoinnin kannalle.⁴³⁵ *Työmiehessä* joulukuun lopussa kerrottiin *Retšin* pohjalta, että Sveitsin lähettiläs oli käynyt yhtiön mahdollisen lakkautuksen osalta neuvotteluja Venäjän ulkoasiainministeri S.D. Sasonowin kanssa, koska lähettiläs piti sveitsiläisiä tämän yrityksen pääomistajina ja yhtiön varoja ei ollut siirretty sodan aikana Venäjältä pois eikä näin ollen yhtiötä olisi saanut pakkolunastaa.⁴³⁶

Painostus saksalaisomistuksia vastaan Venäjällä lehdistössä eritoten venäläisnationalisessa lehdistössä vaikutti omalta osaltaan siten, että ministerineuvosto tammikuun 1915 määräyksellä päätti kieltää kauppaoikeudet vihollisvaltojen kansalaisilta ja yrityksiltä, jotka toimivat vihollisvaltojen lainsäädännön alla.⁴³⁷ *Uusi Suometar* kirjoitti venäläisnationalistisen *Novoje Vremjan* vaatimuksista Suomen osalta, että *Novoje Vremja* halusi, että suomalaiset puuttuisivat Suomessa 1886 perustetun sähkövalaistusyhtiön saksalaisiin osakeomistuksiin Kuurmanpohjan vesivoima-alan yrityksissä Force ja Imatra. *Novoje Vremja* vaati, että nämä pakkolunastettaisiin ja katsoi, että Suomen senaatti ei ollut tehnyt tässä asiassa kaikkea.⁴³⁸ *Uusi Suometar* ja *Työmies* käsitelivät mahdollisesti saman Pietarin kirjeenvaihtajan välityksellä tekstin saman kaltaisuudesta päätellen tammikuun puolen välin tienoilla 1886 perustetun sähkövalaistusyhtiön asiaa ja yhteyksiä Kuurmanpohjassa toimiviin Imatra- ja Force-yhtiöihin. Nationalistiset lehdet kuten *Novoje Vremja* ja *Findjanskaja Gazeta* vaativat yrityksen takavarikointia samoin kuin liberaalinen *Birshevyje Vjedomost*, jonka mielestä yhtiön osakkeet eivät ole sveitsiläisten vaan saksalaisten omistuksessa. Asian tiimoilta myös oli erimielisyyttä Moskovan kaupunginhallituksen ja Pietarin kaupunginhallituksen välillä, joista edellä

⁴³⁴ *Uusi Suometar* 29.11.1914 no 326, 6.

⁴³⁵ *Työmies* 21.12.1914 no 295, 5

⁴³⁶ *Työmies* 30.12.1914 no 301, 6; Lohr 2003, 74. Yhtiössä omistajista toiseksi suurin omistaja olivat saksalaiset ja kolmanneksi suurin omistaja venäläiset. Saksalaiset omistivat yhtiöstä 21 %:ia. *Työmies* 30.12.1914 no 301, 6; Lohr 2003, 74.

⁴³⁷ Lohr 2003, 66

⁴³⁸ *Uusi Suometar* 15.1.1915 no 13, 3.

mainittu kannatti takavarikointia ja jälkimmäinen ei. Toisaalta yhtiön takavarikointia vastusti myös yrityksen venäläinen johtokunta.⁴³⁹ Ministerineuvosto ei tehnyt ratkaisua yrityksen pakkolunastuksesta tässä vaiheessa.⁴⁴⁰ *Uusi Suometar* palasi aiheeseen maaliskuussa, jolloin lehti kertoi, että ei oltu päästy ratkaisuun 1886 perustetun sähkövalaistusyhtiön pakkolunastuksesta.⁴⁴¹ Pro gradu -tutkielman ajankohtana ei saatu aikaiseksi ratkaisua tämän yrityksen pakkolunastukseen.

Ensimmäinen keskustelu sodan aikana saksalaisten yritysten, pankkien ja yksityisten henkilöiden varoista Venäjällä oli saman sisältöisenä *Uudessa Suometassa* ja *Työmiehessä* Pietarista 20. elokuuta 1914. Lehdet käyttivät tässä uutisoinnissa lähteenä *Birzhevyje Vjedomostia*. Lehden mukaan oikeusministeri oli neuvotellut saksalaisten talletusten kohtalosta Venäjällä Pietarin pankkimiesten kanssa. Pietarin pankkimiehet olivat sitä mieltä, että saksalaisten toiminimien ja luottolaitosten talletukset olisi takavarikoitava sodan loppuun saakka. Pankkimiehet sanoivat yksityisten henkilöiden omaisuudesta seuraavasti: ”Yksityisten henkilöiden omaisuutta sen sijaan olisi säästettävä.” *Birzhevyje Vjedomost* sanoi, että ratkaisu olisi ministerineuvostolla, mutta uskoi, että se olisi samaa mieltä pankkimiesten kanssa. Lehtien mukaan kerrottiin, että saksalaisten tehtaiden toiminta jatkuisi kauppaministeriön ja hallinnollisten viranomaisten valvonnassa.⁴⁴² Ministerineuvosto kumosi heti, nämä *Birzhevyje Vjedomostin* uutisoimat huhut saksalaisten toiminimien ja luottolaitosten talletusten takavarikoinnista. Tässä vaiheessa ministerineuvoston kanta oli, että sillä ei ollut haluja takavarikoida vihollisvaltojen henkilöiden omaisuutta Venäjällä.⁴⁴³ Mutta lokakuun alussa samanlaisella uutisoinnilla *Uusi Suometar* ja *Maakansa* kertoivat, että kun Saksan pankki otti haltuun sodan aikana Suomen pankin saatavia saksalaisilta pankeilta, niin Suomen pankki teki samoin. Tällä oli se vaikutus, että saksalaiset liikemiehet eivät saaneet saatavia Suomesta.⁴⁴⁴ Virallisessa armeijan käskykirjeessä 1. joulukuuta 1914 Saksan kansalaisille ei saanut antaa rahaa, arvopapereita, arvometalleja ja arvokkaita esineitä. Samoin Saksan kansalaiset eivät saaneet nostaa varoja pankeista. Tämän uutisoi *Työmies*, *Uusi Suometar* ja *Maakansa*.⁴⁴⁵ *Uusi Suometar* ja *Työmies* uutisoivat vihollisvaltojen tulevien rahaerien vapaaehtoisesta tallentamisesta Valtakunnan Pankkiin

⁴³⁹ Usein jo ennen sotaa yrityksiin, jossa oli saksalaisomistuksia, asetettiin venäläinen johtokunta valtiovallan painostuksesta. Tutkimuskirjallisuudesta ei löytynyt toimittiinko näin 1886 perustetun sähkövalaistusyhtiön kohdalla, mutta se oli mahdollista. Lohr 2003, 58.

⁴⁴⁰ *Uusi Suometar* 20.1.1915 no 18, 3; *Työmies* 20.1.1915 no 15, 2.

⁴⁴¹ *Uusi Suometar* 21.3.1915 no 78, 3.

⁴⁴² *Uusi Suometar* 20.8.1914 no 225, 3; *Työmies* 20.8.1914 no 190, 3.

⁴⁴³ Lohr 2003, 61-62.

⁴⁴⁴ *Uusi Suometar* 3.10.1914 no 269, 3; *Maakansa* 6.10.1914 no 110, 1.

⁴⁴⁵ *Työmies* 2.12.1914 no 279, 6; *Uusi Suometar* 3.12.1914 no 330, 2; *Maakansa* 3.12.1914 no 135, 2; *Uusi Suometar* 10.12.1914 no 337, 3; *Työmies* 10.12.1914 no 286, 2.

Keisarikunnassa 15. joulukuuta 1914.⁴⁴⁶ *Uusi Suometar* uutisoi senaatin 17. lokakuuta 1914 määräyksestä ”Vihollisvaltain alamaisten omaisuuden hoidosta”, jossa kiellettiin vihollisvaltioiden kansalaisilta kiinteistöjen ostaminen Suomesta sekä siitä, että vihollisvaltojen vainajien perinnöt jäivät suomalaisten viranomaisten haltuun.⁴⁴⁷ Vaikka sodan alussa Venäjän hallinto lupaili olla puuttumatta Saksan kansalaisten omaisuuteen, kehitys johti siihen, että jo sodan alkuvaiheessa Venäjän hallinto puuttui siihen osasyynä lehdistön painostus.

Brittilehdistössä ei käsitelty pro gradu -tutkielman ajankohtana yhtä poikkeusta lukuun ottamatta, että Saksan kansalaisten omaisuutta takavarikoitaisiin Britanniassa. Poikkeus oli *Daily Mailin* pääkirjoitus huhtikuun lopussa, jossa käsiteltiin brittivankien huonoa kohtelua Saksassa. *Daily Mail* oli samaa mieltä kuin alahuoneen keskustelussa ollut lordi Landsdowne, joka oli vaatinut Britanniassa olevien Saksan kansalaisten omaisuuden takavarikointia, mikä käytettäisiin Saksassa olevien brittivankien hyväksi. *The Manchester Guardian* ei hyväksynyt tällaista kostotoimenpidettä, joka kohdistuisi Britannian Saksan kansalaisiin.⁴⁴⁸

Itämeren alueen saksalainen aatelisto yritti vastustaa heidän taloudelliseen toimintaansa liittyviä rajoituksia. *Työmies* 2. joulukuuta 1914 uutisoi *Djenin* tietojen mukaan Liivin- ja Kuurinmaan läänien aateliston lähetystöstä, joka koostui Itämerenmaakuntien saksalaisista paroneista. He olivat lähdössä Pietariin vastustamaan Venäjän hallinnon toimenpiteitä, jotka koskettivat heitä. Taloudelliselta puolelta he aikoivat anoa korvausta väkijuoman myynnistä, koska se oli kielletty heidän omistamissaan kapakoissa. He myös vastustivat rahaministeriön lakiehdotusta talonpoikaiskunnille, että sille kuuluvat varat lähettäisiin valtiopankkeihin, koska varat olivat olleet tähän mennessä aatelisten Keskinäisessä Luottoyhdistyksessä Riikassa.⁴⁴⁹ Vuoden 1914 ja 1915 vaihteessa Venäjän hallitus kielsi viinanpolton. Venäjällä Liivinmaan viinatehtaille maksettiin korvauksia sen takia, koska väkiviinan valmistus kiellettiin *Uuden Suometaren* 16. maaliskuuta 1915 uutisoinnin mukaan, mutta tämä ei koskenut niitä tehtaita, joiden omistajien joukossa oli Saksan alamaisia.⁴⁵⁰

Elokuun jälkeen keisari kutsui valtakunnanduuman kolmen päivän ajaksi koolle vasta helmikuussa 1915. Valtakunnanduuman avajaisista uutisoi *Uusi Suometar* erikoiskirjeenvaihtajan välityksellä.

⁴⁴⁶ *Uusi Suometar* 15.12.1914 no 342, 3; *Työmies* 15.12.1914 no 290, 2.

⁴⁴⁷ *Uusi Suometar* 3.11.1914 no 300, 3.

⁴⁴⁸ “German Cruelty to Prisoners”, *Daily Mail* 28.4.1915, 4 [pääkirjoitus]; “The Treatment of Prisoners”, *The Manchester Guardian* 28.4.1915, 6 [pääkirjoitus].

⁴⁴⁹ *Työmies* 2.12.1914 no 279, 6.

⁴⁵⁰ *Uusi Suometar* 16.3.1915 no 73, 6.

Konservatiivinen pääministeri Ivan Goremykin käsitteli saksalaisten vaikutusta Venäjällä lehden mukaan seuraavasti:

Sitten puhuja (pääministeri Ivan Goremykin) huomautti sodan paljastamista epäkohdista, saksalaisen vallasta teollisuuden alla, maataloudessa ja rajaseutujen maanomistuksessa, viennin suotuisain olosuhteiden luomisesta, joiden kaikkien seikkojen tulevaisen selvittely on lähellä sydäntä. – Puhetta keskeytettiin hyvähuudoilla ja kättentaputuksilla. Useat kauvempana istuvat duuman jäsenet olivat kerääntyneet lähelle kuullakseen paremmin puhujaa.⁴⁵¹

Verrattuna elokuiseen valtakunnanduumaan luottamus maan saksalaisiin oli selkeästi vähentynyt ja pelko saksalaisesta vallasta eritoten talouden piirissä Venäjällä korostui. Sodan aikana vaatimukset taloudellisen vallan rajoittamiselta Venäjällä vihollismaiden kansalaisten eritoten saksalaisten ja itävaltalaisien osalta kasvoivat Venäjällä ja tässä tavoitteessa katsottiin kauppa- ja teollisuusministeri Sergei Ivanovich Timashevinkin epäonnistuneen ja hän joutui eroamaan virastaan maaliskuun alussa 1915. *Uusi Suometar* käsitteli asiaa kahdella uutisoinnilla. Ensimmäinen uutisointi 4. maaliskuuta perustui Pietarin lehtiin, joissa kerrottiin, että johtavissa piireissä oli herättänyt tyytymättömyyttä se, että Timashev ei osoittanut kylliksi tarmoa Saksan ja Itävallan alamaisille kuuluvien etuoikeuksien ja patenttien hävittämisessä.⁴⁵² Seuraavana päivänä *Uusi Suometar Retšin* uutisointiin nojautuen palasi Timashevinkin eroon. Kadettien lehti *Retš* katsoi Timashevinkin olleen mies paikallaan ja katsoi ulkomaalaisomistusten suureen määrään Venäjällä syylliseksi venäläisellä pääoman, jolla ei ole aloitekykyä ja tarmoa, jolloin tämä kehitys vei Venäjän teollisuuden ulkomaisiin käsiin. Tästä esimerkkinä *Retš* piti sitä, että ministerineuvosto oli joutunut luopumaan saksalaisten ja itävaltalaisien omistamien teollisuusyritysten pakollisesta lakkauttamisesta ja rajoittunut kyseisten maiden kauppayritysten lakkauttamiseen.⁴⁵³ Tämä riippuvuus ulkomaalaisomistuksista Venäjän taloudessa oli nähtävissä koko tutkielman ajankohdan ajan ja tämän toi esiin *Retš* artikkelissaan.

Myös saksalaisiin suhtautumisen kiristyminen talouden puolella oli nähtävissä aateliskokouksessa, kun maaliskuun lopussa *Uusi Suometar* kertoi aateliskokouksen päätöksistä saksalaisia vastaan teollisuuden ja kaupan alalla. Näitä olivat teollisuus- ja maatalouspankin perustaminen, luotonantosuhteessa vahingollisten tiedonantotoimistojen lakkauttaminen, ulkomaalaisten kieltäminen kuulumasta yrityksiin, jotka palvelivat valtakunnan puolustusta, kaikkien saksalaisten siirtolaisten maiden pakkolunastus, kaikkien kiinteistöjen ottaminen pois saksalaisilta, rangaistukset

⁴⁵¹ *Uusi Suometar* 12.2.1915, no 41, 4.

⁴⁵² *Uusi Suometar* 4.3.1915 no 61, 7.

⁴⁵³ *Uusi Suometar* 5.3.1915 no 62, 5.

saksalaisen omaisuuden salaamisesta ja saksalaisten omaisuuden takavarikointi, vaikka olisi siirretty Venäjän tai jonkun liittolaisen nimille.⁴⁵⁴

Tutkielman ajankohtana venäläinen lehdistö erityisesti venäläisnationalistinen lehdistö vaati saksalaisen taloudellisen vallan rajoittamista Venäjällä ja vähitellen valtiovalta reagoi tähän. Jo tutkielman ajankohtana Saksan kansalaisten yhtiöiden kansallistaminen alkoi, mutta laajemmassa mitassa valtiovalta kansallisti niitä pro gradu -tutkielman ajankohdan jälkeen ja ulotti myös kansallistamisen usein myös etnisesti saksalaista alkuperää olevien Venäjän kansalaisten omistamiin yrityksiin ja laajensi saksalaisten yhtiöiden kansallistamista rajaseudulta myös muualle Venäjälle.⁴⁵⁵ Lisäksi Venäjä pystyi rajoittamaan saksalaisten taloudellista vaikutusvaltaa myös sodan aikaisella karkotuspolitiikalla. Venäjä sodan aikana vähitellen karkotti maasta ja erityisesti maan sisällä sisämaahan saksalaista taloudellista eliittiä ja tätä kautta pystyi rajoittamaan saksalaisten taloudellista valtaa Venäjällä. Sotaväki-ikäisistä Saksan kansalaisista oli iällisesti varmaankin paljon sitä ikäluokkaa, jotka olivat arveluttavia erityisesti venäläisnationalistien tahojen mielestä ja sotaväki-ikäisten internoinnilla pystyttiin rajoittamaan heidän taloudellista valtaansa Venäjällä. Toisaalta armeijalla oli laajat valtuudet karkottaa myös etnisesti saksalaisia Venäjän kansalaisia raja-alueelta. Nämä toimenpiteet saksalaisten taloudellista valtaa vastaan Venäjällä vastaan oli yksi keino, että sotaa edeltänyt enemmän tai vähemmän multietninen Venäjä muuttui ”venäläisemmäksi” Venäjäksi sodan aikana.

4.3.2 Rajoitukset saksalaisten maaomistuksissa

Britanniassa lehtien pääkirjoituksiin ei noussut saksalaisten maaomistukset, mutta Venäjällä tämä oli yksi johtava teema lehdistön keskustelussa pro gradu -tutkielman ajankohtana. Syynä tähän oli pitkälti, että Venäjällä oli Saksan kansalaisia sekä etnisesti saksalaista alkuperää olevia maanomistajina paljon verrattuna Britanniaan. Sodan alussa saksalaisten maanomistukseen liittyvät kirjoitukset käsitelivät yleensä sotilashallinnon alla olevia Venäjän valtakunnan osia. Ensimmäinen saksalaisten maanomistusta Venäjällä koskeva kirjoitus oli *Työmiehessä* lokakuun alussa. Lehti uutisoi *Birzhevyje Vjemosin* uutisoinnin pohjalta, että hallituspiireissä suunniteltiin saksalaisten maanomistuksen rajoittamista Venäjällä erityisesti Etelä-Venäjän siirtokunnissa lähellä rintamaa.

⁴⁵⁴ *Uusi Suometar* 29.3.1915 no 72, 4.

⁴⁵⁵ Lohr 2003, 166-172.

Suunnitelma olisi tapahtunut siten, että saksalaisilla olisi tietty määräaika myydä maansa vapaaehtoisesti mutta, jos he kieltäytyisivät myynnistä, silloin maa-alue pakkolunastettaisiin.⁴⁵⁶ Vaikka sodan alussa Venäjän hallinto lupasi suojella Saksan kansalaisten omaisuutta Venäjällä, valtion hallinto puuttui nopeasti Saksan kansalaisten maan hankkimiseen. 24. syyskuuta 1914 keisari allekirjoitti asetuksen, jolla kiellettiin vihollisvaltojen kansalaisille maaomaisuuden myyminen ja vuokraaminen sodan aikana.⁴⁵⁷ *Uusi Suometar* uutisoi tähän liittyen Suomesta lokakuun alussa, että senaatti oli hylännyt yhden Itävallan alamaisen ja kolmen Saksan alamaisen anomukset saada omistaa maakiinteistöjä Suomessa.⁴⁵⁸

Saksalaisten maanomistuksen rajoittamista ulottaen asian myös Venäjän saksalaiseihin kansalaiseihin ajoivat voimakkaimmin armeija ja nationalistinen lehdistö erityisesti raja-alueilla. Lisäksi usein raja-alueiden alueviranomaiset ajoivat tätä asiaa. Esimerkiksi Puolan alueella suurin osa kuvernööreistä piti saksalaisia epäluotettavina heidän mielestään saksalaisten maat pitäisi pakkolunastaa, mutta osa Puolan virkamiehistöstä näki maansa saksalaiset, joista osa oli tullut alueelle jo 1000-luvulla, positiivisena konservatiivisena elementtinä yhteiskuntarauhan säilymisessä ja, jotka osallistuivat myös innokkaasti Venäjän armeijan kutsuntoihin.⁴⁵⁹ Vähitellen sodan alussa valtionhallinnon lupaukset Saksan kansalaisten omaisuuden suojelusta unohtuivat maanomistuksen osalta, kun marraskuun alussa *Työmies* uutisoi *Retšin* pohjalta, että ministerineuvostossa päätettiin, että oikeusministerin johdolla perustettiin virastojen välinen neuvottelukunta tämän maanomistusasian tiimoilta.⁴⁶⁰ *Uusi Suometar* ja *Työmies* uutisoivat saman sisältöisellä uutisella *Russkija Vjedomostin* pohjalta, oikeusministerin johdolla toiminut komitea päätyi lakiehdotukseen, että pakkoluovutuksen alle joutuisivat ne maat, jotka saksalaiset olivat hankkineet itselleen 1.1.1871 jälkeen ja alueeksi laskettiin rantamaat, Suomi, Kaukasia ja Jekaterinoslavin kuvernementti.⁴⁶¹ Saksalaisten maanomistuksesta Suomen osalta *Työmies*, *Uusi Suometar* ja *Maakansa* uutisoivat saman sisältöisellä uutisella, että edellä mainittu komitea oli liittänyt lakiehdotukseen erinäisiä pykäläitä, jotka koskivat saksalaisten maanomistuksen kumoamista Suomessa, koska oli käynyt ilmi, että komitean mielestä saksalaiset omistivat paljon maata Suomessa. Suomen kenraalikuvernöörin tehtävänä oli

⁴⁵⁶ *Työmies* 7.10.1914 no 231, 6.

⁴⁵⁷ Lohr 2012, 125; Lohr 2003, 94-95.

⁴⁵⁸ *Uusi Suometar* 8.10.1914 no 274, 3.

⁴⁵⁹ Lohr 2003, 95

⁴⁶⁰ *Työmies* 3.11.1914 no 254, 6.

⁴⁶¹ *Uusi Suometar* 4.11.1914 no 301, 6; *Työmies* 4.11.1914 no 255, 3.

antaa asian tiimoilta tilastoaineistot ja muut aineistot, jotta lakiehdotusta voitaisiin valmistella komiteassa.⁴⁶²

Uusi Suometar nosti ”Suomen asiat venäläisissä lehdissä” -palstallaan 23. marraskuuta 1914 konservatiivisen *Novoje Vremjan* kirjoitusta saksalaisten maanomistuksesta Suomesta, koska *Novoje Vremja* katsoi, että Suomen saksalaisten maaomistuksia koskeva kenraalikuvernöörin kartoitus hidasti saksalaisten maanomistusta Venäjällä koskevan lakiehdotuksen eteenpäin viemistä. *Uusi Suometar* kirjoitti:

Novoje Vremjan kirjoittaessaan saksalaisten maanomaisuuden supistuksesta Venäjällä valittaa, ettei tätä kysymystä käsittelevän komitean töistä tahdo tulla mitään. On toimittu lähes kuukausi, mutta mitään lakiehdotusta ei ole syntynyt. Komitea on aloittanut työnsä sillä, että on päättänyt ulottaa tuon saksalaisia siirtokuntia koskevan lain Suomeenkin. Mutta koska kukaan tiennyt, onko Suomessa sellaisia siirtokuntia, niin tiedusteltiin Suomen kenraalikuvernööriltä. Syntyi kirjevaihto, jota voi jatkaa viikon, kuukauden tai kokonaisen vuoden. Eikä ennen kuin tämä on loppunut, voida julkaista asetusta. Ei kukaan saksalaisten suojelija olisi voinut menetellä sukkelammin. Onko tähän asti kuultu mitään saksalaisten maaomaisuuden aiheuttamasta rasituksesta Suomessa? Tuskinpa. Ei komitea itsekään oli siitä kuullut, mutta se ryhtyi kuitenkin asian penkomiseen, jota ei liene olemassakaan.⁴⁶³

Tämä *Novoje Vremjan* kannan nostaminen *Uuteen Suomettaren* oli *Uuden Suomettaren* halu näyttää, kuinka kriittisesti *Novoje Vremja* suhtautui Suomen hallintoon, ja varsinainen asia, saksalaisten maanomistuksen rajoittaminen, oli *Uuden Suomettaren* näkökulmasta toissijainen asia *Novoje Vremjan* Suomen hallintoon kohdistuneeseen kritiikkiin verrattuna.

23. marraskuuta 1914 *Uusi Suometar* uutisoi liberaalin *Russkija Vjedomostin* uutisoinnin pohjalta, että saksalaissyntyisten maatilusten pakkoluovutuksesta tulisi seuraamaan ongelmia. Pankkien edustajat olivat huolissaan siitä, että saksalaiset siirtolaiset lakiehdotuksen takia olivat lopettaneet vekselisitoumuksien lunastamisen ja kieltäytyneet suorittamasta vuokrasopimusmaksuja, joka olisi asettanut yksityiset henkilöt ja pankit hankalaan asemaan. Toisaalta kielteisesti lakiehdotukseen suhtautui Taurian läänin tilanomistajien lähetystö Krimin niemimaalla, koska sillä ei ollut ainoastaan vahingollista vaikutusta saksalaissyntyisten, mutta myös venäläisten tilanomistajien asemaan. Lähetystö myös puolusti myös Venäjän alamaisina olevia saksalaisia, jotka olivat juurtuneet

⁴⁶² *Työmies* 18.11.1914 no 267, 2; *Uusi Suometar* 19.11.1914 no 316, 3; *Maakansa* 21.11.1914 no 130, 1.

⁴⁶³ *Uusi Suometar* 23.11.1914 no 320, 2.

Venäjälle. Hallitus ilmoitti lähetystölle, että lähetystön näkökohdat tultaisiin huomioimaan lakia sovellettaessa.⁴⁶⁴ Puolustajia saksalaisten maanomistukselle Venäjällä löytyi pitkälti siitä syystä, että tämä maanomistusasia mahdollisesti vahingoitti myös Venäjän kansalaisten ja yritysten intressejä. Toisaalta löytyi myös ymmärrystä niitä etnisesti saksalaista alkuperää olevia kohtaan, jotka olivat assimiloituneet venäläiseen yhteiskuntaan.

Saksalaisten maanomistukseen liittyvästä lakiehdotuksesta uutisointi jatkui *Työmieheissä* 25. marraskuuta *Birzhevyje Vjedomostin* uutisoinnin pohjalta. Uudessa lakiehdotuksessa säilyi aikaisemmin voimassa olleet rajoitukset ulkomaalaisten alamaisten sekä ei-venäläistä syntyperää olevien Venäjän alamaisten kiinteän omaisuuden hankkimisoikeuksiin ja tämän omaisuuden käyttämiseen ja hoitamiseen nähden. Lakiehdotukseen tuli uusia rajoituksia. Uusi lakiehdotus tulisi kieltämään Itävallan, Unkarin, Saksan ja Turkin alamaisten hankkimasta kiinteää omaisuuden omistusoikeutta tai muuta perintötilaoikeutta koko Venäjän valtakunnassa. Samoin kiellettiin ehdotuksessa hankkimasta oikeutta, jotka johtuivat palkkaus- tai maanvuokrasopimuksista. Poikkeuksena sallittiin talojen tai asuntojen vuokraaminen kaupunkipaikoissa henkilökohtaista asumista varten. Tämä ehdotus olisi koskenut kaikkia Saksan alamaisia.⁴⁶⁵

Ns. raja-alueilla⁴⁶⁶, johon myös Suomi kuului, ehdotuksessa kiellettiin omistamasta tai vuokraamasta kaupunkipaikkojen ulkopuolella kiinteää omaisuutta. Tämä koski niitä henkilöitä, jotka olivat olleet Itävallan, Unkarin tai Saksan alamaisia ennen ajankohtaa 31.12.1870⁴⁶⁷ ja tämä koski myös miehestä polveutuvasta sukuhaarasta olevia heidän perillisiä. Tämä ei koskenut henkilöitä, jotka todistivat slaavilaisen kansalaisuuden ja oli myös muita seikkoja, jotka vaikuttivat tähän.⁴⁶⁸ Myös *Maakansa* uutisoi lyhyesti *Hufvudstadsbladetin* pohjalta, että saksalaisten maanomistus Suomessa tultaisiin kumoamaan.⁴⁶⁹ Laki rajamaiden maanomistuksesta ja maanvuokrauksesta tuli voimaan 2. helmikuuta 1915 ja se ulottui 160 kilometrin vyöhykkeenä etelärajalta Kaspianmereltä länsirajaa pitkin aina Suomen saakka. Tämä lainsäädäntö oli poikkeuksellista verrattuna muihin ensimmäistä

⁴⁶⁴ *Uusi Suometar* 23.11.1914 no 320, 4.

⁴⁶⁵ *Työmies* 25.11.1914 no 273, 4. Nämä määräykset julkaistiin Virallisessa lehdessä olleessa käskykirjeessä, joka oli *Uudessa Suometassa* 25. marraskuuta 1914. *Uusi Suometar* 25.11.1914 no 322, 2.

⁴⁶⁶ Alueita oli seuraavat kuvernementit: Arkangeli, Aunus, Pietari, Viron, Liivinmaa, Kuurinmaa, Kaunas, kaikki kuvernementtia Puolasta, Volynia, Podolia, Bessarabia, Herson, Tauria, Jekaterinoslav, Donin rajalta sekä kaikista Kaukasian ja Suomen suuriruhtinaskunnan paikkakunnista. *Työmies* 25.11.1914 no 273, 4.

⁴⁶⁷ Lakiehdotusvaiheessa rajoitukset olivat voimassa 1.1.1871 tai sen jälkeen kansalaisuuden saaneita, mutta varsinaisessa laissa se muuttui 1.1.1880. kts. s. 89.

⁴⁶⁸ Muita ryhmiä, joita laki ei koskenut oli syntymästään kuuluminen ortodoksinen seurakuntaan, sotapalvelus Venäjän armeijassa ja heidän perillisiä. *Työmies* 25.11.1914 no 273, 4; Gatrell, 1999, 23-24.

⁴⁶⁹ *Maakansa* 26.11.1914 no 132, 2.

maailmansotaa käyneisiin maihin, toisena poikkeuksena oli ainoastaan Osmanien valtakunta, koska se koski myös 1.1.1880 lähtien Venäjän kansalaisuuden saaneita etnisesti saksalaisia vihollisvaltojen kansalaisten lisäksi.⁴⁷⁰ Tästä laista uutisoi kahdella uutisella 17. helmikuuta 1915 *Uusi Suometar Retšiä* lainaten, että laki kielsi maanomistuksen ja maankäyttöoikeuden rajaseuduilta saksalaisilta, itävaltalaisilta ja unkarilaisilta siirtolaisilta, vaikka he olisivat Venäjän alamaisia. Heidän piti myydä kiinteistöt määräajassa, muuten ne pakkolunastettaisiin.⁴⁷¹ Tämän lain tiedottamisesta Suomessa uutisoi *Uusi Suometar* 4. maaliskuuta 1915⁴⁷² ja senaatin kiertokirjeestä hovioikeuksille asian tiimoilta 30. maaliskuuta 1915 ja *Työmies* samana päivänä.⁴⁷³ Näistä toimista Viipurissa uutisoi *Uusi Suometar* ja *Työmies* samanlaisella uutisella huhtikuun puolivälissä, että Viipurin läänin kuvernöörivirasto oli lähettänyt kaikille läänin kruununvoudeille, nimismiehille, kaupunkien poliisilaitoksille ja maistraateille sekä kunnallislautakuntien esimiehille kiertokirjeen vihollisvaltain alamaisten maan hallinto- ja nautinto-oikeuden lakkauttamisesta rajamaissa. Kiertokirjeessä oli luettelo kiinteistön omistajista. Ensimmäisessä luettelossa oli saksalaiset, jotka olivat siirtyneet 1.1.1880 Venäjän alamaiseksi ja Suomen kansalaisiksi, heillä oli aikaa myydä kiinteistönsä vuosi ja 4 kuukautta ennen kuin ne pakkohuutokaupataan. Heitä oli vain kaksi Viipurin läänissä. Toisessa luettelossa oli Saksan alamaiset, joilla oli 85 kiinteistöä Viipurin läänissä, heidän piti myydä kuuden kuukauden sisällä kiinteistöt, muuten ne pakkolunastettaisiin.⁴⁷⁴ Myös muualta Suomesta tuli tietoa vihollisvaltojen alamaisten maa-alueista ja suuruudesta. Koko Suomessa oli raja-alueilla vihollisvaltojen maa-alueita 112 ja yhteensä 926 hehtaaria. Tästä uutisoi *Uusi Suometar* ja *Työmies* saman sisältöisellä uutisella.⁴⁷⁵

Venäjän aateliskokouksessa oli saksalaisten maanomistus yhtenä aiheena käsittelyssä maaliskuun lopussa. Tästä uutisoi sekä *Työmies* että *Uusi Suometar*.⁴⁷⁶ *Työmies* uutisoi aateliskokouksen päätöslauselmasta, joka sisälsi toimenpiteitä saksalaisen ylivallan vastustamiselle. Maanomistusta koski kaksi lauseketta:

- 4) Kaikkien Venäjällä löytyvien saksalaisten siirtolain hävittäminen luovuttamalla kaikki saksalaisten ja itävaltalaiten hallussa olevat maat – slaawilaiseen kansallisuuteen kuuluvien henkilöiden sekä niiden saksalaisten ja itävaltalaiten maita lukuunottamatta, jotka ovat ennen

⁴⁷⁰ Lohr 2012, 122, 126.

⁴⁷¹ *Uusi Suometar* 17.2.1915 no 46, 3; *Uusi Suometar* 17.2.1915 no 46, 3.

⁴⁷² *Uusi Suometar* 4.3.1915 no 61, 2.

⁴⁷³ *Uusi Suometar* 30.3.1915 no 86, 3; *Työmies* 30.3.1915 no 73, 2.

⁴⁷⁴ *Uusi Suometar* 16.4.1915 no 101, 3; *Työmies* 16.4.1915 no 86, 2.

⁴⁷⁵ *Uusi Suometar* 19.4.1915 no 104, 2; *Työmies* 20.4.1915 no 89, 2.

⁴⁷⁶ *Työmies* 29.3.1915 no 72, 4; *Uusi Suometar* 1.4.1915 no 86, 7.

w. 1881 siirtyneet Venäjän alamaisiksi – veteraaniupseereille ja sotamiehille. 5) Kaiken kiinteistöjen ottaminen pois saksalaisilta ja itävaltalaisilta slaavilaisia lukuun ottamatta sekä mennoniiteille kuuluvien maiden pakkolunastaminen.⁴⁷⁷

Huhtikuun alussa *Uusi Suometar* käsitteli aateliskokousta sen päättymisen jälkeen lähteinään *Golos Moskvyy ja Birzhevyje Vjemoost*. Kubanin kasakkojen edustaja Besladnyi valitti sitä, että mennoniitat eivät suorita sotapalvelusta, mutta kasakat lähtivät sotaan vapaaehtoisesti. Mennoniitat, kuten taustaluvussa mainittiin, kieltäytyivät uskonnollista syistä liittymästä armeijaan. Besladnyin mielestä saksalaisten maaomaisuuden pakkoluovutuksia koskeva asetus olisi tämän takia ulotettava myös osuusmaihin. Valtakunnanneuvoston jäsen sotaministeri Vladimir Suhomlinovin oli sitä mieltä, että saksalaisten maanomistuksen lakkauttamisasetuksen pitäisi koskea koko Venäjää. Toinen valtakunnanneuvoston jäsen äärinationalistinen Markov oli sitä mieltä, että kaikki saksalaiset olisi karkotettava Venäjältä sekä oli samoilla linjoilla kanssa Suhomlinovin, että helmikuun pakkoluovutusasetus oli ulotettava koko Venäjälle. Aateliskokous hyväksyi heidän ponnet.⁴⁷⁸ Suhtautuminen Venäjän saksalaisiin kiristyi kevään 1915 aikana kuten aateliskokouksen päätöksissä oli nähtävissä.

Huhtikuun lopussa *Uusi Suometar* ja *Maakansa* uutisoivat saman sisältöisesti *Novoje Vremjan* pohjalta, että Pietarissa oli valmisteilla komitean perustaminen Itämerenmaakuntien asian käsittelemistä varten. Tämä komitea koostuisi hallituspiirien korkeimmista edustajista ja se tulisi valmistelemaan ehdotuksia lakiasäätävälle laitoksille. Yksi asia olisi saksalaisten tilanomistajien etuoikeuksien muuttaminen.⁴⁷⁹ Toukokuun alussa oli käyty keskustelua Venäjällä, miten toimittaisiin saksalaisten omistamien maiden osalta, ja tästä uutisoi *Uusi Suometar Birzhevyje Vjedomostin* pohjalta. Suunniteltiin, että Talonpoikaispankin yhteyteen perustettaisiin ”maa-fondi”, johon jäisivät kaikki saksalaisten maat maanomistusoikeuden lakattua. Suunniteltiin, että Talonpoikaspankki ostaisi ennen pakkolunastuksia saksalaisten maita, jotta he saisivat kohtuullisen hinnan eikä tarvitsi myydä maita pilkkahinnalla. Tähän mennessä saksalaisten maita oli myyty yksityisille vähän, koska lainansaantimahdollisuudet olivat sodan aikana heikot.⁴⁸⁰

Pro gradu -tutkielman aikana ryhdyttiin toteuttamaan saksalaisten maiden pakkolunastusta raja-alueilla, vaikkakin vielä pienessä mittakaavassa ja vaatimukset pakkolunastuksista kasvoivat kevään

⁴⁷⁷ *Työmies* 29.3.1915 no 72, 4.

⁴⁷⁸ *Uusi Suometar* 1.4.1915 no 86, 7.

⁴⁷⁹ *Uusi Suometar* 29.4.1915 no 114, 6; *Maakansa* 29.4.1915 no 46, 3.

⁴⁸⁰ *Uusi Suometar* 9.5.1915 no 124, 8.

1915 aikana ulotettavaksi myös muualle Venäjälle. Valtiohallinnon lupaus sodan alussa vihollisvaltojen omaisuuden suojelemisesta unohtui jo sodan alkuvaiheessa ja maiden takavarikointi ulottui myös osittain Venäjän saksalaisiin kansalaisiin raja-alueella ja tutkielman ajankohdan jälkeen myös laajemmin Venäjän saksalaiseen väestönosaan.

4.4 Saksalaisuutta vastaan

4.4.1 Saksalaisten erottamiset

Venäjällä Saksan kansalaiset toimivat laajasti eri toimialoilla Venäjällä ja sodan alettua heitä ryhdyttiin erottamaan niistä. Ensimmäinen maininta saksalaisten kansalaisten erottamisista oli Suomen lehdistössä, kun Venäjällä Saksan alamaisia erotettiin sotavoimiin liittyviltä aloilta. Meriministeriön määräsi Saksan alamaiset erotettavaksi laivaveistämöiltä, ja josta uutisoi *Uusi Suometar* 9. elokuuta 1914 sekä *Työmies* samalla tavalla päivää myöhemmin.⁴⁸¹ Syyskuun alussa *Työmies* uutisoi *Retšin* pohjalta, että Pietarista oli vaadittu selvityksiä niistä Saksan ja Itävallan alamaisista, jotka oli jätetty kaupungin virkoihin. Samalla olisi selvitettävä Riikan kaupungin palveluksessa olevien henkilöiden kansallisuudet.⁴⁸² Laajamittaisesta vihollisvaltojen kansalaisiin kohdistuvasta erottamisvaatimuksesta uutisoi *Työmies* Pietarista ja Moskovasta joulukuun alussa, kun ministerineuvoston päätöksen nojalla virastojen ylipäälliköiden toimeksi tulisi erottaa vihollisvaltojen alamaiset virastojen, liittojen sekä valtiollisten ja yksityisten opetus-, kansanvalistus- ja hyväntekeväisyyslaitosten, kunnallisten ja hallitusjärjestöjen ja laitosten palveluksesta.⁴⁸³

Venäjällä kouluista erotettiin Saksan kansalaiset oppilaat ja opettajat. Ensimmäisenä 30. elokuuta 1914 *Uusi Suometar* uutisoi, että Pietarissa ei saanut olla Saksan ja Itävallan alamaisia oppilaina tai opettajina.⁴⁸⁴ Saksan kansalaisten erottaminen kouluista aiheutti myös ongelmia ja tästä syyskuun alussa *Uusi Suometar* uutisoi *Novoje Vremjan* pohjalta, että Pietarin luterilaisissa ja reformeeratuissa kirkkokouluissa koulutyön alkaminen oli viivästynyt, kun koulujen johtokunta oli päättänyt valita

⁴⁸¹ *Uusi Suometar* 9.8.1914 no 214, 10; *Työmies* 10.8.1914 no 181, 3.

⁴⁸² *Työmies* 4.9.1914 no 203, 4.

⁴⁸³ *Työmies* 7.12.1914 no 283, 3; *Työmies* 15.12.1914 no 290, 5. Saksan ja myös muiden vihollismaiden alamaisista tämä ei koskenut slaavilaisia, ranskalaisia, italialaisia ja kristinuskoon kuuluvia Turkin alamaisia. *Työmies* 15.12.1914 no 290, 5.

⁴⁸⁴ *Uusi Suometar* 30.8.1914 no 235, 7.

saksan kielen sijaan venäjän kielen. Uusien opettajien ja oppikirjojen hankkiminen vei aikansa ja kouluja ei voitu avata.⁴⁸⁵ *Työmies* uutisoi, että kansanvalistusministeri oli lähettänyt kiertokirjeen, jossa sanottiin: ”Kaikki korkeimmissa oppilaitoksissa nykyään olevat saksalaiset ja itävaltalaiset ylioppilaat ovat erottettavat, siksi kunnes siirtyvät Venäjän alamaisiksi.⁴⁸⁶ Ensimmäinen Suomea koskeva uutisointi oli 24. lokakuuta 1914, kun *Uusi Suometar* ja *Työmies* uutisoivat, että Saksan alamaisten koulunkäynti Suomessa oli kielletty.⁴⁸⁷ *Uusi Suometar* palasi huhtikuussa senaatin 24. lokakuuta 1914 antamaan kieltoon vihollisvaltojen lasten koulunkäynnistä, että se ei koskenut vihollisvaltojen alamaisista slaavilaista, ranskalaista ja italialaista alkuperää olevia eikä kristillisiä Turkin alamaisia, joilla oli ollut viranomaisten antama oikeus jäädä asumaan Suomeen.⁴⁸⁸ *Uusi Suometar* ja *Maakansa* uutisoi marraskuun jälkipuoliskolla, että maanviljelyshallitus Suomessa tiedoksi oli antanut saksalaisten poistamisesta omista oppilaitoksista.⁴⁸⁹

Kuten pro gradu -tutkielmassa aikaisemmin mainittiin, Moskovassa suhtauduttiin yleensä kielteisemmin Saksan kansalaisten taloudelliseen toimintaan Venäjällä kuin liberaalimmassa Pietarissa. Tärkeä järjestö talouden puolella saksalaisvaikutteiden torjumisessa Venäjällä oli Moskovan Kauppiasseura (Moscow Merchant Society), joka organisoi boikotteja saksalaisyrityksiä vastaan heti sodan alettua, olivat omistajat Venäjän kansalaisia tai ei, sekä ajoi saksalaisten taloudellista toimintaa rajoittavaa lainsäädäntöä.⁴⁹⁰ Kauppiasseuran pyrkimyksenä oli ”todellinen venäläinen talous.”⁴⁹¹ Tämä näkyi myös kauppiasseuran sisällä, kun *Uusi Suometar* uutisoi moskovalaisen ylivoimaisesti Venäjän laajalevikkisimmän sanomalehden patrioottisen *Russkoe Slovon*⁴⁹² pohjalta lokakuun alussa, että Moskovan Kauppiasseuran kokouksessa oli esillä kysymys saksalaisten ja itävaltalaisien erottaminen seurasta. Saksalainen N. Gläser, joka oli äskettäin palannut Berliinistä, oli pitänyt puheen tässä kokouksessa. Puheessaan hän ilmoitti venäläisten kohtelusta Saksassa:” Ettei hän ollut kuullut mitään niistä raakuuksista, jota venäläisten sanotaan saaneen

⁴⁸⁵ *Uusi Suometar* 5.9.1914 no 241, 6.

⁴⁸⁶ *Työmies* 18.9.1914 no 215, 5.

⁴⁸⁷ *Uusi Suometar* 24.10.1914 no 290, 2; *Työmies* 24.10.1914 no 246, 2; Helsingin Saksalainen koulun 88:sta oppilaasta 44 karkotettiin maasta ja koulu suljettiin marraskuussa 1914 Suomen senaatin päätöksellä. Manner 2006, 213.

⁴⁸⁸ *Uusi Suometar* 23.4.1915 no 108, 3.

⁴⁸⁹ *Uusi Suometar* 20.11.1914 no 317, 2; *Maakansa* 21.11.1914 no 130, 2.

⁴⁹⁰ Lohr 2012, 124; Lohr 2003, 27. Ennen sotaa Moskovan Kauppiasseura oli ajanut venäläisten etuja ulkomaalaisten etuja vastaan Venäjän kaupallisilla aloilla, mutta ei saanut laajemmin vastakaikua ennen sotaa. Lohr 2003, 27.

⁴⁹¹ Lohr 2003, 27.

⁴⁹² Vuonna 1895 perustettu imperialistinen lehti oli Ivan Dmitrievichin Venäjän suurimman lehtitalon omistajan lehti, joka otti mallia länsimaista massalevikin saavuttamiseksi. Sodan aikana lehdellä oli kymmenkertainen levikki kilpailijoihinsa nähden ja lukijakunta oli laaja sekä kansalaisten kuin hallinnon puolella. Tämä mahdollisti, että lehdellä oli suuri vaikutusvalta laajalti kirjoittaessaan saksalaisvastaista propagandaa sodan aikana. McReynolds 1991, 9, 169, 174, 256, 283.

kärsiä.” Tämän jälkeen tämä lausunto oli aiheuttanut paheksumisen myrskyn ja hänelle oli huudettu: ”Ulos, ulos!”: Gläser poistui kokouksesta ja kauppiasseura erotti seuran kaikki 50 saksalaista ja itävaltalaista jäsentä⁴⁹³ Myös kaupallisen alan Saksan kansalaisilta otettiin pois Venäjän myöntämät arvonimet kuten kauppaneuvoksien ja manufaktuurineuvoksien arvonimet, josta *Uusi Suometar* uutisoi lokakuun lopussa.⁴⁹⁴

Britanniassa *The Daily Telegraph* käsitteli lokakuun lopussa itävaltalaista syntyperää olevan prinssi Louis of Batterbergin eroamista merivoimien komentajan virasta saksalaisvastaisen liikehdinnän takia.⁴⁹⁵ *The Daily Telegraph* piti prinssi Louis of Battenbergin ratkaisua oikeana sodan olosuhteissa ja kiitteli hänen toimintaansa merilordin virassa ja hänen aikaisempia saavutuksia.⁴⁹⁶ Louis of Battenberg oli ensimmäinen henkilö korkeassa asemassa, joka joutui eroamaan sukuperänsä takia, vaikka oli brittikansalainen. Varsinaisesti Britannian lehdistön pääkirjoituksiin ei noussut saksalaisten erottamisesta lukuun ottamatta aikaisemmin pro gradu -tutkielmassa mainittuja saksalaiseen hotellihenkilökuntaan kohdistuneita hyökkäyksiä lokakuussa 1914 eritoten Daily Mailin osalta, jotka vaikuttivat saksalaisten työllistymiseen näillä aloilla ja mahdollisiin erottamisiin.⁴⁹⁷

Laajemmin *Uudessa Suometassa* huomioitiin Venäjällä käyty keskustelu vihollisvaltojen edustajien erottamisesta Moskovan yliopiston kunniajäsenyyksistä. Maaliskuun alussa *Uusi Suometar* uutisoi *Birzhevyje Vjedmotin* pohjalta, että Moskovan yliopiston professorien neuvosto erotti vihollisvaltojen alamaiset Moskovan yliopiston kunniajäsenyydestä. Slaavilaisten kielten tutkija täysinpalvellut R. F. Brand oli tätä vastaan, mutta hänen vastalauseitaan ei otettu huomioon. Tämän takia hän oli poistunut istunnosta.⁴⁹⁸ Seuraavan päivän lehdessä *Uusi Suometar* käytti uutisoinnissaan *Retšin* avustajan tietoja, jossa uutisoinnissa Brand selitti toimiaan. Brand ei pitänyt omaa toimintaa vastalauseena, mutta tahtoi ilmaista oman kantansa. Hän kertoi: ”Kesällä olin Saksassa ja vaivoin pääsin sieltä pois; sain kärsiä preussilaisten junkkerien röyhkeyttä. Tahdon vain torjua sen ajatuksen, että puran kiukkuani saksalaisia professoreita vastaan.” Hän jatkoi: ”Ei sovi erottaa sellaista tiedemiestä kuin Wundt. Se olisi samallaista kuin saksalaisten isänmaallisuus on.” Ja lopuksi hän sanoi: ”Olen aina vastustanut politiikan sekoittamista tieteeseen...”⁴⁹⁹ Maaliskuun

⁴⁹³ *Uusi Suometar* 5.10.1914 no 271, 4.

⁴⁹⁴ *Uusi Suometar* 21.10.1914 no 287, 7.

⁴⁹⁵ Louis of Battenbergin eroa merivoimien komentajan virasta markkinoi lehdistölle oppositiossa oleva unionisti lordi Charles Beresford, jonka kannat saksalaiskysymyksestä olivat usein lähellä The Daily Mailin kantoja. French 1978, 366.

⁴⁹⁶ ”The First Sea Lord”, *The Daily Telegraph* 30.10.1914, 8 [pääkirjoitus].

⁴⁹⁷ Panayi 1991, 198.

⁴⁹⁸ *Uusi Suometar* 2.3.1915 no 59, 6.

⁴⁹⁹ *Uusi Suometar* 3.3.1915 no 60, 5.

lopussa *Uusi Suometar* palasi saman tyyppiseen aiheeseen *Retšin* pohjalta. Venäjän tiedeakatemiaan ylimääräisestä kokouksesta käsiteltiin kunnia- ja kirjeenvaihtajajäsenien erottamista, jotka olivat vihollisvaltain edustajia. Kokous päättyi lopputulokseen, että Saksan ja Itävallan alamaisten erottaminen ei olisi suotavaa paitsi niiden osalta, jotka olivat allekirjoittaneet saksalaisen tiedemiesten julistuksen kulttuurimaailmalle.⁵⁰⁰ Huhtikuun lopussa *Uusi Suometar* uutisoi *Birzhevyje Vjedmostin* pohjalta, että kansanvalistusministeri kreivi Ignatjev jättäisi ministerineuvostolle vihollisvaltojen alamaisten erottamisesta Venäjän Tiedeakatemiaan kunnia- ja kirjeenvaihtajajäsenten joukosta. Tiedeakatemia oli tehnyt lausunnon, että oli mahdotonta erottaa, koska he eivät tiedä kaikkien mainittujen jäsenten kansallisuutta. Lisäksi Tiedeakatemia oli vastaan erottamisia seuraavin sanoin:

Tällainen erottaminen saattaisi Venäjän tieteen suuriin vaikeuksiin, olisipa akatemia kenties pakotettu eroamaan akatemiaan liitosta, vaikka sodan jälkeen kansainvälistä keskinäistä myötävaikutusta vielä suuremmassa määrin tarvittaisiin.⁵⁰¹

Samantyyppinen ajatus, että tulevaisuudessa sodan jälkeen oli eletävä vihollisvaltojen kanssa, oli myös edellä mainittu *The Manchester Guardianin* ajatus internoitujen saksalaisten hyvästä kohtelusta sodan aikana.⁵⁰²

Suomesta oli maininta tieteellisistä seuroista ja muista yhdistyksistä erottamisesta *Uudessa Suomettaressa* ja *Työmieheissä* helmikuun jälkipuoliskolla, kun poliisi oli kehottanut kyseisten seurojen edustajia poistamaan vihollisvaltojen edustajat lukuun ottamatta turkkilaisia kristittyjä.⁵⁰³ Maaliskuun lopussa *Uusi Suometar* uutisoi, että senaatti oli määrännyt Suomen Voimistelu- ja Urheiluliittoon kuuluvista seuroista erottamaan vihollisvaltain alamaiset.⁵⁰⁴

Pro gradu -tutkielman ajankohtana saksalaisiin kohdistuneet erottamiset koskivat pitkälti Saksan kansalaisten erottamisia eri toimialoilta Venäjällä eikä tässä vaiheessa vielä kohdistuneet niinkään Venäjän kansalaisuuden omaaviin saksalaisiin.

4.4.2 Saksalaisen kulttuurivaikutuksen rajoittaminen

⁵⁰⁰ *Uusi Suometar* 30.3.1915 no 86, 7.

⁵⁰¹ *Uusi Suometar* 30.4.1915 no 115, 7.

⁵⁰² "Neutral as Assessors", *The Manchester Guardian* 30.12.1914, 6 [pääkirjoitus].

⁵⁰³ *Työmies* 19.2.1915 no 41, 2; *Uusi Suometar* 20.2.1915 no 49, 3.

⁵⁰⁴ *Uusi Suometar* 24.3.1915 no 81, 3.

Britannian lehtien pääkirjoituksiin ei noussut juurikaan kirjoituksia saksalaisten kulttuurivaikutuksesta Britanniassa.⁵⁰⁵ Saksalainen kulttuurivaikutus oli Britanniassa marginaalissa verrattuna Venäjään. Saksalainen kulttuurivaikutus näkyi Venäjän valtakunnassa laajalti ja tähän pyrittiin puuttumaan heti sodan alettua. Venäjällä saksalaisuus näkyi esimerkiksi Venäjän pääkaupungin Sankt-Peterburg nimessä ja sodan alussa elokuun lopussa keisari Nikolai II muutti pääkaupungin Petrogradiksi.⁵⁰⁶ Tästä nimen muuttamisesta kirjoitti *Maakansa* pakinoitsija nimimerkki Aatami ”Petrograd”-pakinassaan Pietarin nimen muutoksesta seuraavasti:

Leimahti sitten palo germaanisuuden ja slaawilaisuuden wälillä ja silloin heräsi myös vaatimus Wenäjän pääkaupungin nimen muuttamisesta saksalaissointuisesta omankieliseksi uudelleen eloon...Me kun olemme tottuneet käymään ”Pietarista”, tuntuu kuin uusi Pedrograd olisi paljon kauempana kuin tuo wanha, tuttu ”Pietär.”⁵⁰⁷

Saksan kielen käyttöön ja muihinkin saksalaisen kulttuurin ilmentymiin puututtiin tässä vaiheessa sotaa pitkälti Venäjällä armeijan johdolla sotalain alaisilla alueilla. Syyskuun lopussa Kronstadtin komentaja kielsi linnoituksen piirissä saksan kielen käytön, josta uutisoivat Uusi Suometar, Työmies ja Maakansa.⁵⁰⁸ *Työmies* uutisoi 11. marraskuuta 1914 *Retšin* pohjalta, että Odessan kenraalikuvernöörin pakollisen määräyksen nojalla saksalaisia mieshenkilöitä, vaikka olisivat Venäjän alamaisia, oli kielletty kokoontumasta, puhumasta saksaa asuntojen ulkopuolella, käyttämästä saksankielisiä nimikylttejä, ovikilpiä ja nimikortteja. Lisäksi kirjanpainaminen saksankielellä oli kielletty.⁵⁰⁹ *Uusi Suometar* uutisoi Suomesta marraskuun puolessa välissä 1914, että Viipurin läänin kuvernööri oli käskenyt poistamaan saksankieliset nimikilvet alueeltaan.⁵¹⁰ *Maakansa* puolestaan ilmoitti, että Pietari Suuren merilinnoituksen komentaja oli kieltänyt saksan kielen käytön kaikilla linnoitusalueilla ja kaikki saksankieliset nimikilvet oli poistettava viikon kuluessa.⁵¹¹ *Työmies* *Retšin* pohjalta kertoi Vlnasta pakollisesta määräyksestä, joka Dwinskin sotilaspiirissä kielsi saksan kielen käytön valtion ja yksityisten laitoksissa, kaduilla ja kaupoissa. Kaikissa yhteiskunnallisissa laitoksissa oli kielletty saksalaiset nimikirjoitukset ja kyltit.⁵¹² Huhtikuun lopussa *Työmies* uutisoi, että Itämeren kuvernementeissa oli saksan kielen käyttö kielletty

⁵⁰⁵ Yksi poikkeus oli *The Daily Telegraphin* pääkirjoitus tyytyväisyydestä viranomaisten päätökseen kieltää lisenssit saksalaisilta viihde-elämän edustajilta. ”Entertainments and War”, *The Daily Telegraph* 14.11.1914, 8 [pääkirjoitus].

⁵⁰⁶ Lohr 2003, 182.

⁵⁰⁷ *Maakansa* 12.9.1915 no 100, 3. ”Huomioita maailman markkinoilta: Petrograd” nimimerkki Aatami [pakina].

⁵⁰⁸ *Työmies* 26.9.1914 no 222, 5; *Uusi Suometar* 27.9.1914 no 263, 5; *Maakansa* 29.9.1914 no 107, 3.

⁵⁰⁹ *Työmies* 11.11.1914 no 261, 6.

⁵¹⁰ *Uusi Suometar* 13.11.1914 no 310, 3.

⁵¹¹ *Maakansa* 17.11.1914 no 128, 2.

⁵¹² *Työmies* 3.4.1915 no 76, 7.

hallinnollisissa, kunnallisissa ym. laitoksissa asiankäsittelyssä ja kirjeenvaihdossa. Jos syyllistyi saksan kielen käyttöön, henkilöt erotettiin ja heiltä vietiin asumisoikeus sotatilaan julistetuissa kuvernementeissa. Tärkeimmissä tapauksissa heidät karkotettiin etäisempiin kuvernementteihin.⁵¹³ Pro gradu -tutkielman ajankohtana sodan alkuaikana erityisesti armeija, mutta myös muut viranomaiset pyrkivät karsimaan saksalaista vuosisataista kulttuurivaikutusta venäläisestä yhteiskunnasta.

Vaikka 1800-luvun lopulla lähtien saksalaisten vaikutusvaltaa Venäjän valtion toimesta oli Baltiassa pyritty vähentämään⁵¹⁴, niin siitä huolimatta Baltiassa saksankielisellä eliitillä oli suuri vaikutusvalta hallinnossa sodan alussa. Tämä näkyi siinä, että Riikassa oli vaikeuksia kieltää kaupungin kunnanvaltuustossa saksan kielen käyttö hallinnon toimivuuden takia, josta uutisoi *Työmies Russkoe Slovon* pohjalta lokakuun alussa 1914. Kaupunginvaltuuston venäläinen ryhmä kääntyi anomuksella kaupunginpään puoleen, tässä anomuksessa venäjän kieli olisi tehty pakolliseksi kieleksi kaupunginvaltuustossa, kaikissa kunnallisissa laitoksissa, komiteoista ja valiokunnissa. Kaupunginpää reagoi vähän ilkkuvaan sävyyn venäläisiä kohtaan asiasta seuraavasti:

Kaupunginpää oli kuitenkin hämmästynyt venäläisten yrittelijäisyydestä, etenkin sen vuoksi, että he olivat viimeisissä waaleissa äänestäneet saksalaisten kanssa yhdessä lättiläisiä vastaan. Hän kuitenkin tehdä kaikkensa noudattaakseen ryhmän mieltä. Kaupunginpää huomautti samalla, että uudistusta oli hywin vaikea toteuttaa sen vuoksi, että kaupunginvaltuuston ja kunnallisten virkamiesten enemmistö taitaa hyvin huonosti venettä.⁵¹⁵

Baltiansaksalaisten tärkeydestä alueen hallinnon toimivuuden kannalta kertoi se, että vasta 1916 elokuusta lähtien pyrittiin systemaattisesti Baltian alueelta etnisesti saksalaista alkuperää olevat kuvernöörit ja virkamiehistö korvaamaan venäläisillä, liettualaisilla, latvialaisilla ja virolaisilla.⁵¹⁶

Erityisesti sotatilalainsäädännön alaisilla Venäjän alueilla pyrittiin puuttumaan saksalaiseen kulttuuriin ja tämän takia pyrittiin lopettamaan saksalaisten koulujen toiminta. Ensimmäinen uutinen saksalaisten koulujen lakkauttamisesta elokuun lopussa oli *Työmiehessä*, sillä Riikasta ja muualta Itämeren maakunnista lakkautettiin itävaltalaisien ja saksalaisten ylläpitämät koulut ja

⁵¹³ *Työmies* 28.4.1915, 4.

⁵¹⁴ Kasekamp, 2013, 122-123.

⁵¹⁵ *Työmies* 2.10.1914 no 227, 6.

⁵¹⁶ Lohr 2003, 166-167.

opettajaseminaari.⁵¹⁷ *Työmies* uutisoi myös koulujen lakkauttamisen vastustamisesta 4. marraskuuta 1914 maltillisen sosiaalidemokraattisen *Djenin* pohjalta, kun Liivinmaan ja Kuurinmaan kartanonomistajien liitto saapui Pietariin tuhansien henkilöiden allekirjoittaman kirjelmän kanssa, koska siellä oli suunniteltu saksalaisten koulujen lakkauttamista. Kirjelmässä anottiin saksankielisen opetuksen jatkamista hengellisissä pensionaateissa ja niissä kouluissa, jossa oppilaat olivat etupäässä saksalaisia.⁵¹⁸ *Työmies* uutisoi *Djenin* pohjalta joulukuussa Liivinmaan ja Kuurinmaan läänien aateliston lähetystöstä, joka oli lähdössä piakkoin Pietariin. Koulutuksen osalta lähetystön anomuksessa pyydettiin, että saksankielinen opetus sallittaisiin aateliston suljetuissa oppilaitoksissa, jossa oppilaat olivat melkein kaikki saksalaisia. *Djen*-lehdessä anomuksesta koulutuksen osalta kirjoitettiin kritisoivaan sävyyn saksalaista aatelistoa kohtaan seuraavasti: ”Anomusta perustellaan sillä, että muka koko `sivistynyt kansanluokka` Itämerenmaakunnissa puhuu yksinomaan saksaa.”⁵¹⁹ *Työmies* uutisoi Riikasta, että sotilasviranomaisten määräyksestä 14. tammikuuta 1915 oli Itämeren kuvernementeissa suljettu entisen saksalalaisen yhdistyksen ylläpitämiä alempia kouluja 11 kappaletta.⁵²⁰ Viron saksalaiset koulut piti lopettaa Virossa syyskuun loppuun 1914 mennessä⁵²¹, mutta vielä helmikuun alussa *Työmies* uutisoi, että linnoituksen komendantin määräyksestä oli suljettu kolme Viron saksalaisen yhdistyksen ylläpitämää koulua Tallinnassa.⁵²² Myös opetusta saksankielellä rajoitettiin ja tästä *Työmies* uutisoi, että Varsovan koulupiirissä niin saksalaisten kansallisuutta olevien kuin entisten siirtolaisten lapsille oli annettava opetusta venäjän kielellä lukuun ottamatta uskonnonopetusta, jota saatiin opettaa ensimmäisen luokan oppilaille saksan kielellä.⁵²³

Työmies ja *Uusi Suometar* uutisoivat lokakuun lopussa, että kiellettiin kaikkien Saksassa ja Itävallassa saksan ja unkarin kielellä ilmestyvien aikakautisten painotuotteiden maahantuonti sota-aikana Suomeen.⁵²⁴ Tämä omalta osaltaan rajoitti Suomen lehdistössä käytettävää aineistoa heidän kirjoittelussaan. Venäjällä ilmestyvistä saksankielisistä sanomalehdistä uutisoivat *Uusi Suometar* ja *Työmies* Pietarista, että *Petrograder Herold* lakkasi ilmestymästä vuoden alusta, ja *Petrograder Zeitung* sai jatkaa uudella nimellä *Nordische Zeitung*, mutta menetti valtion avustuksen ja oikeuden

⁵¹⁷ Saksalainen liitto -yhdistyksellä oli kolmessa Itämeren maakunnassa noin 22 000 jäsentä. *Työmies* 25.8.1914 no 194, 4; *Työmies* 26.8.1914 no 195, 3. Suomessa *Deutscher Wohltätigkeitsverein in Finnland* -yhdistyksen ylläpitämä Helsingin Saksalainen koulu suljettiin marraskuussa 1914. Manner 2006, 213.

⁵¹⁸ *Työmies* 4.11.1914 no 255, 3.

⁵¹⁹ *Työmies* 2.12.1914 no 279, 6.

⁵²⁰ *Työmies* 15.1.1915 no 11, 5.

⁵²¹ Harjula 2009, 21.

⁵²² *Työmies* 8.2.1915 no 31, 4.

⁵²³ *Työmies* 19.1.1915 no 14, 7.

⁵²⁴ *Työmies* 31.10.1914 no 252, 3; *Uusi Suometar* 1.11.1914 no 298, 4.

vaakunan käyttöön otsikossa.⁵²⁵ *Työmies* uutisoi, että Moskovan ylipäällikkö lakkautti *Moskauar Deutsche Zeitung* -lehden, koska siinä oli ollut Ranskaa ja Englantia vastaan tähdättyjä kirjoituksia.⁵²⁶ Mutta jo 16. tammikuuta 1915 lakkautettiin *Nordische Zeitung* sotilasviranomaisen määräyksestä, mistä uutisoi *Uusi Suometar Retšin* pohjalta.⁵²⁷ Tammikuun lopussa *Työmies* uutisoi *Birzhevyen Vjedomostin* pohjalta, että oli ryhdytty toimenpiteisiin, että tammikuun alussa ja puolessavälissä lakkautetut lehdet saisivat jatkaa toimintaansa.⁵²⁸ Tämän jälkeen saksalaisista lehdistä Venäjällä ei uutisoitu pro gradu -tutkielman ajankohtana.

Ensimmäinen maininta saksalaisten yhdistysten lakkauttamisesta oli *Työmieheissä* elokuun lopussa Riikasta. *Työmies* uutisoi *Retš* lähteenä Riikasta, että siellä oli suljettu kaikki Saksan ja Itävallan alamaisten seurat ja yhdistykset.⁵²⁹ Suomessa saksalaisia yhdistyksiä lakkautettiin lokakuun loppupuolella, mistä uutisoivat *Työmies* ja *Uusi Suometar* samalla tavalla. Lakkautettuja yhdistyksiä olivat Vaasassa toimiva saksalainen klubi ja Helsingissä toimivat Deutscher Verein ja Deutscher Männer-Gesangverein.⁵³⁰ *Uusi Suometar* julkaisi *Novoje Vremjan* uutisoinnin edellä mainitusta saksalaisten yhdistysten lakkauttamisesta Suomessa ”Suomen asiat venäläisissä lehdissä” -osiossaan. Tässä osiossa *Uusi Suometar* julkaisi tarkoituksellisesti Suomea kritisoivia uutisia joko suoraan tai alkukommentilla. *Novoje Vremjassa* oli asiasta seuraavasti:

Keis. Suomen senaatin käskystä on vihdoinkin suljettu kaksi tšekäläistä saksalaista seuraa sekä saksalainen klubi Vaasasta, jolla nimellä vastoin korkeinta käskyä Suomessa yhä nimitetään Nikolainkaupunkia.⁵³¹

Tutkielman kaikki suomalaiset lehdet uutisoivat marraskuun keskivälissä viipurilaisen yhdistyksen Deutscher Verein in Wiborg ja saksalaisen hyväntekeväisyisyhdistyksen Deutscher Wohltätigkeitsverein lakkauttamisesta sekä Helsingissä ja muissa Suomen kaupungeissa.⁵³² Maaliskuun alussa *Uusi Suometar* ja *Työmies* uutisoivat, että saksalaisen yhdistyksen talo Helsingissä oli takavarikoitu sodan ajaksi.⁵³³

⁵²⁵ *Uusi Suometar* 5.1.1915 no 4, 5; *Työmies* 7.1.1915 no 4, 3. *Uusi Suometar* kertoi myös, että lehdet olivat aikaisemmin muuttaneet lehtien nimestä alkuosan St. Peterburgista Petrograderiksi, mutta ajankohtaa, milloin muutokset olivat tapahtuneet uutisessa ei mainita. *Uusi Suometar* 5.1.1915 no 4, 5.

⁵²⁶ *Työmies* 7.1.1915 no 4, 3.

⁵²⁷ *Uusi Suometar* 17.1.1915 no 15, 9.

⁵²⁸ *Työmies* 27.1.1915 no 21, 5.

⁵²⁹ *Työmies* 25.8.1914 no 194, 4; *Työmies* 26.8.1914 no 195, 3.

⁵³⁰ *Työmies* 24.10.1914 no 246, 5; *Uusi Suometar* 25.10.1914 no 291, 4; Manner 2006, 213.

⁵³¹ *Uusi Suometar* 30.10.1914 no 296, 3.

⁵³² *Työmies* 14.11.1914 no 264, 4; *Uusi Suometar* 15.11.1914 no 312, 4; *Maakansa* no 126, 4.

⁵³³ *Uusi Suometar* 7.3.1915 no 64, 5; *Työmies* 8.3.1915 no 55, 2.

Suomen lehdistö julkaisi joitakin uutisointeja saksalaisten tuotteiden myyntikielloista. Venäjältä Saksan hallitsijakuviin liittyvistä kielloista *Uusi Suometar* kirjoitti *Novoje Vremjan* pohjalta tammikuun lopussa, että Pietarissa poliisille oli valitettu siitä, että Peton kansliatarpeiden kaupassa myydään saksalaisia päällekirjoituksia ja keisari Wilhelmin kuvalla varustettuja tavaroita. Poliisi oli kehottanut poistamaan nämä tavarat kaupasta ja kehottanut olemaan puhumatta saksaa kaupassa.⁵³⁴ Suomen osalta *Uusi Suometar* ja *Maakansa* uutisoi samanlaisella uutisella huhtikuun alussa, että Viipurin läänin kuvernööri oli lähettänyt kiertokirjeen kaupungin poliisiviranomaisille ja piirien nimismiehille, jossa kiellettiin vihollisvaltojen hallitsijakuvien myynti.⁵³⁵ *Työmies* uutisoi helsinkiläisestä tupakkakaupasta, jossa viranomaiset olivat kieltäneet Bismarck-sikareiden ja muiden saksalaisten savukkeiden myynnin. Samassa uutisessa mainittiin, että Brondinin Wiener-kahvila Helsingissä oli muutettu Konsertti-kahvilaksi.⁵³⁶

Suomen lehdistössä oli pääsääntöisesti painopiste uutisoinnissa saksalaisen kulttuurin rajoittamisesta sotatilalainsäädännön alaisilta alueilta. Suomen lisäksi lehdistön kirjoittelu tältä osin keskittyi pitkälti Pietarin ympäristöön sekä Itämerenmaakuntiin. Laajemmin Venäjän valtakunnassa tapahtuneesta saksalaisen kulttuurivaikutuksen rajoittamisesta Suomen lehdistö ei juurikaan kirjoitellut.

⁵³⁴ *Uusi Suometar* 29.1.1915 no 27, 5.

⁵³⁵ *Uusi Suometar* 4.4.1915 no 90, 8; *Maakansa* 8.4.1915 no 37, 2.

⁵³⁶ *Työmies* 2.3.1915 no 50B, 5.

PÄÄTÄNTÖ

Ensimmäinen maailmansota oli tapahtuma, jossa lehdistön merkitys mielipiteiden ja tiedonvälittäjänä oli merkittävä kaikissa tutkielman maissa Britanniassa, Venäjällä ja Suomessa. Sota oli myyvä artikkeli ja kaupallisuus korostui Britanniassa ja Venäjällä sekä pienemmässä mittakaavassa myös Suomessa. Suomalaislehdissä saksalaiskysymys ei noussut merkittäväksi keskusteluaiheeksi lehdistössä. Saksalaiskysymys ei esiintynyt lehtien pääkirjoituksissa, mutta tätä aihetta käsiteltiin joko pääasiana tai välillisesti uutisoinneissa ja artikkelilainauksissa, pääosin venäläisestä lehdistöstä, sekä myös lehtien omissa artikkeleissa. Tutkielman suomalaiset lehdet eivät juurikaan käyttäneet materiaalinaan Venäjän populääreintä lehdistöä ns. kopeekkalehtiä. Pro gradu -tutkielman suomalaiset lehdet olivat puoluelehtiä, jolla oli vaikutusta siihen, että niiden venäläisistä lehdistä julkaisemassa materiaalissa korostui enemmän tai vähemmän puoluelehdistö sekä niitä lähellä oleva lehdistö. Eniten, kuten Paasivirta on tutkimuksessa todennut jo sotaa edeltävältä ajalta, suomalainen lehdistö käytti materiaalinaan liberaaleja lehtiä, joista nousivat esille tässä pro gradu -tutkielmassa liberaalien lehdet Kadettipuolueen lehti *Retš* ja *Birzhevyje Vjedomost*, joka oli kannoiltaan lähellä Kadettipuoluetta oleva lehti. Poikkeuksen muodosti *Uusi Suometar*. *Uuden Suomettaren* venäläislehdistä ottamasta materiaalista määrällisesti suurin ja eniten argumentoiduin lähde oli venäläisnationalistinen *Noveje Vremja*. Syynä tähän miksi *Noveje Vremja* valikoitui uuden Suomettaren materiaalin lähteeksi ei varsinaisesti ollut saksalaiskysymys, vaan kyseisen aiheen käsittely *Noveje Vremjassa* liittyi tällöin Suomen kritisointiin. Yleensä nämä *Uuden Suomettaren* argumentoinnit liittyivät *Noveje Vremjan* kritiikkiin Suomen viranomaisten toiminnasta tai vähemmistökansallisuuksien kuten suomalaisten epäluotettavuudesta. *Työmies* pääosin uutisoi saksalaiskysymykseen liittyvissä asioissa samoin kuin *Maakansa*. *Työmies* käytti materiaalina pääosin liberaaleja lehtiä ja vähäisemmässä määrin maltillissosiaalidemokraattista *Djen*-lehteä. *Maakansa* uutisoi tai kommentoi vähän saksalaiskysymystä eikä edes Viipurin saksalaisia koskevaa aineistoa lehdessä juurikaan ollut. Suomalaisten lehtien venäläisten lehtien materiaalin käytössä painopiste oli enemmänkin pietarilaisissa lehdissä kuin moskovalaisissa lehdissä Pietarin läheisyyden takia. Toisaalta tässä oli syynä myös se, että Pietarissa julkaistiin enemmän liberaaleja lehtiä kuin esimerkiksi Moskovassa.

Venäjän venäläisnationalistisella lehdistöllä ja Britannian oikeistonationalistisella lehdistöllä, molemmilla oli kielteinen suhtautuminen tutkimuksen ajankohtana saksalaisvähemmistöön maissaan, mutta eroavaisuuksia lehdillä oli siinä, kuinka ne toivat julki oman kiihkonationalistisen kantansa. *Daily Mailissa* oli usein iskulauseenomaisia lyhyitä pääkirjoituksia, joten *The Daily Telegraph* pääkirjoituksissaan ja johtava venäläisnationalistinen *Noveje Vremja* -lehti suomalaisen

lehdistön lainauksissa olivat kirjoitustyyliiltään lähempänä toisiaan asioiden argumentoinnissa kuin *Daily Mail*. Britannian laatu-lehdistöön kuulunut liberaalinen *The Manchester Guardian* argumentoi pääkirjoituksessaan usein myös asian laajasti ja samantyyppisiä olivat venäläistä puoluelehdistöä edustaneet *Retš* ja *Birzhevyje Vjedomost* suomalaisissa lehdissä olleissa lainauksissaan.

Müllerin nationalistinen dilemma, että erilaiset käsitykset nationalismista maan sisällä hajottivat brittiläistä kansakuntaa, oli nähtävissä Britanniassa heti sodan alussa suhtautumisessa maansa saksalaisiin. Oikeiston ja konservatiivisten lehdet, *Daily Mail* ja *The Daily Telegraph*, näkivät maansa saksalaiset ja vähitellen myös naturalisoidut saksalaiset vihollisina maassaan, mutta liberaalinen lehdistö kuten *The Manchester Guardian* puolusti maansa saksalaisia, jos he olivat uskollisia sodassa Britannialle. *Daily Mail* näki tämän lisäksi sisäisenä uhkana heidän mielestään saksalaismieliset liberaalilehdet, joita *The Manchester Guardian* edusti tässä pro gradu -tutkielmassa, mikä omalta osaltaan jakoi lehdistöä kahteen rintamaan liberaalimpaan liberaalihallitusta enemmän tai vähemmän tukevaan lehdistöön ja oppositiota edustaneeseen hallituksen vastaiseen oikeistolaiseen ja konservatiiviseen lehdistöön. Suomen lehdistön käyttämässä Venäjän lehdistön materiaalissa ei ollut havaittavissa suoranaista syytelyä lehdistökentässä toisia lehtiä kohtaan saksalaiskysymyksen osalta kuin Britanniassa esimerkiksi venäläisnationalistisen lehdistön ja liberaalimman lehdistön välillä.

Venäjän lehdistössä, erityisesti venäläisnationalistisessa lehdistössä, näkyi varhain kielteinen suhtautuminen maassa oleviin Saksan kansalaisiin heti sodan alettua. Vaikka Venäjän valtio vakuutti olevansa sodan alussa multietninen valtakunta, suhtautuminen varhain sodan alussa Saksan kansalaisiin näkyi kielteisenä, koska Venäjän kansallisuuden myöntämistä Saksan kansalaisille oli harvinaista ja etusijalla kansalaisuuden saannissa olivat slaavilaista alkuperää olevat Saksan kansalaiset. Britanniassa puolestaan vuoden 1915 alusta lähtien British Nationality and Status of Aliens Act heikensi saksalaisten brittikansalaisuuden omaavien vaimojen asemaa.

Venäjällä Saksan kansalaisia oli omistajina Venäjällä olevissa yrityksissä ja näihin kohdistuvien rajoitteiden ajamisessa Venäjän venäläisnationalistinen lehdistö oli varhaisessa vaiheessa puuttumassa. Kiihkövenäläisissä lehdissä, kuten *Novoje Vremja*, suhtautuminen etnisesti saksalaista alkuperää oleviin, kuten baltiansaksalaisiin, oli jo sodan alkuvaiheessa kielteinen. Lisäksi armeijalla oli kielteinen suhtautuminen saksalaisiin, koska he asuivat usein raja-alueella ja armeijan piirissä luottamus heihin oli huono. Tämä kielteisyys Venäjän kansalaisina olleisiin saksalaisiin levisi tutkielman ajankohtana laajemminkin Venäjällä, sillä oli pelko heidän mahdollisesta yhteyksistään Saksaan. Venäjä poikkesi Britanniasta siinä, että tutkielman ajankohtana myös Venäjän kansalaisina

olevia saksalaisia sekä myös etnisesti saksalaista alkuperää olevia Venäjän kansalaisia karkotettiin usein armeijan ja aluehallinnon toimesta ns. raja-alueilta pois.

Britannian lehdistössä ensimmäisen maailmansodan alkuvaiheessa nousi pääkirjoituksissa johtavaksi temaksi maan vakoiluteema. Taustalla tässä oli erityisesti *Daily Mailin* osalta nähtävissä uhkakuva Maan saksalaiset mahdollisina vakoilijoina -kirjoittelu jo ennen ensimmäistä maailmansotaa. Britanniassa nousi oikeistonationalistisessa lehdistössä johtavaksi ajatukseksi maansa Saksan kansalaisten potentiaalisuus vakoilijoina, missä oli nähtävissä Müllerin ajatus, että kaikkiin saksalaisiin liitettiin tiettyjä luonteenpiirteitä kuten vakoilualttius tai julmuus deterministisesti oikeistonationalistisessa lehdistössä. Kaikki viranomaistoimet ja erityisesti niiden puute maan Saksan kansalaisia kohtaan kytkettiin *Daily Mail* -lehdessä ja myös *The Daily Telegraph* -lehdessä vakoiluteeman ympärille. Oikeistolainen ja konservatiivinen lehdistö kuten erityisesti *Daily Mail* ja myös *The Daily Telegraph* perustelivat ajattelunsa maansa saksalaisista sillä, kun jokainen Britanniassa oleva saksalainen oli mahdollinen vakooja, niin tämän takia oli oikeutettua kiristää Britannian muukalaispolitiikkaa eritoten Britannian Saksan kansalaisten kohdalla. Lokakuun puolivälissä 1914 *Daily Mail* nosti mahdollisten vakoilijoiden piiriin myös maan naturalisoidut saksalaiset ja samalla linjalla oli *The Daily Telegraph* myös Ahlersin oikeudenkäynnin jälkeisessä pääkirjoituksessa. Molemmat lehdet pelkäsivät saksalaisen syntyperän omaavien naturalisoitujen olevan lojaalisia mahdollisesti vanhalle isänmaalle Saksalle eikä Britannialle. Tähän myöhemminkin keltaiselle lehdistölle tyypilliseen mustavalkoajatteluun lehdet käyttivät todisteina saksalaisten julmuudesta Saksan toimia Belgiassa syksyllä 1914, saksalaisten ilmalaivahyökkäyksiä Britanniaan syksystä 1914 alkaen, sukellusvenesotaa vuoden 1915 alkupuoliskolta lähtien sekä Saksan huonoa kohtelua brittivankeja kohtaan heti sodan alusta lähtien. Nämä lehdet siirsivät saksalaisten kielteiset luonteenpiirteet maansa saksalaisiin ja lietsoivat maassa vakoiluhysteriaa, vaikka todelliset vakoilutapaukset olivat Britanniassa vähissä. Tällä oli vaikutus Britannian kansalaisten suhtautumisen kiristymiseen saksalaisia kohtaan, joka johti esimerkiksi saksalaisvastaisiin hyökkäyksiin Lontoossa lokakuussa 1914. *Daily Mail* ja myös *The Daily Telegraph* pitivät koko tutkielman ajankohdan viranomaisten erityisesti sisäministeriön vakoilua ehkäiseviä toimenpiteitä riittämättöminä.

The Manchester Guardian osallistui myös kirjoitteluun vakoiluaiheesta ja näki *Daily Mailin* ja muiden oikeistonationalististen ruokkivan turhaa vakoiluhysteriaa Britanniassa ja uhkaavan syyntakeettomia Saksan kansalaisia, etnisesti saksalaista alkuperää olevia Britannian kansalaisia sekä heidän läheisiään Britanniassa. Pääsääntöisesti se hyväksyi viranomaisten toimet vakoilun

estämiseksi, mutta lehti kritisoi lehden mielestä tapahtuneita ylilyöntejä viranomaisten toimissa vakoiluasian tiimoilta.

Eniten venäläisistä lehdistä muistutti *Daily Mailin* vakoiluhysterisiä kirjoituksia saksalaisten armeijaa lähellä olevan *Russki Invalid* -lehden kirjoitukset raja-alueiden saksalaisten vakoilutaipumuksista marraskuussa 1914. Vaikka armeija ja Venäjän hallinto puuttui Venäjällä kovin ottein vakoiluepäilyksiin raja-alueilla heti sodan alusta lähtien sekä Lohr mainitsee venäläisnationalististen lehtien kuten *Noveje Vremjan* suurista määristä vakoilukirjoituksia, ei suomalaisessa lehdistössä Venäjältä vakoiluteema noussut suureksi aiheeksi. Tässä voi olla taustalla Venäjän kireämpi sensuuripolitiikka eikä suomalainen lehdistö halunnut itselleen niin vähäpätöisellä asialla huonontaa julkaisumahdollisuuksiaan. Toisaalta suomalaislehdistöllä mahdollisesti ei ollut kiinnostusta kirjoittaa Venäjällä tapahtuneesta vakoilusta, vaan enemmänkin suomalaisissa lehdissä välittyi venäläisten lehtien saksalaisten aiheuttama taloudellinen uhka Venäjälle. Suomalaislehdissä ei ollut juurikaan noussut vakoilukysymyksen tiimoilta esiin sitä, että liberaalit tai sosiaalidemokraattiset venäläiset lehdet olisivat vastustaneet usein hatariin epäilyksiin perustuneita Saksan kansalaisiin tai etnistä saksalaista alkuperää oleviin henkilöihin kohdistuneita viranomaistoimia. Tämä oli osoitus erityisesti siitä, että liberalistinen lehdistö ei puuttunut Saksan kansalaisiin kohdistuneisiin viranomaistoiimiin kuten Lohr on tutkielmassa maininnut. Toisaalta samoin kuin Suomessa sensuuri varmaankin vaikutti siihen, ettei armeijaa ja viranomaisia kritisoitu näissä lehdissä.

Sotaväki-ikäisten internointi oli molemmissa maissa lehtien aineistossa. Oikeistonationalistinen lehdistö Britanniassa vaati koko pro gradu -tutkielman ajankohdan tehokkaampaa internointia näiden kohdalla maansa liberaalihallitukselta. *Daily Mail* piti omana saavutuksenaan sitä, kun hallitus kiristi väliaikaisesti sotaväki-ikäisten internointia lokakuun puolessavälissä 1914. *The Manchester Guardian* suhtautui sotaväki-ikäisten internointiin siten, että tarvittavat internoinnit valtion turvallisuuden kohdalla oli tehtävä, mutta ns. harmittomia Saksan sotaväki-ikäisiä kansalaisia oli turha internoida ja oli tyytyväinen, kun hallitus marraskuusta 1914 lähtien vapautti osan heistä. Suomalaisissa lehdissä olleessa venäläisten lehtien materiaalissa ei kirjoitettu juurikaan sotaväki-ikäisten internoinnista muuta kuin uutisointia. Venäjän lehdistössä ei vastustettu Saksan sotaväki-ikäisten internointia Venäjän valtakunnassa. Venäjän valtion viranomaiset eivät hyväksyneet saksalaisvastaisia mellakoita, mutta ymmärsivät ne, koska katsoivat Saksan valtion olevan syyllinen niihin, koska Saksan viranomaiset kohtelivat vangittuja venäläisiä huonosti Saksassa Venäjän viranomaisten mielestä, kun taas Venäjän viranomaiset katsoivat kohdelleensa hyvin niitä saksalaisia,

jotka oli pidätetty. Britanniassa puolestaan oikeistonationalistinen lehti syytti lokakuun puolen välin mellakoista maansa hallituksen liian löysää muukalaispolitiikkaa ja tämä aiheutti Britannian kansalaisten piirissä saksalaisvastaisuutta. Nämä lehdet syyttivät myös Saksan valtiota vakoilun tukemisessa Britanniassa. Tukea ei löytynyt internoiduille Venäjän liberaalista lehdistöstä kuten Britannian liberaalista *The Manchester Guardianista*, joka koko pro gradu -tutkielman ajankohdan kiinnitti huomiota enemmän tai vähemmän Saksan sotaväki-ikäisten kansalaisten kohteluun Britanniassa. Molemmissa maissa tarkasteltiin maiden kansalaisten vangitsemista vihollisvaltiossa Saksassa. Venäjällä lehdistö ja Britanniassa oikeistolehdistö ja konservatiivinen lehdistö arvosteli oman maansa kansalaisten kohtelua Saksassa, mutta brittien liberaalilehti *The Manchester Guardian* korosti erityisesti tasapuolista kohtelua puolin ja toisin vankikysymyksessä sekä puolueettomien tarkkailijoiden roolin tärkeyttä tässä asiassa. *The Manchester Guardian* seurasi myös, miten internoituja kohdeltiin leireillä. Venäjän lehdistö ei kirjoittanut sotaväki-ikäisten leiriolosuhteista. Britanniassa kuten erityisesti *Daily Mail* ja *The Daily Telegraph* käyttivät heidän mielestään huonoa brittivankien kohtelua Saksassa eräänlaisena kostonvälineenä, koska näiden lehtien mielestä Britannian piti huonontaa Britanniassa olevien saksalaisvankien kohtelua, koska Saksa kohteli heidän mielestään huonosti brittivankeja. Tätä ajatustapaa vastusti brittilehdistä *The Manchester Guardian*. Tähän aiheeseen liittyen *The Manchester Guardian* huomioi internoitujen vaimojen ja lasten kohtalon vaikeuden ja vaati maansa viranomaisilta tukea heille. Viranomaiset saivat maaliskuussa 1915 kritiikkiä *The Manchester Guardianilta* huonosta ennakkovalmistautumisesta ennen sotaa sotaväki-ikäisten saksalaisten aiheuttamaan ongelmaan maassaan.

Suomen lehdistön kirjoittelussa Venäjän ja Suomen saksalaiskysymyksestä nousi selkeästi esille Suomen kautta tapahtunut saksalaisten joko vapaaehtoinen tai pakollinen poistuminen Venäjän valtakunnasta. Tätä seurasivat erityisesti helsinkiläiset lehdet *Uusi Suometar* ja *Työmies*. Myös näissä yhteyksissä käsiteltiin jonkun verran saksalaisten kohtelua, kuten saksalaisten huonoja olosuhteita ja rahaongelmia, poistumisen aikana Suomen kautta. Myös Venäjän lehdistö käsitteli näitä poistumisia ja maasta karkotuksia pitkälti uutisoinnin kautta. Britannian lehdistössä saksalaisten maasta poistumiset ja karkotukset eivät juurikaan nousseet lehtien pääkirjoituksiin, vaikka Britanniasta lähti tutkielman ajanjaksona suhteutettuna maan Saksan kansalaisten määrään suurempi osuus kuin Venäjältä lähti. Vaatimukset saksalaisten karkottamisesta maasta lisääntyivät venäläisnationalistisessa lehdistössä sodan edetessä, mutta viranomaiset karkottivat maasta harvoja 1915 alun jälkeen ja yleisempiä olivat maan sisäiset karkotukset Venäjällä, jotka olivat laajimmat ensimmäistä maailmansotaa käyneistä maista.

Venäläinen lehdistö ei vastustanut raja-alueiden karkotuksia, jotka ulottuvat Saksan siviilikansalaisiin ja myös osittain etnisesti saksalaista alkuperää oleviin Saksan kansalaisiin pääosin armeijan johdolla ja paikallishallinnon tuella. Vuodet 1914 ja 1915 olivat sisäisten karkotusten huippuvuodet Venäjällä sodan aikana. Yleensä Suomen lehdistössä oli vain uutisointia aiheen tiimoilta eikä tarkempaa tietoa ollut näiden karkottujen asuinolosuhteista Venäjällä. Venäjällä venäläisnationalistisessa lehdistössä 1915 alkupuoliskolla nousi vaatimukseksi karkotukset myös muiltakin alueilta Venäjältä ja tämän lisäksi myös etnistä saksalaista alkuperää olevat Venäjän kansalaiset. Saksan kansalaisten karkotukset kielletyiltä alueilta vakoiluteemaan kytkeytyen oli *Daily Mailin* ja myös *The Daily Telegraphin* kestoaihe. Lehdet katsoivat, että viranomaiset eivät karkottaneet Saksan kansalaisia tarpeeksi tehokkaasti näiltä alueilta ja vaativat kielletyn alueen laajentamista, joka toteutui marraskuussa 1914. *Daily Mail* ja *The Daily Telegraph* eivät ulottaneet vaatimuksia kielletyiltä alueilta karkotuksiin naturalisoitujen osalta, mutta Venäjän lehdistö vaati myös etnisesti saksalaista alkuperää olevien Venäjän kansalaisten karkotuksia Venäjän raja-alueilta ja armeija sekä alueviranomaiset toteuttivat niitä. *The Manchester Guardian* ja osittain maan liberaalihallitus eivät kokeneet Saksan kansalaisia kielletyillä alueilla vakoilu-uhaksi samalla tavalla kuin oikeistolehdistö. Liberaalihallituksen politiikka oli tutkielman ajankohtana Saksan kansalaisten kohdalla kielletyiltä alueilta samalla tavalla kuin sotaväki-ikäisten kohdalla vaihtelevaa. Välillä toimenpiteitä kiristettiin Saksan kansalaisten kohdalla näissä toimissa ja välillä löysättiin. *The Manchester Guardian* yleensä vastusti näitä karkotuksia kielletyiltä alueilta ja lehti oli tyytyväinen, kun hallitus ei toteuttanut niitä laajemmassa mittasuhteessa. Varsinainen kiristyminen tapahtui hallituksen muukalaispolitiikassa näiltä osin Lusitanian uppoamisen jälkeen keväällä 1915.

Varsinaisesti Britanniassa olevien saksalaisten kohtelusta oli huolissaan *The Manchester Guardian*. Tämän näkyi lehden pääkirjoittelussa *Daily Mailin* edustaman ”vakoilijajahdin” osalta saksalaiseen hotellihenkilökuntaan kohdistuneen ajojahdin aikana syys- ja lokakuussa, Lontoon saksalaisiin kohdistuneiden mellakoiden johdosta, turhan pelon luomisesta syyttömien Saksan kansalaisten joukossa, internoinnin laajuuden osalta lokakuussa sekä huolena internoitujen puolisoitten ja lasten kohtalosta. Vuoden 1915 alkupuoliskolla korostui *The Manchester Guardianin* huoli oikeiston lehtien kostoajattelusta, jota tutkielmassa oli erityisesti *Daily Mail* -lehdellä, saksalaisia internoituja kohtaan. Lohrin ajatusmalli sensuurin ohjaavuudesta Venäjällä näkyi Saksan kansalaisia koskevassa kirjoittelussa Venäjän lehdistössä, koska edes liberaali tai sosiaalidemokraattinen lehdistö ei yleensä

antanut tukea Saksan kansalaisille Venäjällä verrattuna *The Manchester Guardianin* maansa Saksan kansalaisia puolustavaan kirjoitteluun väljemmän sensuurin maassa Britanniassa.

Molemmissa maissa kirjoitettiin vähän Saksan kansalaisten tai etnisesti saksalaista alkuperää olevien henkilöiden mielipiteistä lehdistössä. Venäjällä oli lehdistökirjoittelussa kuitenkin maan saksalaisten tuesta Venäjän sotaponnisteluille Saksaa vastaan sodan alussa ja baltiansaksalaisen eliitin vaatimuksista, kun heidän taloudellista, poliittista tai kulttuurista asemaa Venäjällä uhattiin. Usein venäläisessä lehdistössä kuitenkin näihin vaatimuksiin suhtauduttiin kielteisesti erityisesti nationalistisessa lehdistössä.

Vaikka *Daily Mail* ja *The Daily Telegraph* pitivät yleensä kaikkia saksalaisia mahdollisina vakoojina ne eivät kuitenkaan vaatineet, että esimerkiksi saksalaiset naiset olisi internoitu. *The Manchester Guardian* hyväksyi valtion internoinnit sodan olosuhteissa, mutta kritisoi hallitusta huonosta valmistautumisesta sotaan internointien osalta kuten aikaisemmin tutkielmassa todettiin. *The Manchester Guardianille* oli tärkeää internoitujen hyvä kohtelu ja lehti korosti myös puolueettomien tarkkailijoiden tärkeyttä sekä saksalaisvankileireillä Britanniassa kuin brittivankileireillä Saksassa. *The Manchester Guardian* osoitti myös huolensa internoitujen saksalaisten miesten perheiden kohtelusta valtiovallalle.

Saksalaisten taloudellisen merkityksen tarkastelu jäi Britanniassa lehtien pääkirjoituksissa marginaaliin vakoiluteeman hallitessa kirjoittelua ja varmaankin myös saksalaisten pienen osuuden takia Britannian taloudessa verrattuna esimerkiksi Venäjään. *Daily Mail* kytki saksalaisomistukset, kuten hotellien osalta, enemmänkin vakoiluteeman alle kuin saksalaisten taloudellisen vallan alle Britanniassa. Venäjän ministerineuvosto oli sodan alussa, sitä mieltä, ettei Saksan kansalaisten omaisuuteen kajota, mutta armeijan ja venäläisnationalistisen sekä myös osan liberaalien lehtien kirjoittelun johdosta Venäjällä oli pelko saksalaisten taloudellisesta vallasta ja tätä vastaan toimittiin jo sodan alkuvaiheessa pyrkimyksenä kansallistaa saksalaisten maaomaisuus ja saksalaisten yritysten toiminta. Tutkielman brittilehtien pääkirjoituksissa vaatimuksia Saksan kansalaisten omaisuuden kansallistamisesta ei juurikaan ollut havaittavissa pro gradu -tutkielman ajankohtana. Venäjällä puolestaan nationalistisessa lehdistössä vaatimukset saksalaisten taloudellista vallan rajoittamisesta Venäjällä sodan mittaan laajenivat koskemaan Saksan kansalaisten lisäksi myös etnisesti saksalaista alkuperää olevaa kansanosaa, joilla oli Venäjän kansalaisuus. Venäjällä saksalaisten asema Venäjän taloudessa oli hallitseva aihe tällä ajanjaksolla. Sodan alussa vielä pyrittiin sota käymään multietnisenä Venäjänä, johon kaikki Venäjän kansalaiset kuuluivat. Jopa nationalistisessa

lehdistössä hyväksyttiin aivan sodan alkuvaiheessa Venäjän assimiloituneet saksalaiset kansakuntaan. Hyvin pian nationalistinen lehdistö vaati tiukempia otteita maansa saksalaisia kohtaan hallitukselta armeijan tuella, jotka vaikuttivat hallituksen päätöksiin saksalaisten yritysten toiminnan rajoittamisina, saksalaisten omaisuuden takavarikointina ja maaomistuksen rajoittamisena. Nämä toimenpiteet ulottuivat myös osittain Venäjän saksalaista etnistä alkuperää oleviin saksalaisiin. Tämä kiristyminen näkyi hyvin valtakunnanduuman puheissa, joissa sodan alkuvaiheessa elokuussa maan etniset saksalaiset hyväksyttiin Venäjän valtakuntaan, mutta helmikuussa pääministeri Ivan Goremykin korosti saksalaisten taloudellista valtaa uhkaksi, minkä uhkan aiheutti Saksan kansalaisten ohella myös etnisesti saksalaista alkuperää olevat Venäjän kansalaiset. Tutkielman ajanjaksona ongelmaksi muodostui Venäjän taloudessa riippuvuus talouden toiminnan kannalta maansa saksalaisista, monikansallisten yritysten monimutkaisten omistussuhteiden selvittäminen ja saksalaisten maaomistuksen rajoittamisen ongelmat, jotka yleensä liberaalit lehdet nostivat esille kirjoituksissaan. Vaikka kaikki taloudelliset rajoitteet maan saksalaisia kohtaan eivät toteutuneet vielä tutkielman ajankohtana Venäjän valtakunnassa, niin ne olivat sitä tietä Venäjällä, jota Lohr kutsui saksalaisten omaisuuden kansallistamiseksi.

Britanniassa ei saksalaisten kulttuurivaikutus noussut lehtien pääkirjoituksiin. Britanniassa se oli marginaalinen verrattuna Venäjään, jossa saksalaisuus vaikutti monin tavoin venäläisessä yhteiskunnassa. Tätä vastaan hyökkäsi erityisesti Venäjän venäläisnationalistinen lehdistö ja armeija. Selkein tavoite armeijalla ja myös Venäjän hallinnolla oli saksan kielen asemaan puuttuminen. Pro gradu -tutkielman ajankohtana se koski erityisesti raja-alueiden saksalaisia kuten baltiansaksalaisia. Toinen selkeä tavoite oli saksalaisten, tässä vaiheessa sotaa etupäässä Saksan kansalaisten, erottamisesta yhteiskunnallisista tehtävistä. Mutta puolueiden osalta tapahtui painostusta, että etnisesti saksalaista alkuperää olevia Venäjän kansalaisia joutui eroamaan puolueista. Venäläisessä armeijassa oli etnisesti saksalaista alkuperää olevaa upseeristoa, mutta näiden mahdollista erottamisesta tutkielman ajanjaksona suomalaiset lehdet eivät kertoneet. Myös saksalaisen kulttuurin ilmentymiin Venäjällä puututtiin viranomaisten toimesta. Armeijan ja viranomaisten puuttuminen saksalaisiin kulttuurivaikutuksiin heijasti erityisesti raja-alueella heidän epäluuloaan saksalaista kansanosaa vastaan, jos sodassa tilanne muuttuisi Saksalle suotuisaksi.

Costellon nationalistinen dilemma venäläisnationalistisen lehdistön vaatimuksista venäläistää Venäjä hajotti sodan aikana multietnistä Venäjää, siten että monet vähemmistöt kuten maan saksalaiset eivät tunteneet omakseen tätä uutta Venäjää. Lisäksi sodan aikaan nousi vähemmistöjen osalta jälleen esimerkiksi virolaiset vastaan maansa saksalaiset asetelmia, jotka myös omalta osaltaan heikensivät

Venäjän valtakunnan yhtenäisyyttä. Vaikka nationalistinen lehdistö tuki keisarin itsevaltiutta, Venäjän venäläistäminen rapautti tätä keisarin autoritääristä valtakuntaa ja johti omalta osalta niihin levottomuuksiin, jotka synnyttivät Neuvosto-Venäjän.

Molemmissa maissa pro gradu -tutkielmassa tarkastellut sodan alkupuolen toimenpiteet maiden saksalaisia kohtaan toimivat esinäytöksenä sodan pitkittyessä maiden saksalaisiin suhtautumisen kiristymisessä. Lusitanian upottamisen jälkeen molempien maiden muukalaispolitiikka kiristyi.

LÄHDELUETTELO

I Alkuperäislähteet

Lähdejulkaisut

Hansard 1803–2005. Yhdistyneen kuningaskunnan parlamentin pöytäkirjat. <http://hansard.millbanksystems.com/>

Legislation.gov.uk <http://legislation.gov.uk/>

Sanomalehdet

Brittilehdet

Daily Mail 1914-1915.

The Daily Telegraph 1914-1915.

The Manchester Guardian 1914-1915.

Suomalaiset lehdet

Maakansa 1914-1915

Työmies 1914-1915

Uusi Suometar 1914-1915

II Tutkimuskirjallisuus ja -artikkelit

Ayerst, David (1971), *The Manchester Guardian: Biography of Newspaper*. New York: Ithaca.

Bingham, Adrian & Conboy, Martin (2015), *Tabloid Century: The Popular Press in Britain, 1896 to the Present*. Oxford, GB: Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften. ProQuest ebrary.

Brovkin, Vladimir N. (1987), *The Mensheviks After October: Socialist Opposition and the Rise of the Bolshevik Dictatorship*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Costello, David R. (1978), *Novoe Vremia and the Conservative Dilemma, 1911-1914*. *Lehdestä: Russian Review*, 1978, 37, 1, 30-50. JSTOR.

Cresswell, Yvonne (2005), *Behind the Wire: Material Culture of Civilian Internment on the Isle of Man in the First World War*. Teoksessa: Richard Dove (toim.): *Yearbook of the Research Centre for*

German and Austrian Exile Studies, Volume 7. "Totally un-English"?: Britain's internment of "enemy aliens" in two world wars. Amsterdam: Rodopi, 45-62. EBSCOhost.

Ferguson, Niall (2003), *Julma sota. The Pity of War* (1998). Suomeksi kääntänyt Matti Kinnunen. Juva: WSOY.

Fest, Wilfried (1981), *Jingoism and Xenophobia in Electioneering Strategies of British Ruling Elites before 1914*. Teoksesta: Kennedy, Paul & Anthony Nicholls (toim.), *Nationalist and Racialist Movements in Britain and Germany Before 1914*. London: The Macmillan Press Ltd, 171-189.

Forsén, Anette (2014), *Den tyska vicekonsuln Albert Goldbeck-Löwe och krigsutbrottet i Finland 1914*. Lehdestä: *Historisk tidskrift för Finland*, 99(4), pp. 318-346. Luettu 25.2.2018. <http://journal.fi/htf/article/view/56054>

French, David (1978), *Spy Fever in Britain, 1900-1915*. Lehdestä: *The Historical Journal*, Vol. 21, No. 2 (Jun. 1978). Cambridge University Press, 355-370. JSTOR.

Gatrell, Peter (1999), *A Whole Empire Walking: Refugees in Russia during World War I*. Indiana University Press. Indiana-Michigan Series in Russian and East European Studies. EBSCOhost.

Haapala, Pertti (1995), *Kun Yhteiskunta Hajosi: Suomi 1914-1920*. Helsinki: Painatuskeskus.

Harjula, Mirko (2009), *Viro 1914-1922: Maailmansota, vallankumoukset, itsenäistyminen ja vapaussota*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hietala, M. (1992), *Tietoa, taitoa, asiantuntemusta: Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875-1917*. 1, Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmenet. Helsinki: Suomen historiallinen seura: Helsingin kaupungin tietokeskus.

Jussila, Risto (2007), *Puolivirallisia uutisia: Suomen Tietotoimisto ja valtiovalta 1917-1960*. Helsinki: Otava.

Kasekamp, Andres (2013), *Baltian Historia. Suomentanut Irina Kyllönen*. Tampere: Vastapaino.

Koss, Stephen (1981), *The Rise and Fall of the Political Press in Britain. Volume One: The Nineteenth Century*. London: Hamish Hamilton.

Koss, Stephen (1984), *The Rise and Fall of the Political Press in Britain. Volume Two: The Twentieth Century*. London: Hamish Hamilton.

Kuisma, Markku (2010), *Sodasta Syntynyt: Itsenäisen Suomen synty Sarajevon laukauksista Tarton rauhaan 1914-1920*. Helsinki: WSOY.

Kuusanmäki, Jussi (1980), *Ensimmäisen maailmansodan lehtisensuuri*. Teoksesta: Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), *Sensuuri ja sananvapaus Suomessa*. Helsinki: Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja n:o 17, 85-105.

- Lackman, Matti (2000). Suomen vai Saksan puolesta?: Jääkäreiden tuntematon historia. Helsinki: Otava.
- Lackman, Matti (2012), Sotavankien pako Muurmannin ratatyömaalta 1915-1918. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lebzelter, Gisela C. (1981), Antisemitism – a Focal Point for the British Radical Right. Teoksesta: Kennedy, Paul & Anthony Nicholls (toim.), Nationalist and Racialist Movements in Britain and Germany Before 1914. London: The Macmillan Press Ltd, 88-105.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2015), Sananvapaus sääty-yhteiskunnassa: Kamppailu sensuuria vastaan autonomian aikana (1809–1905). Teoksesta: Nordenstreng, Kaarle (toim.), Sananvapaus Suomessa. Tampere: Tampere University Press, 45-68.
- Leitzinger, Antero (2008), Ulkomaalaiset Suomessa 1812-1972. Helsinki: East-West Books Helsinki.
- Lohr, Eric (2003), Nationalizing the Russian Empire: The Campaign against Enemy Aliens during World War I. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Lohr, Eric (2012), Russian Citizenship. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. EBSCOhost.
- Luntinen, Pertti (2008), Sota Venäjällä, Venäjä sodassa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Manner, Marja (2006), Koulutiellä – Helsingin Saksalaisen koulun historia. Teoksesta: Liertz, Uta-Maria, and Marja Manner. Begegnungen = Kohtaamisia Koulutiellä: Deutsche Schule Helsinki 125 Jahre Auf Dem Weg. Helsinki: Kouluyhdistys Pestalozzi-Schulverein skolföreningen, 209-231.
- Manning, Paul (2001), News and news sources: A critical introduction London: SAGE Publications Ltd.
- McReynolds, Louise (1991), The News under Russia's Old Regime: The Development of a Mass-Circulation Press. Princeton: Princeton University Press. EBSCOhost.
- Mikkilä, Timo (2008), Sitkeää tekoa: Maakansa-Suomenmaa poliittisilla lehtimarkkinoilla 1908-2008. Oulu: Suomenmaan kustannus.
- Müller, Sven Oliver (2002), Who Is the Enemy? The Nationalist Dilemma of Inclusion and Exclusion in Britain During the First World War. Lehestä: European Review of History: Revue européenne d'histoire, 2002, 9, 1. Routledge, 63-83. ProQuest.
- Nygård, Toivo (1987), Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä. Teoksessa: Tommila, Päiviö (toim.): Suomen lehdistön historia 2 – Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan. Kuopio: Kustannuskiila OY, 9-166.
- Nyström, Samu (2013), Poikkeusajan kaupunkielämäkerta: Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914-1918. Helsinki: Helsingin yliopisto. (E-thesis). Luettu 25.2.2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-9194-0>

Paappa, Eero & Ropponen, Jari (1992), Jääsken Kihlakunnan Historia: 3, 1860-1980. [Imatra]: Jääsken kihlakunnan historiatoimikunta.

Paasivirta, Juhani (1984), Suomi ja Eurooppa 1914-1939. Helsinki: Kirjayhtymä.

Paasivirta Juhani (1991), Suomi jäsenyytensä kansakuntana Eurooppaan: Kulttuurisuhteet 1800- ja 1900-luvuilla. Teoksesta: Jokipii, Mauno (toim.). Suomi Euroopassa: Talous- ja kulttuurisuhteiden historiaa. Jyväskylä: Atena kustannus.

Panayi, Panikos (1991), The Enemy in Our Midst: Germans in Britain during the First World War. New York: Berg.

Panayi, Panikos (2005), Prisoners of Britain: German Civilian, Military and Naval Internees during the First World War. Teoksessa: Dove, Richard (toim.): Yearbook of the Research Centre for German and Austrian Exile Studies, Volume 7. "Totally un-English"? Britain's internment of "enemy aliens" in two world wars. Amsterdam: Rodopi, 29-44. EBSCOhost.

Reinecke, Christiane (2009), Governing Aliens in Times of Upheaval: Immigration Control and Modern State Practice in Early Twentieth-Century Britain, Compared with Prussia. International Review of Social History; Cambridge Vol. 54, Iss. 1, (Apr 2009), 39-65. ProQuest.

Salokangas, Raimo (1998), Poliittisen lehdistöjärjestelmän suuruuden kausi (1905-n.1930). Teoksesta: Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo, Sanomia kaikille – Suomen lehdistön historia. Helsinki: Edita, 101-150.

Sammartino, Annemarie (2010), The Impossible Border: Germany and the East, 1914–1922. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2010. EBSCOhost.

Searle, Geoffrey (1981), The "Revolt from the Right" in Edwardian Britain. Teoksesta: Kennedy, Paul & Anthony Nicholls (toim.), Nationalist and Racist Movements in Britain and Germany Before 1914. London: The Macmillan Press Ltd, 21-39.

Stibbe, Matthew (2008), Civilian Internment and Civilian Internees in Europe, 1914–20. Lehestä: Immigrants & Minorities, Vol. 26, Nos. 1/2, March/July 2008. Routledge, 49–81. Taylor & Francis Online.

Suvanto, Pekka (1977), Sanomalehdistö historian tutkimuksen lähteenä. Teoksessa: Suvanto, Pekka (toim.), Yleisen historian lähteet ja niiden käyttö. Helsinki: Oy Gaudeamus Ab, 87-109.

Taylor, Philip M. (2003), Munitons of The Mind: A History of Propaganda. Manchester: Manchester University Press. EBSCOhost.

Teerijoki, Ilkka (2007). Tornion historia, 2: 1809-1918. Tornio: Tornion kaupunki.

Temple, Mick (2008), British Press. Berkshire: Open University Press. ProQuest elibrary.

Tommila, Päiviö, Landgren, Lars, Leino-Kaukiainen, Pirkko & Kerkkonen, Jaakko (1988). *Suomen Lehdistön Historia: 1, Sanomalehdistön Vaiheet Vuoteen 1905*. Kuopio: Kustannuskiila.

Tommila, Päiviö (1998), Uusien aatteiden ja Venäjän paineen puristuksessa. Teoksesta: Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo, *Sanomia kaikille – Suomen lehdistön historia*. Helsinki: Edita, 66-76.

Tuomioja, Erkki (2010), *Jaan Tönnisson ja Viron itsenäisyys*. Helsinki: Tammi.

Turtola, Martti (2002), *Presidentti Konstantin Päts: Viro ja Suomi eri teillä*. Helsinki: Otava.

Vesikansa, Jyrki (1997), *Sinivalkoiseen Suomeen: Uuden Suomen ja sen edeltäjien historia. 1, 1847-1939*. Helsinki: Otava.

Vihavainen, Timo (2013), *Ryssäviha: Venäjän-pelon historia*. Helsinki: Minerva.

Volkov, Solomon (2011), *Pietari: Eurooppalainen kulttuurikaupunki. St.Petersburg – A Cultural History (1995)*. Suomeksi kääntänyt Seppo Heikinheimo. Nid. laitoksen 3. p. Helsingissä: Otava.

West, Nigel (2014), *M15 in the Great War*. London: Biteback Publishing Ltd.

Wolff, Charlotta (2014), *Kaupunkien kulttuuri- ja seurapiirielämä*. Teoksessa: Kaukiainen, Yrjö; Marjomaa, Risto; Nurmiainen, Jouko (toim.). *Viipurin Läänin Historia: V, Autonomisen Suomen Rajamaa*. Joensuu: Karjalan kirjapaino, 350-377.

Zetterberg, Seppo (2000), *Venäjistä Neuvostoliitoksi*. Teoksesta: Kirkinen, Heikki (päätt.) *Venäjän historia* (Uud. laitos.). Helsinki: Otava, 327-371.

Åstrom, Sven-Erik (1956), *Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa*. Teoksessa: Rosén, Ragnar. *Helsingin Kaupungin Historia: 4, 2, [Ajanjakso 1875-1918]*. Helsinki: Helsingin kaupunki, 7-334.

III Hakuteokset

West, Nigel (2014) *Historical Dictionary of World War I Intelligence*. Lanham: Rowman & Littlefield. EBSCOhost.

Tommila, Päiviö, Ekman-Salokangas, Ulla, Aalto, Eeva-Liisa & Salokangas, Raimo (1988a). *Suomen Lehdistön Historia: 5, Hakuteos Aamulehti-Kotka Nyheter: Sanoma- ja paikallislehdistö 1771-1985*. Kuopio: Kustannuskiila.

Tommila, Päiviö, Ekman-Salokangas, Ulla, Aalto, Eeva-Liisa & Salokangas, Raimo (1988b). *Suomen lehdistön historia: 7, Hakuteos Savonlinna-Övermarks tidning: sanoma- ja paikallislehdistö 1771-1985*. Kuopio: Kustannuskiila.

IV Painamattomat opinnäytteet

Bird, John Clement 2014 (1981), *Control of Enemy Alien Civilians in Great Britain 1914-1918. The Degree of Doctor of Philosophy of the University of London (EThOS)*. Luettu 25.2.2018. <http://etheses.lse.ac.uk/1983/1/U322824.pdf>

V Muut lähteet

Global Anbaptist Mennonite. Encyclopedia Online. Luettu 25.2.2018.
[http://gameo.org/index.php?title=Molotschna_Mennonite_Settlement_\(Zaporizhia_Oblast,_Ukraine\)](http://gameo.org/index.php?title=Molotschna_Mennonite_Settlement_(Zaporizhia_Oblast,_Ukraine))
)